

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/73030>

Please be advised that this information was generated on 2021-09-28 and may be subject to change.

lls kn krtr

lls kn krtr

[ALLES KAN KORTER]

60 i-columns

Uitgave ter gelegenheid van de
zestigste verjaardag van Paul Schnabel,
17 juli 2008

REDACTIE

Paul Dekker
Vic Veldheer
Richard van den Brink

Éditions Dix-sept Juillet
Den Haag, juli 2008

© 2008 Bij de auteurs

Omslagontwerp & boekverzorging: bureau Stijlzug, Utrecht

Omslagillustratie: *De koppelaarster*, uit de school van Gerard van Honthorst
(1650/1660)

Cartoon p. 107: © Jesse van Muylwijck, jessecartoons.com, Canada

Met dank aan Han Boersma, schilderijrestaurator
(www.schilderijrestaurator.nl).

ISBN 978 90 377 0372 6

NUR 740

Inhoud

Waarom groeit de vraag naar zorg zo snel? – Isolde Woittiez – 10
Hanteert de overheid het placebo-principe? – Karin Wittebrood – 12
In 1 Europa – Cok Vrooman – 14
De kunst der beperking – Lotte Vermeij – 16
Wat doet U tegen terrorisme? – Vic Veldheer – 18
De jeugd ownt die taal – Monique Turkenburg – 20
Cultuurrelativisme en nieuwe discriminatie – Ab van der Torre – 22
De wereld is door en door verrot. En dat is ie! – Will Tiemeijer – 24
Toekomstvisioen – Peter Tammes – 26
Mensapen en mantra's – Ineke Stoop – 28
Platteland: idylle of werkelijkheid? – Anja Steenbekkers – 30
Een meevallend pensioen – Arjan Soede – 32
De zoektocht naar de Nederlandse identiteit – Klarita Sadiraj – 34
De babyboomgeneratie revisited – Theo Roes – 36
Wie heeft schuld? – Michiel Ras – 38
Informatie, liefst verdund! – Carlo van Praag – 40
De zorgzame man – Wil Portegijs – 42
Alleen ouder worden – Evert Pommer – 44
Newspimp – Kees M. Paling – 46
Aspergers en empathie – Ingrid Ooms – 48
Sense & Sensibility meets An Inconvenient Truth – Gean Ockels – 50
Over struisvogels en papegaaien – Lonneke van Noije – 52
Verstrengeling van formele en informele zorg – Marijke Mootz – 54
Vrouwen en kinderen eerst? – Ans Merens – 56
De gemeenschap overwoekerd? – Tom van der Meer – 58
Nooit meer vrij? – Willemin Lamet – 60
Landroof – Jeanet Kullberg – 62
De verdwijning – Bob Kuhry – 64
Seks – Sjoerd Kooiker – 66
Spanje – Frans Knol – 68
Zorgen voor elkaar – Mirjam de Klerk en Joost Timmermans – 70
Inburgeren als individu – Saskia Keuzenkamp – 72
De paradox van Het Nieuwe Medium – Hetty van Kempen – 74
Gelijke monniken – Jedid-Jah Jonker – 76

Huiskamer	-	Frank Huysmans	-	78
Openbaring van het privéleven	-	Erna Hooghiemstra	-	80
Wonderful things	-	Joep de Hart	-	82
De stilstand van rijdend Nederland	-	Lucas Harms	-	84
Wikipedisering	-	Jos de Haan	-	86
En de volksvertegenwoordiging dan?	-	Rob Gilsing	-	88
Moslina zoekt prins op het witte paard	-	Mérove Gijsberts	-	90
Kort maar hevig	-	Maurice Gesthuizen	-	92
Een einde aan de extramuralisering?	-	Evelien Eggink	-	94
Pixel	-	Marion Duimel	-	96
Licht	-	Maaike den Draak	-	98
Geen grenzen aan de groei	-	Paul Dekker	-	100
Veel te dikke allochtonen	-	Jaco Dagevos	-	102
Mistige metingen	-	Mariëlle Cloïn en Charlotte Wennekers	-	104
Het Sociaal en Cultureel Rapport als stripverhaal	-	Cretien van Campen	-	106
Toezicht !!!	-	Ria Bronneman-Helmers	-	108
'Leuk maar niet lollig'!?	-	Andries van den Broek	-	110
TON	-	Richard van den Brink	-	112
Playgrounds en hooibergen	-	Koen Breedveld	-	114
Sportclub Purmerland	-	Jeanine Borst	-	116
Mantelzorg door ouderen	-	Alice de Boer	-	118
Lang of breed?	-	Jeroen Boelhouwer	-	120
Oprechte overheid	-	Rob Bijl	-	122
Nederland op zoek naar zichzelf	-	Paul de Beer	-	124
Naar een luisterende overheid	-	Marc Arnold	-	126
Contactpogingen	-	Patty Adelaar	-	128
Personalia	-			132
Index	-			133

Jaar in jaar uit moet de staatssecretaris van vws aan de Tweede Kamer uitleggen dat er opnieuw meer geld nodig is om te voldoen aan de vraag naar zorg voor verstandelijk gehandicapten. Hoe komt het dat die vraag naar zorg zo blijft toenemen? Waar komt die **intensivering** van de zorg vandaan? Is de behoefte aan zorg misschien gestegen omdat er eenvoudigweg meer mensen zijn met een verstandelijke beperking? Of is het aanbod van zorg soms zo verbeterd dat de sluimerende vraag zich nu manifesteert? Of is de toename een gevolg van het feit dat mensen anders tegen zorg aankijken; dat men vroeger accepteerde dat iemand een beperking had, terwijl tegenwoordig alles in het werk gesteld moet worden om die beperking op te heffen? In het onderstaande zal ik enkele veel gehoorde argumenten één voor één bespreken.

Het aantal indicaties in de verstandelijk-gehandicaptensector is toegenomen van 22.453 in 2000 tot 53.559 in 2006; een stijging van bijna 140%. Het einde van de stijging lijkt nog niet in zicht want ook de eerste helft van 2007 laat een stijging zien ten opzichte van het eerste half jaar in 2006. Een deel van deze stijging is administratief, doordat de geldigheidsduur van de indicaties is afgenomen. Je moet dus sneller terug voor een herindicatie. Dat dit niet alleen de stijgende trend in indicering verklaart, blijkt uit het feit dat ook het aantal mensen dat voor het eerst geïndiceerd wordt, stijgt.

Zijn er dan misschien meer mensen met een verstandelijke beperking die behoefte aan zorg hebben dan vroeger? Het aantal mensen met een verstandelijke beperking is volgens onze prognoses in de periode 1998-2006 niet of nauwelijks toegenomen. Wel lijkt de 'doelgroep' opgerekt: een steeds groter aandeel van de vragers bestaat uit zwakbegaafden: dat was 10% in 1998 en 20% in 2005. De oprekking van de doelgroep kan wel voor een deel de intensivering van de indicering verklaren, maar niet die spectaculaire groei daarin.

Ongetwijfeld heeft het gevarieerde aanbod in de verstandelijk-gehandicaptenzorg ertoe geleid dat meer mensen zorg gingen vragen. Zorg op maat is steeds meer gemeengoed geworden en dat heeft wellicht tot een inhaalvraag geleid. Maar dit is al zo lang aan de gang dat het inhaaleffect onderhand achter de rug zou moeten zijn. Ook dit kan dus niet de reden zijn voor de spectaculaire groei in indicaties.

Een veel gehoord argument is dat de groei in de verstandelijk-gehandicapten-sector veroorzaakt wordt doordat jeugdigen uit de geestelijke

gezondheidszorg of jeugdzorg naar de sector ‘overstappen’. Maar ook de geestelijke gezondheidszorg en de jeugdzorg laten een enorme groei zien. Er zijn geen aanwijzingen dat het aantal jeugdigen met een stoornis sterk gestegen is. Wel is het zo dat autismespectrumstoornissen eerder herkend worden en dat er een verruiming van de definities is geweest.

Een ITS-rapport laat zien dat zorg vaker gestapeld wordt: men vraagt een rugzakje aan, en daarnaast ook AWBZ-zorg. Er zijn zelfs bureaus die zich alleen maar bezighouden met het informeren van ouders op welke regelingen hun kinderen een beroep kunnen doen. Het lijkt erop dat ouders het onderste uit de kan willen; een kan die gevuld is met door de overheid gefinancierde zorg. Dus wellicht is de stijging in de vraag naar gehandicaptenzorg te verklaren uit het feit dat vaker zorg op zorg gestapeld wordt. Dat roept meteen de vraag op of stapeling noodzaak of ‘luxe’ is. Daarover en ook over de stapeling zelf bieden de cijfers van de verstandelijk gehandicaptenzorg geen uitsluitsel.

Nu we een heel aantal oorzaken voor de intensivering van de zorg op zijn minst gedeeltelijk hebben moeten afwijzen, moeten we misschien gaan geloven dat iets anders de belangrijkste oorzaak is, namelijk dat elke aandoening of beperking als een probleem gezien wordt. En dat probleem dient door de overheid te worden opgelost. ‘Jantje leest niet zo goed, maar hij is heel tevreden dat hij kan gaan helpen op de boerderij’ is veranderd in: ‘Jantje heeft dyslexie en zijn ouders zijn pas tevreden als ze een rugzakje of persoonsgebonden budget hebben gekregen om te zorgen dat Jantje verder kan leren’.

In zijn column stelde Maarten Huygen onlangs dat de overheid ‘het placebo-principe [hanteert] tegen de gevoelens van onveiligheid’ (NRC, 10 mei 2008). Hij deed verslag van een workshop van het Landelijk Congres Bestuurskunde over ‘hoe gaan we om met veiligheidsgevoelens’. Wat hij betoogde, was dat bestuurders steeds vaker greep proberen te krijgen op gevoelens van veiligheid in plaats van op de veiligheid zelf. Of dat werkelijk zo is, laat ik in het midden. Omdat de overheid zich sinds enige tijd expliciet tot doel heeft gesteld om – naast het verminderen van de criminaliteit – de burger zich aanmerkelijk veiliger te laten voelen, heeft Huygen wel een punt.

Gevoelens van onveiligheid kunnen op uiteenlopende manieren worden vastgesteld en dat gebeurt ook. De meest algemene manier waarmee deze gevoelens worden gemeten, is met de vraag: ‘Voelt u zich wel eens onveilig?’ Het nadeel van deze vraagstelling is dat niet precies bekend is waar deze gevoelens betrekking op hebben. Wanneer mensen aangeven zich onveilig te voelen kan dat zijn omdat zij angst voor criminaliteit hebben, maar ook omdat ze bang zijn in het donker, angst hebben voor vreemden of het onprettig vinden om alleen te zijn. In 2008 voelde 20% van de Nederlandse bevolking zich wel eens onveilig en gaf 3% aan zich vaak onveilig te voelen. Deze algemene angstgevoelens zijn sinds het einde van de jaren negentig afgenomen: toen voelde nog een derde van alle burgers zich wel eens onveilig en 6% vaak.

Behalve uit angstgevoelens blijkt de beleving van onveiligheid ook uit oordelen over de veronderstelde ontwikkeling van de criminaliteit in de samenleving of de inschatting van de kans om zelf slachtoffer te worden van criminaliteit. Dit soort gevoelens hebben een sterke cognitieve component. Zij hebben betrekking op de realiteit en dat betekent dat ook kan worden aangegeven of deze percepties wel of niet met de werkelijkheid overeenstemmen. Zo zien we dat in de jaren tachtig en negentig van de vorige eeuw rond de 90% van de bevolking dacht dat de criminaliteit ‘de laatste tijd was toegenomen’. In 2004 was nog bijna 80% deze mening toegedaan en uit de laatste meting uit 2006 blijkt dit aandeel verder gedaald naar 64%. Ook bij de inschatting van de kans om zelf slachtoffer te worden van inbraak zien we een daling. Deze ontwikkeling komt overeen met die van de feitelijke kans om slachtoffer te worden van inbraak.

Betekent een afname in de onveiligheidsbeleving dan ook dat de criminaliteit is verminderd? Deze vraag kan niet zonder meer met een volmondig ja of nee worden beantwoord. Wat we zien in onderzoek – onder andere

van het Sociaal en Cultureel Planbureau – is dat gevoelens van onveiligheid door veel meer worden bepaald dan alleen criminaliteit. Dit heeft in belangrijke mate te maken met het subjectieve karakter van gevoelens en dat betekent dat ook en vooral individuele factoren bepalend zijn voor de mate van gevoelens van onveiligheid. Kwetsbaarheid, leefstijl en persoonlijkheid zijn bijvoorbeeld relevante determinanten hiervan.

Maar er speelt nog een ander punt. Vanuit het veiligheidsbeleid – ressorterend onder de ministeries van Justitie en Binnenlandse Zaken – zou de term ‘onveiligheidsbeleving’ moeten verwijzen naar gevoelens die burgers hebben ten aanzien van criminaliteit. Steeds vaker wordt de term echter opgerekt naar een algeheel gevoel van onbehagen. Wanneer deze ontwikkeling zich doorzet en de overheid bovendien expliciet doelstellingen formuleert waarop zij dus ook wordt beoordeeld, kan een situatie ontstaan dat maatregelen worden ingezet die niet noodzakelijk gerelateerd zijn aan het beleid om de feitelijke veiligheid te vergroten en daar zelfs volledig los van staat. Is hier sprake van **irrationalisering**? Het is goed om rekening te houden met de gevoelens van burgers, maar het zou niet ten koste mogen gaan van de inspanningen om de daadwerkelijke criminaliteit terug te dringen en het is zeker geen goed idee maatregelen in te zetten die duidelijk geen invloed hebben op de feitelijke veiligheid. Misschien heeft Maarten Huygen het nog niet zo slecht gezien als hij stelt dat de overheid het placebo-principe hanteert.

Of Europa in de toekomst op sociaal terrein eenvormiger zal worden, is een kernkwestie in het debat over **internationalisering**. In zijn studie *Zorgen de Staat zag* Abram de Swaan de opkomst van de moderne verzorgingsstaat als het antwoord van de politieke elite op maatschappelijke problemen die het gevolg waren van historisch langer wordende ketens van afhankelijkheid. In de economie waren markten niet langer lokaal of regionaal, maar kregen ze een nationaal of grensoverschrijdend karakter. In sociaal opzicht leidden grootschalige migratiebewegingen, het verzwakken van de traditionele standensamenleving en de opkomst van de natiestaat ertoe dat onderlinge banden van mensen zich over een grotere ruimtelijke en sociale afstand gingen uitstrekken dan voorheen. Door deze toenemende vervlechting moesten de oplossingen voor het bieden van sociale zekerheid op een steeds hoger niveau van abstractie worden gezocht. Aanvankelijk lag het zwaartepunt bij lokale parochies en gilden, daarna verschoof het naar de gemeenten en landelijke mutualiteiten, om uiteindelijk te belanden bij de moderne verzorgingsstaten.

In *De verzorging in het teken van het kapitaal* (1989) benadrukte De Swaan dat dit wat hem betreft het eindpunt van deze *collectivization of care* was. Politieke actoren en de bevolking hebben er belang bij de eigen voorzieningen tegen buitenstaanders af te schermten: 'Verzorgingsstaten zijn nationale staten, de verzorging betreft alleen de eigen burgerij. [...] Staten grenzen hun territorium af tegen andere staten, en verzorgingsstaten gredelen hun verzorgingsgebied nog eens zo dicht af tegen andere volkeren. [...] De verzorgingsstaat is naar zijn aard exclusief en anti-internationaal.' Eén 'Sociaal Europa' is vanuit dat gezichtspunt onwaarschijnlijk: 'Een integratie voorbij het niveau van nationale staten, bijvoorbeeld in een Europese gemeenschap, leidt dus niet vanzelf tot een sociale synthese waarin de verzorging wordt voortgezet op continentaal niveau [...] De staten die internationale verzorging dragen, staan een internationaal sociaal beleid in de weg.'

De redenering is samen te vatten in de stelling:

Wijdere maatschappelijke afhankelijkheidsketens leiden tot generalisatie van verzorgingsarrangementen.

En het voorbehoud:

Meer Europese vervlechting leidt niet tot supranationale collectivisering van zorg, vanwege gevestigde belangen in de nationale verzorgingsstaten.

Heeft De Swaan met het laatste twintig jaar na dato gelijk gekregen? Sinds 1989 zijn de Europese naties ontegenzeggelijk meer vervlochten

geraakt. De EU groeide van 12 naar 27 lidstaten. Door het Schengenverdrag werd de afgrenzing van het nationale 'territoort' minder van belang, die van de Europese buitengrenzen des te crucialer. De succesvolle invoering van de euro heeft de betrokken landen monetair verenigd. Tot op zekere hoogte is sprake van een gemeenschappelijk buitenlands en veiligheidsbeleid (gecoördineerde defensiemissies, Europees Nabuurschapsbeleid). Na de afwijzende referenda in Frankrijk en Nederland kwam er geen Europese grondwet, maar het ervoor in de plaats tredend Verdrag van Lissabon is materieel nogal overeenkomstig.

Op basis van het voorbehoud zou deze gegroeide Europese vervlechting niet moeten doorwerken in de sociale dimensie. Daarvoor pleit dat de verzorgingsarrangementen in wezen nog steeds een nationale verantwoordelijkheid zijn: de uitkeringshoogten, het pensioenbeleid, de arbeidsmarktregulering etc. worden in de nationale parlementen en beleidsfora bepaald, niet in Brussel. Ook wijzen diverse SCP-studies op duidelijke structurele verschillen tussen de Angelsaksische, Scandinavische, Rijnlandse, Mediterrane en Oost-Europese stelsels.

Aan de andere kant is de laatste decennia meer te merken van een 'Sociaal Europa'. Gewezen kan worden op de toekenning van sociale zekerheidsrechten aan burgers uit andere lidstaten, de groeiende invloed van Europese sociale regels en jurisprudentie op nationale wetgeving en het toegenomen belang van de 'Europese sociale agenda' (doelstellingen en nationale actieplannen t.a.v. arbeidsparticipatie, armoede en sociale uitsluiting, pensioen- en zorgstelsels). Veelzeggend is dat het Verdrag van Lissabon aan de EU en de lidstaten een gedeelde bevoegdheid voor het sociaal beleid toekent.

Dit alles maakt het plausibel dat in het verlengde van de groeiende vervlechting binnen de EU ook de verzorgingsarrangementen geleidelijk Europees zullen worden. *Vested interests* van nationale actoren remmen dit mogelijk af, maar houden het niet principieel tegen. Theoretisch is dat ook verklaarbaar, omdat het nationale kortetermijnbelang niet de enige determinant van de institutionele vormgeving is. Er zijn actoren met supranationale belangen (bijvoorbeeld internationaal bedrijfsleven, de EU-bureaucratie), een integraal Europees sociaal beleid kan coördinatievoordelen opleveren, en het handhaven van nationale stelsels kan een te hoge prijs vergen. Bij de overgang van nationale naar meer Europese afhankelijkheidsketens is het overbodig De Swaan's *collectivization of care*-these te clausuleren.

Laatst wilde ik hardlopen in Los Angeles. Maar ik zat in de trein van Den Haag naar Voorschoten en ik moest mijn kinderen ophalen van het kinderdagverblijf. Ik had mijn vriend een sms'je kunnen sturen en kunnen blijven zitten tot Schiphol, maar dat deed ik natuurlijk niet. Ik had na het eten de fiets kunnen nemen naar het strand van Wassenaar, maar ook dat deed ik niet. In plaats daarvan ging ik na het avondritueel televisie kijken. Na het journaal kwam CSI Miami, waar mijn vriend graag naar kijkt, maar ik zelf niet veel aanvind. Het aanbod op de andere kanalen gaf geen aanleiding tot discussie, dus keek ik hoe een clubje forensische onderzoekers een moord oploste op een jonge prostituee, die uiteindelijk een FBI-agente bleek te zijn. Haalde ik eigenlijk wel uit het leven wat er in zat?

Er zijn sociologen die zich erover verbazen dat we zulke saaie levens leiden. We doen massaal wat de burens ook doen, terwijl onze welvaart en individuele vrijheid ons toch zoveel mogelijkheden bieden. Als makke schapen staan we in de file en sjokken we door de gangpaden van warenhuizen en supermarkten. Tussen twaalf en één zitten we massaal aan de boterham met kaas, om daarna de rest van de werkdag uit te zitten en naar huis te gaan voor het avondeten. 's Avonds zakken we weg in onze banken en kijken we televisie.

Een somber beeld, maar gelukkig veel te eenzijdig. De conclusie dat we als robots zouden kiezen voor een uniform leven, is vooral het resultaat van de onderzoeksmethode. Wie gemiddelden berekent, komt natuurlijk uit bij Jan Modaal en wie zijn blik richt op de drukke plekken, vindt massaliteit. Maar wie zich richt op wat mensen zelf belangrijk vinden, ziet dat velen heus een persoonlijke invulling aan hun leven geven. Neem bijvoorbeeld topsporters of musici, die alle franje versmaden om dat ene hogere doel te bereiken. Of kijk naar veel jonge moslima's, met het ene been in traditionele sferen thuis en met het andere doelbewust hun eigen weg zoekend. En neem ook de schimmen die tegen de avond rondom parkeerterreinen langs snelwegen en natuurgebieden op zoek zijn naar anderen zonder die ander te willen kennen. Het lijken me boeiende levens, waarin de innerlijke stem gevolgd wordt. Toch is het best mogelijk dat ook zij winkelen bij Ikea en om twaalf uur hun maag voelen knorren.

Eigenlijk bieden de platgewandelde paden een uitstekende basis voor een interessant leven. Het nastreven van idealen, verheffend of niet, kost tijd, toewijding en lef. Wie iets bijzonders wil maken van zijn leven doet er dus verstandig aan zijn kruit niet te verschieten bij onbelangrijke keuzes.

Wie de supermarkt mijdt uit principe, wie te lang twijfelt tussen *cappuccino*, *latte macchiato* of toch een *mocha frappe*, zal reddeloos verzanden in de dagelijkse sleur. Wie daarentegen meehobbelt met de burens, spaart zijn krachten voor de zaken die er daadwerkelijk toe doen. Wie al zijn impulsen probeert te volgen, wordt gillend gek en komt verder tot niets.

Het is net als met sommige baby's die zo overweldigd raken door alles wat om hun aandacht schreeuwt dat ze de slaap niet kunnen vatten. Ze worden steeds vermoeider en zijn op den duur alleen nog maar te kalmeren met nog meer afleidingen. Door hun bewegingsvrijheid te beperken, hen in te bakeren, vinden ze rust en komen ze toe aan wat belangrijk is: slapen en spelen. Zo ook onze Boris. Wanneer hij moe wordt, schudt hij wild met zijn hoofdje, maait hij met zijn armpjes en zet hij het hard op een huilen. Dan wikkelen we het ventje stevig in twee witte doeken, zodat zijn armpjes strak tegen zijn lijfje zitten. En dan wordt het stil. Zijn speentje beweegt zachtjes op en neer als het neusje van een konijn en zijn oogjes vallen dicht.

Nu de keuzemogelijkheden in het leven zo eindeloos zijn, wordt het ook voor volwassenen steeds meer een uitdaging de aandacht te richten op wat écht belangrijk is. En daarom is het volstrekt normaal dat we de **inbakering** door dagelijkse routines, massamedia en winkelparadijzen zo rustig ondergaan.

Met die vraag plofte er in het voorjaar van 2006 – bijna vijf jaar na 11 september – op iedere deurmat in Nederland een folder van de overheid. De taal die er in wordt gebruikt, deed mij sterk denken aan die van de BB, de Bescherming Bevolking die in de jaren vijftig werd opgericht. De overheid trachtte toen de weerbaarheid van de bevolking tegen een eventuele kernbom te vergroten door het bouwen van schuilkelders. De burger wenste die bescherming niet, lachte de overheid er eigenlijk om uit en de BB werd uiteindelijk in 1980 opgeheven. En nu dan?

Opnieuw roept de overheid de burger op tot grote waakzaamheid en geeft zij hem raad over wat hij zelf kan doen om een terroristische aanslag te voorkomen. Enkele zinsneden: 'We moeten wel opletten, maar elkaar niet wantrouwen. Wanneer u iets niet vertrouwt, moet u de politie bellen; hoort u toevallig mensen met elkaar praten op verdachte toon, moet u de politie inlichten. Belangrijk is wel dat we elkaar blijven respecteren en vertrouwen. Toch zullen we moeten opletten en proberen een aanslag te voorkomen.' Tot zover de foldertaal.

Mocht u bij het lezen hiervan denken dat de ingezette veiligheidsmaatregelen onze privacy zullen bedreigen en dat Nederland zou afglijden naar een politiestaat, dan stelt de overheid u gerust: 'Worden we een politiestaat? Nee. Voor onze veiligheid is waakzaamheid nodig. In situaties van verhoogd risico, zal er meer controle zijn. Maar ook dan worden de rechten van burgers beschermd.'

Dat nu vraag ik mij af. De overheid hanteert nog steeds de hoogste alarmfase. Veiligheid is inmiddels tot Nationaal Programma gepromoveerd en de overheid broedt op een strategie ter bescherming van onze vitale belangen. In dit kader heeft de overheid diverse maatregelen afgekondigd.

De invoering van de identificatieplicht is er één van; de in 1994 ingevoerde beperkte identificatieplicht werd in 2005 uitgebreid tot een algemene plicht. De aanslag van 11 september en de moord op Pim Fortuyn hebben de politieke impasse rond dit onderwerp doorbroken: er ontstond nu voldoende draagvlak voor de invoering van een algemene identificatieplicht vanaf 14 jaar. Voornaamste argument was dat dit middel een belangrijk wapen zou zijn tegen terroristen. Hoewel dit argument omstreden was en politie en justitie er weinig heil van verwachtten, bleef de uitbreiding van de identificatieplicht overeind omdat het wel behulpzaam kon zijn bij het vergroten van de veiligheid. Het is echter twijfelachtig of het ook daarvoor werkt.

De jongste plannen om een wet op de bewaarplicht van communicatiegegevens in te voeren moeten eveneens in het licht van de bestrijding van het terrorisme worden gezien. Ook hier is het de vraag in hoeverre het doel dit middel rechtvaardigt. Bedoeling is om internet- en telecomproviders te verplichten om gedurende achttien maanden alle bel-, surf- en mailgegevens van hun klanten op te slaan. In *NRC Handelsblad* van 2 april j.l. hebben vijftien hoogleraren een aantal bezwaren geformuleerd tegen deze bewaarplicht en de vrees uitgesproken voor een afglijden naar een politiestaat. Zij pleiten voor een nieuwe visie op de machtsbalans tussen burger en overheid in een hoogtechnologische samenleving.

Overwegingen over het waarborgen van de privacy van de burger spelen in het politieke en maatschappelijke debat nauwelijks een rol. Zowel de Raad van State als het College Bescherming Persoonsgegevens hebben zeer kritische kanttekeningen geplaatst bij de noodzaak van de hierboven genoemde maatregelen, onder meer wegens de inbreuk op de privacy. Volgens het Europees Verdrag van de Rechten van de Mens mag die alleen plaatsvinden bij een 'pressing social need'; de vraag is of hier sprake is van hoge nood. Zij misten bovendien een bewijs dat met de identificatieplicht Nederland veiliger zou worden, laat staan dat het zou helpen in de strijd tegen het terrorisme. Daarnaast is er weinig aandacht voor de mogelijkheid dat onschuldige burgers slachtoffer kunnen worden van deze maatregelen.

Dit alles is illustratief voor de **idiotisering** van het veiligheidsbeleid; het brengt het formuleren van een nieuwe visie op de machtsbalans tussen burger en overheid in elk geval niet dichterbij. De politiek is meer dan ooit aan zet.

Begin dit jaar werd een opmerkelijk onderzoeksresultaat gepresenteerd: in 2007 vonden veel minder Turkse en Marokkaanse jongeren in Rotterdam dat ze hun Nederlands goed beheersten dan een vergelijkbare categorie Turkse en Marokkaanse jongeren in 1999 deed. In dat jaar vond ruim de helft van de Turkse en 70% van de Marokkaanse jongeren hun Nederlands 'erg goed'. Toen vorig jaar de vraag opnieuw aan jongeren werd gesteld, vond ruim eenderde van de Turken en de helft van de Marokkanen dat ze het Nederlands erg goed beheersten. De onderzoeker spreekt van een integratieparadox.² Waarschijnlijk zijn jongeren niet minder goed Nederlands gaan spreken, maar stellen autochtonen inmiddels hogere eisen aan de Nederlandse taalbeheersing van allochtonen en zijn allochtonen dat zelf ook gaan doen.

Dit jaar is door de Verenigde Naties uitgeroepen tot het Jaar van de Talen, het jaar ging van start op 21 februari met de Internationale dag van de Moedertalen. De boodschap van de directeur van de UNESCO bij die gelegenheid was duidelijk: elke taalgemeenschap moet in staat zijn of worden gesteld om zijn eerste taal 'zo breed en dikwijls als mogelijk te gebruiken, ook in de opvoeding'. Of dat voor immigranten een gelukkig advies is, is maar de vraag. Een betere **investering** lijkt het leren van de taal van het land van vestiging te zijn, dit is immers letterlijk 'lonend' en bevorderlijk voor de sociale participatie. Toch is het volgens het SCP onder de grootste migrantengroepen niet vanzelfsprekend om Nederlands met elkaar te praten, ongeveer een kwart tot eenderde van de Turken en Marokkanen spreekt nooit Nederlands met hun kinderen en nog meer ook nooit met hun partner. Bij Surinamers en Antillianen is dat heel anders, maar toch spreekt nog één op de tien Antillianen geen Nederlands met de eigen partner. Allochtonen in Nederland geven dus goed gehoor aan de oproep van Mr. Koichiro Matsuura, de directeur van de UNESCO. Maar hoe goed beheersen allochtonen die taal, geldt dit ook nog voor jongeren en staat het gebruik van die moedertaal de beheersing van hun Nederlands in de weg?

De meeste allochtonen blijken heel goed een gesprek te kunnen volgen in de taal van het land van herkomst. Het kunnen volgen van een gesprek in die taal is echter iets anders dan het zelf kunnen spreken, lezen of schrijven. Turken in Nederland beheersen doorgaans alle aspecten van de taal,

1 *Trouw* van 21 mei 2007 over straattaal, *Dope man, om hier rapteksten te spitten*.

2 H. Entzinger in *NRC Handelsblad* van 27 maart 2008.

maar bij de andere allochtone groepen heeft men op onderdelen moeite met de moedertaal. Zo kost het de helft van de Surinamers die wel een gesprek kunnen volgen in die taal, veel moeite om het Sarnami te lezen of te schrijven.

Marokkaanse jongeren hebben overigens zowel mondeling als schriftelijk iets meer moeite met het (Marokkaans-)Arabisch dan anderen. Onderzoek van het SCP liet zien dat naarmate de eerste generatie allochtonen beter de taal van het land van herkomst beheerst, ze ook het Nederlands beter beheerst. Bij de tweede generatie zag je een ander beeld; voor deze generatie bleek de mate waarin ze de taal van het land van herkomst beheerst, noch in positieve noch in negatieve zin, van invloed op het Nederlands. De herkomsttaal deed er eenvoudigweg niet toe. Slechts opleidingsniveau en leeftijd zijn bij de tweede generatie allochtonen van invloed op de beheersing van het Nederlands: hoe jonger en hoger opgeleid des te beter het Nederlands.

Overigens vindt er juist onder jongeren veel vermenging van talen plaats. In de grote steden bedienen allochtone en autochtone jongeren zich van straattaal en spreken de laatsten vaak vloeiend *murks*. Het omgekeerde gebeurt ook, zoals het onderzoek van Doğruöz (2007) naar taalverandering laat zien. Doğruöz analyseerde gesprekken van Turken in Turkije en van Turken in Nederland waaruit blijkt dat Nederlandse Turken uitdrukkingen in het Turks vernederlandsen en Nederlandse taalconstructies toepassen. Hierdoor kunnen Turken in Turkije de Nederlandse Turken er zo uit pikken. ‘En dus,’ zegt een Rotterdamse Turkse die in Turkije in de schoenwinkel naar haar maat in plaats van haar schoennummer vroeg zoals gebruikelijk is in het Turks, ‘word ik net als elke Nederlander afgezet’.³

3 de Volkskrant van 15 december 2007.

Nederland werd in de tweede helft van de twintigste eeuw verregaand vrijzinnig. Vanaf de jaren zestig hebben media en cabaretiers heilige huisjes van fundamentalisten, preutsen, dogmatici en het establishment omvergeworpen. Een kritische houding, zeker ook richting christendom, werd steeds meer een kenmerk van onze samenleving. Hierbij werden beledigende opmerkingen niet geschuwd. Die hoorden bij de vrijheid van meningsuiting. Beledigden kregen bij de rechter of de politiek zelden voet aan de grond.

Verder kregen de vrouwen- en homo-emancipatie flinke impulsen. Mensen kwamen los van vastgeroeste rolpatronen en homo's beleefden een ongekennde vrijheid.

De scheiding van kerk en staat werd tot aan de jaren negentig steeds verder doorgevoerd: geen subsidie aan godshuizen.

Vanaf de jaren negentig kwam deze vrijzinnige Nederlandse cultuur in gevaar. De **islamisering** van onze samenleving deed haar intrede, dat wil zeggen dat de samenleving steeds meer een islamitisch karakter kreeg. Die islamisering kwam echter niet in eerste instantie door de groei van de moslimgemeenschap, maar door de manier waarop een groot deel van het establishment reageerde op hun cultuur. Onder het establishment versta ik hier traditionele politieke partijen, journalisten, opiniemakers, kerkelijke leiders en vele maatschappelijke instellingen.

Wat gebeurde er?

- Kunst- en cultuuruitingen met islamkritiek werden geweigerd of afgelast. Illustratief is de weigering van het Haags Gemeentemuseum van materiaal van kunstenaar Sooreh Hera, omdat dat beledigend zou kunnen zijn. Op een van haar foto's wordt de profeet Mohammed afgebeeld als homo.
- De kritiek van het establishment op de film van Wilders stond in schril contrast met het uitblijven van kritiek op een film van de omroep RVU waarin Jezus als een aangelijnde hond werd voorgesteld. (Gelukkig is de rechter nog niet door de islamisering aangetast. Ondanks pogingen daartoe werd noch de film van Wilders, noch de uitzending van de RVU door de rechter verboden.)
- De afwijzing door de moslimgemeenschap van veel verworvenheden van de vrouwenemancipatie werd vaak niet meer zonder meer bestreden (het rolpatroon, seksuele apartheid, gedwongen huwelijken, de

mensonterende burqa en het gedwongen dragen van hoofddoekjes). Het raadslid Yman Mahrach van de ‘vrijzinnige’ PvdA wees homoseksualiteit zelfs af en zei dat ‘homoseks voor de islam is als liegen’.

- De scheiding van kerk en staat werd verlaten en wel in Rotterdam waar een moskee gemeentegrond in eigendom in plaats van in erfpacht kreeg en in Amsterdam waar een moskee werd gesubsidieerd.
- In Vlaardingen kreeg een moskee toestemming via luidsprekers op de minaret het vrijdaggebed uit te spreken, terwijl in Tilburg de gemeente het kloggelui van een kerk aan banden wilde leggen.

Kortom het relativeren van de eigen cultuur en zelfs het weinig weerstand bieden tegen de islamisering ervan, leek een populaire houding te worden.

Noch de kritiek van Bolkestein, Scheffer, Hirsi Ali, Fortuyn en Pastors op de islamisering van de samenleving, noch de film van Wilders heeft geleid tot een werkelijk islamdebat in Nederland. Alleen in Rotterdam vond zo’n debat op bescheiden schaal plaats. Zo’n debat vereist niet alleen deelname van moslims, maar ook die van aanhangers van vrijzinnigheid. Linkse partijen kunnen zich daaraan niet onttrekken, want veel allochtonen verschuilen zich nu achter de weigering van deze partijen om het probleem van de islamisering en verminderde vrijzinnigheid serieus te nemen en achter de angst van deze partijen om als racistisch of discriminerend te worden gezien.

Het probleem ontkennen of uit ‘respect’ voor allochtonen verzwijgen, zal slechts leiden tot groeiende aanhang voor Wilders. Ook sommige aanhangers van de vrijzinnige sociaaldemocratie lopen nu over naar Wilders omdat hun vroegere partij steeds meer ruimte biedt aan niet-vrijzinnige/theocratische ideeën. Niet assimilatie is discriminatie, maar allochtonen niet aanspreken op ongewenst gedrag en ontzien bij kritiek, is discriminatie.

Wat is het geheim van televisiezender Nederland 1? Op dit kanaal worden programma's uitgezonden als *Radar*, een kritisch consumentenprogramma, *Missers*, waarin medische fouten aan de orde worden gesteld, *Opgelicht*, dat gaat over de praktijken van bedriegers, en *Ten einde raad*, waarin mensen die slachtoffer zijn geworden van onpersoonlijke bureaucratie uit de brand worden geholpen. Voor wie al deze programma's volgt, is het duidelijk: de wereld barst van incompetente en onbetrouwbare lieden. Zij doen weliswaar alsof ze het beste met u voor hebben, maar ze bieden inferieure producten en diensten. Deze infame types en hun clubs zijn er slechts op uit u geld uit de zak te kloppen.

Dit thema van ontmaskering kennen we natuurlijk al sinds mensenheugenis uit de politiek. Het is een beproefde strategie. Beschadig de reputatie van de politieke tegenstanders door te onthullen wat hun werkelijke prestaties en motieven zijn, maak duidelijk dat zij enkel uit zijn op eigen gewin. De laatste tijd lijkt het verhaalmotief echter bezig aan een indrukwekkende opmars. Het ontwikkelt zich tot generiek waarnemingskader. Niet alleen in de politiek maar op vele maatschappelijke terreinen ontwaart men achter een façade van mooie woorden louter eigenbelang en misstanden, om niet te zeggen malafide praktijken. Medici maken blunders maar houden elkaar de hand boven het hoofd; makelaars, notarissen en aannemers benadelen klanten door prijsafspraken te maken; topmanagers zijn graaiers die winstgevende bedrijven leegzuigen; en wetenschappers construeren desgewenst de 'waarheid' voor iedereen die hun onderzoek financiert. En geloofden we vroeger nog dat het slechts rotte appels betrof in een verder gave mand, tegenwoordig wordt steeds vaker betoogd dat het hele systeem niet deugt. Het meest zichtbaar is dat in de politiek. Populisme is geen vies woord meer, integendeel. Van links tot rechts zouden diverse politici die Haagse Augiasstal graag eens uitmesten. De commissie-Dijsselbloem stelde onomwonden dat 'de politiek' het onderwijs decennia lang ernstig had verwaarloosd (overigens zonder daar veel empirische evidentie voor aan te dragen). Gerespecteerde instituties als de Ombudsman en de vicevoorzitter van de Raad van State oefenen zware kritiek uit op het functioneren van het openbaar bestuur. Het zou de burger onheus behandelen en wezenlijke taken laten liggen.

Wat mij vooral opvalt, is de gretigheid waarmee tegenwoordig misstanden worden onthuld en reputaties onderuitgehaald, en de hoge populariteits- en kijkcijfers die ermee vallen te behalen. Hoe dat komt, is gissen.

Natuurlijk, hoe meer maatschappelijke relaties worden gebaseerd op de economische idee dat mensen worden gedreven door eigenbelang, hoe eerder mensen zich ook daarnaar gaan gedragen, en menen deze motieven in andermans handelen te herkennen. Maar ik denk dat zij deze motieven ook in de ander *willen* herkennen. Het draait uiteindelijk om psychologie. Veel mensen ontlenen een groot genoegen aan het ontmaskeren van zogenaamde deskundigen en autoriteiten. Weinig voelt zo goed als je eens lekker verontwaardigen over de domheid en slechtheid van anderen, liefst in gezelschap van gelijkgestemden. Het creëert gevoelens van verbondenheid, scheidt normatieve helderheid, is goed voor het zelfrespect en verleent identiteit. Kortom, het genereert al die gevoelens waaraan in het begin van die desoriënterende eenentwintigste eeuw zo'n grote behoefte bestaat.

Onze tijd wordt daarom gekenmerkt door een trend die we kunnen aanduiden als **infamisering**. Dit is de breed levende psychologische behoefte tot ontmaskeren of zelfs beschadigen van de decreterende instanties van macht en weten, die wordt gedreven door het identiteitsverlenend en solidariserend effect van gedeelde verontwaardiging, en – bedoeld of onbedoeld – leidt tot algehele erosie van het gezag van deze instanties. Waarbij onmiddellijk zij toegegeven dat deze definitie van het fenomeen eveneens infamiserend is ten aanzien van de infamiseerders.

In 1948 legde George Orwell de laatste hand aan zijn boek *Nineteen Eighty-Four*. In dit verhaal schetst Orwell een huiveringwekkend toekomstbeeld van een bevolking in de greep van De Partij dat is gegrondvest op de verbreiding van angst en wreedheid en uitsluiting van persoonlijke vrijheid: het ministerie van Waarheid pleegt geschiedvervalsing, het ministerie van Vrede voert oorlog en het ministerie van Liefde legt zich toe op totalitaire controle. De Gedachtepolitie houdt met camera's en microfoons de onderdanen in de gaten en reïntegreert hen zonodig. De almachtige Big Brother kan via de alom aanwezige luidsprekers iedereen altijd bereiken met een slogan of speech.

Toen Orwell zijn toekomstvrees beschreef, was de totalitaire staat actueel met het communisme in het Oostblok. Nederland kende na de oorlogsjaren een opleving van de verzuiling, waarin de macht van de staat in verschillende levenssferen was beperkt, de samenleving langs levensbeschouwelijke lijnen was gestructureerd en zuilen eigen organisaties, predikers en kranten hadden en leidende figuren invloed uitoefenden op sociale contacten en opinies van hun achterban. Het resultaat was dat hele bevolkingsgroepen zonder veel contact naast elkaar leefden en er een sterke gezagsgetrouwheid heerste. Hoe staat de Nederlandse maatschappij ervoor zestig jaar na *Nineteen Eighty-Four*?

De Berlijnse muur is inmiddels gevallen en Nederland heeft zich ontdaan van zijn verzuilingsjas. In Orwells boek zijn de absolute macht van de staat en de vrijheid van meningsuiting sterk met elkaar vervlochten. Leggen we de Nederlandse samenleving naast het geschetste visioen dan levert dat een tweezijdig beeld op. Enerzijds kent Nederland een haast ongekende vrijheid van meningsuiting. Anderzijds neemt 'Big Brother is watching you' toe. Door cameratoezicht en digitalisering is het in de gaten houden van burgers makkelijker geworden en toegenomen. Tegen de opkomst van het transparant maken van burgers, en bijgevolg verlies van privacy, richtte de Digitale Burgerbeweging Nederland en opvolger Bits of Freedom (BOF) zich. BOF moest zijn activiteiten in 2006 staken wegens onvoldoende middelen en geringe animo onder de bevolking. Als slapende stichting reikt BOF nog wel elk jaar de Big Brother Award uit. In 2007 ging deze Award naar de Nederlandse burger voor zijn onverschillige houding – 'Ik heb toch niks te verbergen' – en zijn desinteresse voor wie er allemaal met persoonsgegevens aan de haal gaat.

Niet alleen bestaat er gebrek aan belangstelling voor de schending van privacy, de burger zet steeds vaker z'n hele hebben en houden op internet. Dreigde eerder een tweedeling in de maatschappij tussen digitalers en a-digitalers, deze is tenietgedaan door de snelle stijging van computerbezit met internetverbinding: van 16% in 1998 naar 85% in 2006. Tegenwoordig surfen steeds meer mensen interactief en laten allerlei informatie achter op sites zoals hyves, facebook, marktplaats en discussiefora. Internetkenners hebben hierover twee zorgen. Ten eerste, mensen zijn zich te weinig bewust van wat er van hen is terug te vinden op internet en daarmee van hun digitale identiteit. Ten tweede, een deel van de internetters profileert zich uitdrukkelijk terwijl anderen dit nalaten; daarmee dreigt een nieuwe tweedeling tussen digitaal zichtbaren en onzichtbaren te ontstaan.

Ligt er hier een taak voor de overheid? De WRR onderscheidde in zijn rapport 'De verzorgingsstaat herwogen' vier taken, terwijl Schnabel er in het Actualiteitencollege 2007 van de NSV een vijfde aan toevoegde: 1 verzekeren: garanderen van toegang tot voorzieningen; 2 verzorgen: de verzorgende taak van de overheid; 3 verbinden: burgers met elkaar verenigen; 4 verheffen: ontwikkelingskansen bieden voor achterstandsgroepen en 5 verbeteren: corrigeren van (ongewenst) gedrag.

Wat betreft het verheffen van digibeten: deze kloof is redelijk gedicht. Nu wordt het tijd het internetgedrag onder de loep te nemen. Onder het mom van verbeteren is het vaker geoorloofd om eerder in te grijpen 'achter de voordeur'; in het verlengde daarvan ligt ingrijpen 'achter de muisklik'. Zou de overheid digitaal mogen ingrijpen bij ongewenst gedrag door middel van meer geavanceerde cookies? Zou ze digitaal onzichtbaren mogen dwingen hun gezicht te laten zien door elke burger (naast hun DigiD) een URL (uniform resource locator) te verplichten voor een eigen website? Het lijkt er dan op dat we op deze manier gebruikmakend van **informatisering** langzamerhand voortschrijden richting Orwells toekomstvisioen waarbij niet alleen de overheid maar iedereen alles van elkaar kan weten en de overheid meer doordringt in de persoonlijke levenssfeer.

Ter **imponering** van hun soortgenoten trommelen apen op hun borst, zetten hun haren overeind en zwaaien met hun armen. Survey-onderzoekers doen het wat subtieler. Ze gaan prat op hun gigantische panels, grote steekproeven en hoge respons, en de mantra daarbij is 'representativiteit'. *De Volkskrant* van 7 juli 2007 zegt het als volgt: 'Aanleiding voor het onderzoek, dat geen wetenschappelijke pretenties heeft, maar met bijna 5500 respondenten (2300 mannen, 3200 vrouwen) wel representatief te noemen valt, was immers de veelgehoorde klacht dat we massaal ongelukkig worden gemaakt door de "mooidwang".' Het verschil in deelname tussen mannen en vrouwen lijkt hier niet van belang, noch de vraag welke lezers uit eigen beweging een magazine-enquête invullen over hoe mooi of hoe lelijk ze zichzelf vinden. Representatief betekent hier veel, en veel is goed. Als meer dan 5000 mensen iets zeggen, moet het wel waar zijn, en bij 50.000 mensen is het helemaal waar. Hoe groter de steekproef dus, hoe beter. Dat gevoel wordt ook vertolkt door al die mailers en bloggers die na ieder onderzoek vertellen dat hun niets is gevraagd, en – per implicatie – dat iets alleen maar waar is als iedereen is gehoord.

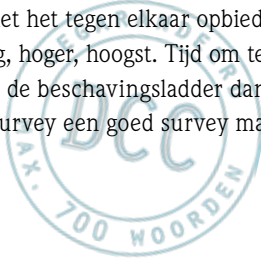
De klassieke steekproeftheorie toont aan dat je niet iedereen hoeft te ondervragen om toch een betrouwbaar beeld te geven. Een meting bij 1000 personen ligt al bijna altijd dicht bij het gemiddelde van heel de bevolking. Extra respondenten maken de foutenmarges hoogstens wat kleiner. Het maakt dan niet uit of die bevolking bestaat uit 457 duizend (Den Haag) of 1,3 miljard personen (China). Veel belangrijker is dat de mensen in de steekproef volgens een kansmechanisme zijn getrokken, dus dat iedereen zijn mening kon geven en dat van iedereen de kans bekend is dat hij of zij in de steekproef viel. De mening van de 50.000 bezoekers aan Feijenoord-Ajax in de Kuip zegt daarom niet zoveel over wat de gemiddelde Nederlander van voetbal of van de scheidsrechter vindt, en de half miljoen bezoekers aan Koninginnedag in Amsterdam geven geen goed beeld van het drinkgedrag van de Nederlandse bevolking.

Een grote steekproef klinkt dus wel indrukwekkend, maar hoeft niet representatiever te zijn dan een kleine. Het 21-minuten onderzoek had 100.000 deelnemers, en de grootste online panels in Nederland hebben meer dan 200.000 respondenten. Grotere landen doen het nog beter: Perspektive Deutschland had 600.000 respondenten, en Harris Interactive heeft een panel van 6 miljoen deelnemers (OK, in meer dan 125 landen). Hoe groot ook, web-onderzoek waarvoor je jezelf aanmeldt, is nooit het

juiste middel om te kijken of men gewend is informatie op internet op te zoeken, of hoe men het belastingformulier invult. Het is ook de vraag of je zo een goed beeld krijgt van de mening over democratie, omgang met armoede of ideeën over de samenleving. Web-respondenten vinden het leuk hun mening te geven door het vaak invullen van soms lange vragenlijsten. Maar wat zegt dat over de rest van de bevolking?

Nette kanssteekproeven hebben overigens ook een groot probleem: nonrespons. Als van een prachtige steekproef een groot deel van de benaderde mensen niet meedoet, kun je ernstig de mist ingaan, zeker als de reden voor nonrespons te maken heeft met het onderwerp van je studie. Als bij een onderzoek naar de gezondheid zieke mensen te ziek zijn om vragen te beantwoorden, als bij een onderzoek naar werkloosheid de gelukkigen die net een baan gevonden hebben zelden thuis worden getroffen, en als bij een onderzoek naar integratie nieuwe Nederlanders niet verstaan wat ze aan de telefoon wordt gevraagd, levert je mooie steekproef weinig bruikbare gegevens op.

Respons kun je kunstmatig opkloppen. Bijvoorbeeld door de respons van panelleden te melden, en te verzwijgen hoeveel mensen helemaal geen lid van het panel wilden worden. Of door mensen die niet thuis zijn of geen Nederlands spreken, niet tot de nonrespons te rekenen. Zo kan je een imponerende respons publiceren, die helaas weinig te betekenen heeft. Stoppen dus met het tegen elkaar opbieden in termen van groot, groter, grootst en hoog, hoger, hoogst. Tijd om te laten zien dat mensen een treetje hoger staan op de beschavingsladder dan apen. Tijd voor enige reflectie over wat een survey een goed survey maakt.

Platteland en stad. Een groter contrast bestaat niet, zegt de een die denkt aan de verschillen in ruimte en landschap. De ander ziet vooral overeenkomsten: meer auto's en minder openbaar vervoer, veel internetverbindingen en weinig 'buurtsupers', een vergrijzende bevolking en zich vervelende hangjongeren. Volgens de OESO is er in verstedelijkt Nederland zelfs helemaal geen platteland meer, maar daar zijn maar weinig Nederlanders het mee eens. Want door een voortdurende **idyllisering** van het platteland is er een nostalgisch beeld ontstaan dat neigt naar de beroemde sfeerbeelden van Cornelis Jetses: van koeien in de wei en rustieke boerderijen, van serene dorpen waar de bewoners elkaar allemaal kennen en de kinderen veilig buiten spelen.

Je voelt op je klompen aan dat dit beeld van het platteland niet klopt. Want het is er heus niet allemaal rozengeur en maneschijn. Toch is de rurale idylle een krachtig beeld, dat voortdurend bevestigd wordt en stand houdt. Steeds minder mensen kennen het platteland immers nog uit eigen ervaring en dat geldt zeker voor stedelingen. Zelden nog gaan ze de boer op om agrarische producten te kopen en ook familiecontacten zijn minder vaak aanleiding om het platteland te bezoeken. Bij gebrek aan eigen waarneming ontleent een groot deel van de bevolking beelden van het platteland aan derden. In het bijzonder de media en de reclamewereld dragen nostalgische beelden uit en spelen zo een belangrijke rol bij de voortdurende idyllisering van het platteland.

Sla het lifestylemagazine *Buitenleven* open of bezoek een boerenmarkt of Country Fair en je ziet dat het platteland vaak geassocieerd wordt met authenticiteit: een eenvoudig leven in een natuurlijk landschap. Dergelijke sfeerbeelden dragen bij aan de populariteit van 'landelijk' wonen en van recreatie op het platteland. Zo dient de rurale idylle een economisch doel. Want waar de landbouw verandert en verdwijnt, leeft de hoop dat wonen, recreatie en toerisme uitgroeien tot belangrijke economische pijlers onder de plattelandseconomie.

Opmerkelijk is dat ook het beleid een hang naar authenticiteit vertoont en bijdraagt aan de idyllisering. Zo is er volop beleidsaandacht voor de verrommeling van het landschap. De kritische blik richt zich op mogelijk ver-

storende elementen die een zekere modernisering of vernieuwing reflecteren, zoals moderne stallen, kassen, windturbines en witte paardenhekken, maar die het zicht geen goed doen. Daarbij dreigt de beleidsmaker voorbij te gaan aan de noodzaak van modernisering voor een economisch vitaal platteland.

Een ander voorbeeld van idyllisering zien we in het natuurbeleid. Eeuwenlang hebben mensenhanden de natuur gecultiveerd en tot productie gebracht. Wereldberoemd zijn de vergezichten van onze Hollandse polderlandschappen. Maar in de wereld van beleid heeft het idee postgevat dat de 'vrije' natuur beter aansluit bij de behoefte van burgers. Waar landbouwgronden vrijkomen, wordt er tegenwoordig vaak oernatuur ontwikkeld. Wildgroei, een natte ondergrond, een kudde oerrunderen, en de metamorfose tot een 'natuurlijk' landschap is een feit.

Het platteland is in verandering en verandering is goed, dat zal niemand ontkennen. Maar de idyllisering van het platteland is een paradoxaal proces. Wanneer de rurale idylle tot een conservering van het platteland leidt, dan verwordt het platteland tot een soort museumlandschap. En dat zou economisch noodzakelijke modernisering en vernieuwingen wel eens flink in de weg kunnen staan.

Een rustige en ruime woonomgeving trekt een gestage stroom van nieuwkomers aan. Houden de rust, de ruimte en de hechte samenleving dan stand? Mooie landschappen om te wandelen en fietsen trekken horden recreanten van heinde en ver aan. Het plattelandsdecor wordt minder fraai door parkeerplaatsen, reclameborden van toeristische aanbieders, files van wandelaars en horden fietsers op de zondagmiddag. Beantwoordt dit aan de behoeften van de recreant?

De rurale idylle was ook in 'Boer zoekt vrouw' herkenbaar. Ontluikende romances in een fraai plattelandsdecor, idyllischer kan het niet. Geen wonder dat de kijkcijfers ongekend hoog waren. Maar gelukkig was er ook voldoende realiteit te zien. Dat het leven op het platteland eenzaam kan zijn, wanneer je geen levenspartner hebt. Dat het boerenbestaan zwaar is, wanneer je 365 dagen per jaar voor je vee moet zorgen. Dat de natuur zijn charme verliest, wanneer je in de kou en nattigheid moet werken. Zou de rurale idylle nu een klein beetje zijn doorgeprikt?

Een meevallend pensioen *Arjan Soede*

Stoppen met werken zorgt natuurlijk voor grote veranderingen. In plaats van elke dag naar het werk te gaan is er opeens tijd voor allerlei andere dingen: hobby's, op bezoek gaan bij familie, het verenigingsleven en of misschien wel grootser: een wereldreis. De gepensioneerde heeft een zee aan tijd om allerlei dingen te doen. De vraag is echter of hij ook wel voldoende inkomen heeft om dit alles te kunnen uitvoeren. Veel van deze leuke dingen kosten geld en met de pensionering daalt vrijwel altijd het inkomen. Veel tijd, maar weinig geld. De **inkomensvermindering** die tegelijkertijd optreedt, kan dus behoorlijk wat roet in het eten gooien.

Over het algemeen is men behoorlijk pessimistisch over deze inkomensvermindering. Mastrogiacommo (2006)¹ toont bijvoorbeeld aan dat mensen die 64 jaar zijn, een sterke inkomensdaling verwachten in het aankomende jaar. Als hun achteraf gevraagd wordt of deze daling daadwerkelijk zo groot is geweest, dan blijken de inkomensgevolgen van de pensionering meestal kleiner te zijn geweest dan van tevoren ingeschat was. Men is dus in het algemeen behoorlijk negatief over het toekomstige inkomen. Dit pessimisme is ook te zien in het onderzoek van Henkens en Solinge (2003).² In dat onderzoek is aan werknemers specifiek gevraagd welke dingen men het meest denkt te missen nadat men met VUT /prepensioen is gegaan. Als de twee belangrijkste werden sociale contacten (35%) en geld (31%) genoemd. Na het uittreden zijn beide percentages echter gedaald naar 28 respectievelijk 10. De financiële factor van de overgang naar VUT/prepensioen blijkt dus mee te vallen. Men was pessimistischer dan achteraf gerechtvaardigd lijkt.

Dat ouderen vaak negatief zijn over hun toekomstige inkomenspositie kan goed verklaard worden. Het is moeilijk om de inkomensgevolgen van het stoppen met werken van tevoren in te schatten. Als iemand met VUT /prepensioen gaat, dan is meestal alleen bekend wat het nieuwe bruto-inkomen zal zijn en is het nieuwe netto-inkomen van tevoren onbekend.

1 Mastrogiacommo (2006). *Testing Consumers' Asymmetric Reaction to Wealth Changes*. CPB Discussion Paper 53. Den Haag: Centraal Planbureau.

2 K. Henkens en H. van Soling (2003). *Het eindspel. Werknemers, hun partners en leidinggevenden over uittreden uit het arbeidsproces*. Assen: Koninklijke Van Gorcum.

Vrijwel altijd is de daling in netto-inkomen kleiner dan de daling in bruto-inkomen. Zo hoeft een werknemer die met prepensioen gaat, geen WW- en pensioenpremies meer te betalen. Wel blijft hij of zij voor de AOW en AWBZ betalen evenals voor de ziektekostenverzekering. Zelfs al zou de aankomende gepensioneerde exact weten wat hij aan bruto-inkomen ontvangt, dan nog is het lastig om weten hoeveel er uiteindelijk netto op zijn bankrekening gestort wordt.

Dat men achteraf positiever is over het eigen inkomen kan ook komen doordat gepensioneerden zich snel kunnen aanpassen aan het nieuwe (lagere) inkomen zonder daarbij al te veel pijnlijke beslissingen te hoeven nemen. Het aantal mensen dat daadwerkelijk op wereldreis gaat na zijn pensioen, is feitelijk niet heel groot. Daarnaast spelen ook andere factoren mee. De gezondheid van de ouderen wordt langzaam minder en daardoor is men niet meer in staat om grote reizen te maken. Ook vindt men het belangrijk om de (klein)kinderen in de buurt te hebben. Verder verdwijnen op termijn ook allerlei kostenposten zoals de hypotheekaflossing en de kosten van (studerende) kinderen. Het gevolg is dat op dit moment ouderen boven de 65 jaar gemiddeld gemakkelijker met hun inkomen kunnen rondkomen dan mensen onder de 65 jaar.

Al met al valt het dus wel mee met gevolgen van de sterke inkomensdaling, alhoewel er natuurlijk ook groepen zijn waar het wel tegenvalt. Het verdient daarom zeker aanbeveling om goed na te gaan welk pensioen je daadwerkelijk later zal ontvangen. Maar om bij voorbaat bang te zijn voor een tegenvallend pensioen, is niet nodig.

‘Het hebben van een dubbel paspoort is een gevaar voor het gevoel over de Nederlandse identiteit.’ Dit is een uitspraak van Geert Wilders. Ik hoor hem aan en vraag me af waar hij het over heeft. Ik ben geboren en getogen in Albanië. Op mijn 26ste kwam ik naar Nederland en ik woon al twaalf jaar in dit land. Ik hoor inderdaad bij de groep Nederlanders die twee paspoorten heeft. Ik hoor ook bij de Nederlanders die niet in Nederland geboren zijn en die hun weg in de Nederlandse maatschappij redelijk goed hebben kunnen vinden. Hoe komt het dat ik, als individu met een dubbele nationaliteit, Wilders’ angst niet deel? In dit stuk ga ik in op het begrip nationale identiteit en hoe de **identificering** van een bepaalde groep met de nationale identiteit tot stand komt.

Ik begin mijn zoektocht met de vraag wat de definitie van nationale identiteit is. Er is veel over dit onderwerp geschreven en gesproken in Nederland met als hoogtepunt de uitspraak van prinses Maxima: ‘De Nederlander bestaat niet!’ De Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling constateert in zijn publicatie¹ ook dat de nationale identiteit een moeilijk grijpbaar en complex begrip is. Hij vat nationale identiteit op als het besef deel uit te maken van een volk of nationale samenleving, van een gemeenschap met specifieke kenmerken. Dat besef is zo sterk dat het leidt tot identificatie met die gemeenschap. De kenmerken van die gemeenschap veranderen echter in de loop der tijd.

Tevens constateert de RMO dat gevoelens van Nederlandse identiteit verbonden zijn met een Nederlandse herkomst, met het spreken van de Nederlandse taal en met het delen van een gezamenlijke geschiedenis en gemeenschappelijke symbolen. Immigranten, zoals ikzelf, kennen niet al deze vormen van verbondenheid met Nederland. Om een voorbeeld te geven: Op een dag was ik met mijn man (geboren en getogen Nederlander) onderweg naar een kraambezoek. Halverwege beseften wij dat we het cadeau voor de baby vergeten waren. Het op tijd zijn voor een afspraak is zeer belangrijk voor een Nederlander. Echter, voor een Albanees is het geven van het cadeau het allerbelangrijkste, ook als dat ten koste gaat van het op tijd komen.

Op het moment dat men ervoor kiest om een deel van het leven in een ander land dan het herkomstland door te brengen en men dan ook voor

1 *Nationale identiteit in Nederland* (1999). Den Haag: RMO.

een nieuwe nationaliteit kiest, betekent dit dat men een identificatieproces zal moeten ondergaan. Identificatie is een dynamisch proces van het leggen, onderhouden en verbreken van verbindingen.² Met andere woorden: de nieuwe Nederlander zal zijn best moeten doen om een goede positie tussen de nieuwe landgenoten te veroveren. Dit houdt in dat men de taal en de gebruiken van het gastland moet leren. Verder betekent dit dat men ook kennis over de algemene normen en waarden van het gastland moet vergaren en deze moet accepteren. Het bezit van twee nationaliteiten betekent aan de andere kant dat men zich gedeeltelijk wil blijven identificeren met het land van herkomst. Dit heeft te maken met emotionele relaties. Dit hoeft echter geen gevaar voor de nieuwe identiteit met zich te brengen als men maar in een open houding tegenover de Nederlandse samenleving heeft.

Het gevaar van een dubbele nationaliteit komt pas tot uiting op het moment dat men zich niet inspant om de taal en gewoonten van het gastland te leren. Er kan ook een gevaar ontstaan als sommige autochtonen op de allochtoon neerkijken. Door dit soort situaties kan men een identiteitscrisis ontwikkelen. Het Nederlandse volk is echter van oudsher open en tolerant ten aanzien van nieuwe Nederlanders. Daardoor is 'de Nederlander' van zeer heterogene afkomst. Wat Wilders over het hoofd ziet, is dat niet het hebben van twee nationaliteiten, maar inspanning van het individu en de mate van flexibiliteit van de maatschappij waarin men leeft het optreden van een identiteitscrisis bepaalt. Een dubbele nationaliteit is geen bron van gevaar voor de Nederlandse identiteit. Aanpassingsvermogen, respect en tolerantie zijn de drie ingrediënten die belangrijk zijn voor het gevoel van identificatie met Nederland.

2 *Identificatie met Nederland* (2007). Den Haag: WRR.

In de jaren vijftig van de vorige eeuw kwam een proces van **intramuralisering** van de zorg voor ouderen en gehandicapten op gang. De opkomst van het moderne gezin en de professionalisering van de zorg leidden ertoe dat zorgbehoefte mensen met beperkingen werden opgenomen in instellingen. Begin jaren zeventig kantelde de visie op de zorg: mensen zouden met hulp van extramurale voorzieningen zoveel mogelijk in hun eigen leefomgeving moeten worden opgevangen (normalisatie). Er werden ontelbare initiatieven genomen om de intramuralisering af te remmen en de extramuralisering te bevorderen. Het *Sociaal en cultureel rapport 1988* laat echter zien dat het zorggebruik over de hele linie toenam en de kosten bleven stijgen. Alle betrokken partijen onderschreven in die jaren de analyse dat het zorgsysteem niet doelmatig functioneert, te weinig inspeelt op de behoeften van de bevolking en te weinig prikkels bevat om de gewenste verschuivingen tot stand te brengen.

De commissie-Dekker (1987) adviseerde om grote delen van de maatschappelijke dienstverlening over te hevelen naar het verzekeringspakket om de gewenste substitutie uit te lokken en de zorg te flexibiliseren. Voorts introduceerde Dekker het principe van marktwerking: concurrentie tussen hulpverleners en tussen ziektekostenverzekeraars. De uitwerking van deze principes houdt de beleidsmakers tot op de dag van vandaag bezig. Het meest recente voorbeeld is de SER, die de maatschappelijke dienstverlening weer uit de AWBZ haalt en de marktwerking in de langdurige zorg aan banden legt.

De talrijke beleidsingrepen in de ouderen- en gehandicaptenzorg hebben echter de eerder signaleerde tekortkomingen niet ongedaan gemaakt. Uit onderzoek van het SCP bij tehuusbewoners in 2004 blijkt dat nog een lange weg moet worden afgelegd. Het woonklimaat in tehuizen is sober. Er zijn nog steeds veel meerpersoonskamers en de privacy laat te wensen over. De keuzevrijheid in het dagelijks leven is beperkt en er is een weinig gevarieerde dagbesteding. Bij de persoonlijke verzorging is er een grote afhankelijkheid van zorgverleners en moet de familie nogal eens bijspringen. Ruim een vijfde van de tehuusbewoners is dan ook ontevreden over de zorg (*Rapportage ouderen 2006*) en het imago van de sector verpleging en

verzorging is beroerd.

De toekomstige ouderen – de huidige 60-plussers – zullen geen genoegen nemen met een woon- en zorgstelsel dat te ver afstaat van wat zij gewend zijn. Zij zijn hoog opgeleid en relatief welvarend. En wat nog belangrijker is: zij zullen zelf de regie willen houden over het eigen leven. Zij zullen op zoek gaan naar arrangementen voor wonen, zorg en welzijn die aansluiten bij de eigen mogelijkheden en leefstijl. Het gaat de moderne ouderen niet alleen om de kwaliteit van zorg, maar om de kwaliteit van leven. De sector Verpleging en Verzorging heeft deze trend onderkend en inmiddels samen met vws een Kwaliteitskader voor Verantwoorde Zorg ontwikkeld dat de kwaliteit van leven centraal stelt.

Deze paradigmawisseling in de ouderenzorg gaat veel verder dan een verschuiving van intra- naar extramuralisering. De komende generatie ouderen vraagt naar passende pakketten van welzijns- en zorgdiensten die in principe thuis worden geleverd. Dit thuis kan een particuliere woning in wijk of dorp zijn, maar ook een (luxe) beschermende woonvorm. Intramurale zorg wordt in deze visie gereserveerd voor de kleine groep cliënten die (tijdelijk) complexe medische of verpleegkundige zorg behoeft en bij wie de zorgverlener 24 uur per dag direct beschikbaar moet zijn. Om een dergelijke herinrichting van de dienstverlening aan ouderen mogelijk te maken moet het zorgstelsel aan verschillende voorwaarden voldoen. Ik noem hier zorgvuldige indicatiestelling, scheiding van wonen en zorg en een goede afstemming tussen curatieve zorg, care en het gemeentelijke wmo-beleid. Het belangrijkste is echter de inzet van de 60-plussers zelf. Meer ouderen zullen als vrijwilliger of mantelzorger aan de slag moeten. Daarnaast zullen zij zich beter moeten organiseren om gemeenten en instellingen tot veranderingen te bewegen. Zij kunnen daarin het voortouw nemen door bijvoorbeeld woon-zorg-coöperaties te stichten. Deze kwaliteitsslag zal gepaard gaan met extra kosten. Het is niet meer dan billijk dat de welvarende doelgroep deze zelf opbrengt. De babyboomgeneratie kan niet alle lasten afwentelen op de kinderen. Zij moeten meer voor elkaar zorgen.

De privéschulden van huishoudens zijn groter dan ooit en stijgen snel. De totalen in euro's maken natuurlijk al snel veel indruk (de hypotheekschuld bedroeg 587 miljard euro in 2007), maar ook vergeleken met wat we in Nederland jaarlijks aan inkomen verdienen is er echt iets aan de hand. De totale hypotheekschuld ligt in 2007 namelijk boven het Bruto Binnenlands Product (BBP) en stijgt bovendien sneller. Een belangrijke andere privéschuld, het bekende consumptief krediet (voor de luxe keukens en die grote auto) is veel kleiner en groeit nauwelijks. We laten deze hier verder onbesproken.¹

Ooit maakten beleidsmakers zich grote zorgen om een collectief type schuld, de staatsschuld. Deze dreigde aan het eind van de vorige eeuw onbetaalbaar te worden. Daling van de schuldquote werd het devies – daarbij stevig geholpen door 'Europa'. Na de piek in 1993 (81% van het BBP) daalde de staatsschuld dan ook. In 2007 beliep de schuld minder dan de helft van het BBP en de daling zet door.

Er lijkt dus per saldo een overgang van staatsschuld naar (vooral) hypotheekschuld plaats te vinden. Dit kunnen we zien als een vorm van **individualisering**. We betalen de afgelopen jaren wat meer belasting om de staatsschuld te verminderen, maar daartegenover lenen we op huishouden-niveau wat gemakkelijker. Hypotheken zijn volgens de individualiserings-gedachte een geheel vrije keuze van huishoudens: een hele verbetering ten opzichte van die ons voorheen opgedrongen hoge staatsschuld. Of is er meer aan de hand?

Laten we eerst kijken naar het onderpand van de schuld. Bij een hypotheek is dit natuurlijk de eigen woning. Steeds meer mensen zijn eigenaar en de waarde van woningen ontwikkelt zich voorspoedig. Niets aan de hand lijkt het. Twee factoren maken de eigen woning echter minder zeker. De rente die over de hypotheek betaald moet worden, kan stijgen, en het inkomen kan dalen bij werkloosheid, arbeidsongeschiktheid of scheiding. Wie daarvoor zijn maandelijkse rentelast niet meer kan opbrengen, moet de eigen woning verkopen. Daarnaast is de toekomstige waarde van de woning in

1 Het totaal van deze post is klein, maar de schuld van individuele huishoudens kan natuurlijk wel groot zijn.

beginsel onzeker. Het onderpand is niet geheel veilig omdat prijsdalingen nooit geheel uitgesloten zijn.²

De staatsschuld heeft in feite het vertrouwen in de Nederlandse overheid als onderpand. Dankzij de investeringen in bijvoorbeeld onderwijs en infrastructuur valt te verwachten dat de Nederlandse bevolking inkomen zal blijven verdienen en belastingen zal blijven afdragen. Daarmee kan de overheid de staatsschuld (of de rente daarop) betalen. Ook hier kunnen schommelingen in de economie zorgen voor betalingsproblemen, met name in een recessie, maar die kunnen op de korte termijn worden opgelost door minder af te lossen of door bij te lenen.

Ook de spreiding van de risico's over de bevolking is een punt van aandacht. Hypotheekschuld is in principe een privérisico met een aflossings-schema naar eigen keuze. Dat kan op het scherp van de snede gekozen zijn (de hoogst haalbare hypotheek) of heel veilig (een kleine hypotheek met verzekerde aflossing). Bij een algehele rentestijging of oplopende werkloosheid zijn de risico's voor de scherp spelende huishoudens uiteraard veel groter.

Bij staatsschuld is het bij eventuele betalingsproblemen aan de overheid om belastingen te verhogen. Dit kan dan in beginsel naar draagkracht.

Individuele schulden lijken daarom per saldo wat riskanter. Hoe riskant precies hangt af van de economische ontwikkelingen maar toch ook van de overheid. Bij bijvoorbeeld een rentestijging zou de hypotheekaf trek op nationaal niveau wel eens onbetaalbaar kunnen worden. De overheid kan dan besluiten om de aftrekmogelijkheid te verminderen. Dat zou de problemen voor individuele huishoudens nog verder kunnen verergeren. Interessant genoeg is het juist dan denkbaar dat de overheid de pijn verzacht. Met als argumenten dat kopen voor de wat hogere inkomens eigenlijk de enige optie is, en dat het belastingsysteem nu eenmaal aanzet tot het nemen van (hoge, deels aflossingsvrije) hypotheeken. Dit zou inhouden dat voorzichtiger huishoudens meebetalen aan de financiële risico's van huishoudens die op 'het randje' zijn gaan zitten. Waarmee de toch zo individuele hypotheekschuld, uiteindelijk nog een collectief tintje zou kunnen krijgen.

2 Overigens dekt de Nationale Hypotheek Garantie voor het goedkopere segment de meeste risico's van betalingsproblemen.

Televisie is een prachtig medium voor de overdracht van informatie. In potentie althans! In feite komt er weinig van terecht, omdat informatie als product danig is gedevalueerd. In de visie van de tv-producenten is informatie in droge vorm onverteerbaar en zij verzuipen de sla dus in een sloot mayonaise. Een programma over de geschiedenis van Engeland, verzorgd door de relatief serieuze BBC2, wordt gepresenteerd door een pias die zich, al naar de gelegenheid, in een maliënkolder dan wel met een bepoederde pruik uitdost en van de enige koddige situatie in de andere belandt. Een instructie in het werken met gipsplaat mag niet langer duren dan het goed hoorbare disconummer op de achtergrond. De kookrubriek geeft meer aandacht aan de conversatie van de disgenoten (bekende Nederlanders als het kan) dan aan de bereiding van het voedsel. Een geagiteerde cameravoering moet de toch altijd nog dreigende verveling definitief de kop indrukken.

De meest banale vorm van informatieoverdracht, zijnde het dagelijkse nieuws, valt eveneens ten prooi aan de **infotainisering**, maar op een andere manier. Hier is televisie juist tergend langzaam. Het bekijken van het journaal en een daarvan door een reclameblok gescheiden actualiteitenprogramma, kost je meer dan een vol uur. In diezelfde tijd kun je twee serieuze dagbladen doornemen en ben je over meer onderwerpen beter geïnformeerd. Dat is niet helemaal de schuld van de programmamakers. Wil je de mensen echt van iets in kennis stellen, dan blijkt het beeldrelaas te zijn gebonden aan een bepaalde verhaalsnelheid die niet straffeloos kan worden opgevoerd. Die beelden dragen soms bij aan de gesproken informatie, bij voorbeeld bij een reportage over een orkaan (reporter met plat achterover liggende kuif). Bij het verslag van een arbeidsconflict heb ik echter niet veel behoefte aan beelden van de vergaderzaal van de SER, maar je krijgt ze er wel bij en de gesproken informatie moet daarvoor worden vertraagd.

Die traagheid wordt ook in de hand gewerkt door de steeds grotere voorliefde voor het interview als vorm van informatieoverdracht. Geen splintertje nieuws of er komen enkele betrokkenen aan het woord die uitleggen wat zonneklaar is. Nee, ik wacht eerst de resultaten van het onderzoek af. Ik vond het niet leuk dat mijn vliegtuig tien uur vertraging had. Na mijn derde doelpunt kon de wedstrijd niet meer stuk. Het wachten is op het weerbericht dat gevolgd wordt door interviews met drie medeburgers die nat zijn geworden van de regen.

De krant dan maar! Maar ook die is tegenwoordig allerminst vrij van nutteloos beeldmateriaal en ook die bevat een overdaad aan human interest.

De hoofdredacteur van onze beste krant wil de lezers niet blootstellen aan nieuws over ‘een rapport, een trend, een onderzoek, een bestuurlijke of politieke controversé’ zonder tussenkomst van simpele mensen net als wij. ‘Dat maakt de informatie tastbaar...’ (NRC van 29 oktober 2005). Maar in de krant kun je, anders dan bij tv, deze aankoeksels ten minste ontwijken. Je kunt van de meeste artikelen de eerste twee alinea’s overslaan zonder dat je de boodschap mist.

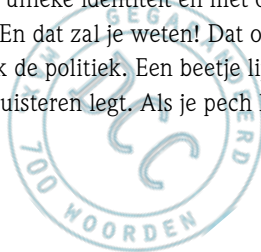
Vanwaar die neiging bij de media om informatie te subjectiveren?

Ik denk aan verschillende verklaringen.

Aanknopen bij de zender stel ik vast dat het interview een gemakkelijke en goedkope oplossing is die de journalist veel tijdrovende documentatie bespaart.

Aanknopen bij de ontvanger meen ik te kunnen constateren dat er een toenemende weerzin is tegen abstractie. Het hedendaagse onderwijs voedt deze weerzin. Lezen, dat gebruikmaakt van abstracte symbolen, vertegenwoordigt op zich al een zintuiglijk minder directe vorm van informatieverwerving dan kijken of luisteren. En als er dan gekeken of geluisterd wordt, blijken de mensen achter de ideeën makkelijker te begrijpen dan de ideeën zelf, zoals filosofen makkelijker kost vormen dan filosofie.

En tot slot is er die eeuwige individualisering die de mensen niet alleen onafhankelijker van hun omgeving maakt, maar ze ook op een voetstuk tilt. Individuen zijn meer dan het vulmateriaal van de samenleving. Zij zijn ook persoonlijkheden met een unieke identiteit en met opinies en emoties en uit dien hoofde belangrijk. En dat zal je weten! Dat ontzag voor gewone mensen, net als wij, kleurt ook de politiek. Een beetje lijsttrekker verkondigt dat hij zijn oor bij hen te luisteren legt. Als je pech hebt doet hij dat werkelijk.

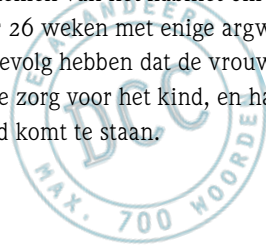

Bijna de helft van de Nederlanders denkt dat de vrouw beter geschikt is om voor kleine kinderen te zorgen. Met name mannen zijn vaak overtuigd van hun eigen – vergeleken met vrouwen – inferieure zorgkwaliteiten. Deze **infantilisering** van de man op zorggebied is bovendien de laatste jaren sterker geworden. Het *Reformatorisch Dagblad* reageerde verheugd op deze constatering in de SCP-publicatie *Nederland deeltijdland*. Dat vond immers altijd al dat vrouwen en mannen weliswaar gelijkwaardig zijn, maar niet gelijk. Anderen wijzen op de eeuwenoude wortels van onze traditionele taakverdeling, waarin vrouwen zich hebben toegelegd op zorgtaken en genetisch steeds beter toegerust raakten voor deze taak. Als de vrouw inderdaad ‘van nature’ beter geschikt is om voor kinderen te zorgen, betekent dit een serieuze streep door de rekening van feministes, die nog steeds hopen dat de herverdeling van betaalde arbeid alsnog zal worden gevolgd door een herverdeling van de zorgarbeid. Vrouwen zijn immers wel massaal de arbeidsmarkt opgegaan, maar van een even grote toe-eigening van zorgtaken door mannen is geen sprake. Het zorgaandeel van mannen is sinds 1995 niet meer gestegen. Vaders van jonge kinderen werken meer uren buitenshuis dan in welke andere fase van hun leven dan ook. En slechts 17 procent van de vaders van jonge kinderen heeft een ‘papa-dag’. Het woord ‘mama-dag’ daarentegen bestaat niet; voor vrouwen met jonge kinderen is het altijd mama-dag.

Als het gering zorgaandeel van mannen een godgegeven of genetische basis heeft, is het onwaarschijnlijk, mogelijk zelfs onwenselijk, dat vaders een groter aandeel gaan leveren in de dagelijkse zorg voor kinderen. Er is echter nog een andere verklaring voor de mogelijke onhandigheid van mannen op zorggebied, met minder diepe wortels en daarom eenvoudiger te verhelpen: de hoeveelheid tijd die de vrouw en man besteden aan de zorg voor kinderen. Zes weken voor de bevalling krijgt de vrouw al vrijaf om zich voor te bereiden op de komst van het kind, en alle (op moeders gerichte) boeken en bladen te lezen over de zorg voor kinderen. Hij werkt door tot aan de eerste weeën. En terwijl de kersverse vader twee dagen later op zijn werk beschuit met muisjes trakteert, leert de moeder van de kraamverzorgster de eerste beginselen van de verzorging van baby’s. Als de kraamzorg na acht dagen is vertrokken, heeft de moeder nog drie maanden bevallingsverlof. Dit is hard nodig in verband met het lichamelijk herstel van de bevalling, het geven van borstvoeding en het wennen aan het kind en de nieuwe situatie. Maar heeft als onbedoeld bijproduct dat zij

steeds vaardiger wordt in de zorg voor het kind, en de vader daarbij steeds meer achterblijft. Na het bevallingsverlof gaat zij vervolgens in deeltijd werken, om een deel van de week zelf voor het kind te zorgen. De vader daarentegen gaat vaak juist nog iets meer werken, mogelijk om het inkomensverlies bij zijn vrouw te compenseren. Dus ja, het is waarschijnlijk dat de vrouw inderdaad beter geschikt is om voor kleine kinderen te zorgen. Maar deze vaardigheid is haar niet komen aanwaaien, die heeft ze zich door intensieve training eigen gemaakt.

Dat mannen zo weinig tijd aan zorg besteden, zou natuurlijk een gevolg kunnen zijn van hun vermeende gebrek aan aanleg. Het Nederlandse verlofsysteem maakt het hen echter ook niet makkelijk om anders te kiezen. De vader heeft slechts recht op twee dagen bevallingsverlof, nauwelijks genoeg om het kind bij de burgerlijke stand aan te geven en de geboortekaartjes te bestellen. Natuurlijk kan hij ouderschapsverlof opnemen, maar dit is grotendeels onbetaald. Alleen deelnemers aan de levensloopregeling kunnen een maandelijkse vergoeding krijgen van 650 euro in de maand. Het is duidelijk dat het voor de meest verdienende partner, meestal de man, financieel weinig aantrekkelijk of zelfs onmogelijk is verlof op te nemen. Slechts een op de vijf vaders doet dit, tegen bijna de helft van de moeders. In dit licht bezien moet het voornemen van het kabinet om het ouderschapsverlof te verlengen van 13 naar 26 weken met enige argwaan worden bekeken. Het zal ongetwijfeld tot gevolg hebben dat de vrouw nog langer thuis blijft, nog meer investeert in de zorg voor het kind, en haar partner op dit vlak nog meer op achterstand komt te staan.

Soms word je getroffen door een kort bericht in een lokale krant:

MEEDEN - De politie heeft vorige week in een woning aan de Hereweg in Meeden het stoffelijk overschot van een 80-jarige man uit Nieuw-Beerta aangetroffen. Een postbode vertrouwde het zaakje niet en schakelde de politie in. De persoon was niet meer herkenbaar, maar de identiteit kon worden vastgesteld aan de hand van papieren die hij bij zich droeg. Volgens de politie had de man 'weinig tot geen familie'.

(Dagblad v/h Noorden, 17-2-2008)

Een diep treurig bericht en je vraagt je dan af of we in de toekomst meer van dit soort berichten kunnen verwachten in een tijd van toenemende individualisering en vergrijzing. Eerst toch maar een paar cijfers. De meest kwetsbare groep, de 80-plussers, neemt de komende jaren met ruim 2% per jaar toe. Door de extramuralisering neemt het aantal alleenstaanden met 2,5% per jaar toe en het aantal samenwonenden met 2,5% per jaar. De vergrijzing gaat dus gepaard met een toenemend aantal alleenstaanden. De vraag is nu of dit bericht op zichzelf staat of dat we hier te maken met een achterliggende trend van sociale **isolering**?

Volgens eigen SCP-onderzoek zijn de netwerken van ouderen in Nederland niet verslechterd. De teloorgang van kind- en familierelateerde netwerken lijkt gecompenseerd te worden door de groei van buurt- en kennissengerelateerde netwerken. Dit wordt toegeschreven aan de komst van hoger opgeleide generaties ouderen, die hun netwerken doorgaans beter onderhouden. Naast de kwantiteit speelt ook de kwaliteit van het netwerk een rol: de mate waarin het netwerk voorziet in allerlei behoeften. De kwaliteit van de relaties lijkt weinig verband te houden met de omvang van het netwerk. Alleenstaande ouderen met een klein netwerk wijken in dit opzicht weinig af van samenwonende ouderen met een groot netwerk. Eenzaamheid bijvoorbeeld blijkt een zeer persoonlijke ervaring en nauwelijks gestuurd te worden door kenmerken van het netwerk.

Hoewel alleen zijn zeker niet gelijk gesteld kan worden aan zich alleen voelen, neemt de kans op ernstige vormen van afzondering en eenzaamheid volgens De Jong Gierveld wel toe. Vooral na verlies van een partner neemt het gevoel sterk toe dat men er alleen voor staat, ook al is men omgeven door een sociaal netwerk. Maar ook dat netwerk neemt met het stijgen van de leeftijd en het verlies van een partner duidelijk af. Hierbij is

niet alleen sprake van een leeftijdseffect (verlies van een partner) maar ook van een cohorteffect (scheiding van een partner). Er zijn echter geen aanwijzingen dat het totale netwerk per oudere in de loop van de tijd afneemt. Wel kunnen ouderen door de gezinsverdunding minder terugvallen op hun kinderen. Dit wordt echter gecompenseerd door de groei van niet-familiale relaties, toe te schrijven aan het stijgend opleidingsniveau van nieuwe cohorten ouderen. Per saldo verandert daardoor weinig in de omvang van het netwerk per oudere.

In kwalitatieve zin hebben personen in het netwerk niet altijd dezelfde betekenis. In het algemeen blijkt er een hiërarchie te bestaan, die vooral bij ondersteuning van belang is. De hoogste in rangorde zijn uiteraard de partner en inwonende kinderen, gevolgd door echte vrienden. Overige familieleden en wat vagere kennissen staan onderaan de hiërarchie. De opmerkelijke betekenis van echte vrienden volgt uit een selectie-effect: vrienden kiest men zelf en familieleden krijgt men 'op de koop'. Wanneer men door een verslechterde gezondheid aangewezen is op hulp of ondersteuning blijkt in de praktijk dat met name persoonlijke verzorging het domein is en blijft van de directe familie. Licht huishoudelijk werk wordt nog wel door het niet-familiale netwerk verzorgd maar iets zwaarder huishoudelijk werk moet men toch vaak privaat of publiek inkopen.

Welke berichtgeving kunnen we over de steun aan de alleroudsten in de toekomst dus verwachten? De individualisering zet ongetwijfeld door en ouderen zullen er in grotere getale alleen voor komen te staan. Maar dit is vooral een vergrijzings- en daarmee een volume-effect. De netwerken van ouderen zelf zullen grotendeels intact blijven. De afname van familiale relaties zal worden gecompenseerd door vriendschapsrelaties die in kwaliteit niet zullen onderdoen. Treurige berichten over gevonden ouderen zullen de lokale dagbladen wel blijven bereiken, maar dan eerder naar rato van de vergrijzing (meer ouderen) dan van de individualisering (minder netwerken).

In zijn roman *1984* beschrijft George Orwell een toekomstige samenleving waarin de staat het nieuws volledig controleert en manipuleert. In de berichtgeving vanuit het ministerie van Waarheid wordt via geschiedvervalsing en *Newspeak* een politiek correcte wereld gepresenteerd, die volkomen los staat van de werkelijkheid.

In *Brave New World* schetst Aldous Huxley een tegengesteld (maar in de uitwerking wellicht nog somberder) toekomstbeeld van een samenleving waarin burgers *vrijwillig* kiezen voor entertainment en drugs boven de confrontatie met de ‘echte’ wereld.

Het jaar 1984 is in beide betekenissen aan ons voorbijgegaan, maar in hoeverre zijn we inmiddels onze eigen *Brave New World* binnengestapt?

Er is een aantal ontwikkelingen die het ergste doet vrezen. In de eerste plaats is dat de explosieve groei van het aantal media, zonder dat dit enig gunstig effect heeft gehad op de kwaliteit of diversiteit van het aanbod. Een beetje intellectueel kijkt tegenwoordig geen tv meer, want na *Een schitterend ongeluk* (VPRO, 1993) was er werkelijk niets meer de moeite waard.

In de tweede plaats zijn er dankzij computertechnieken complete pseudo-werelden geschapen in speelfilms, op internet (*Second Life*) en in computergames. Nog belangrijker is de groei van het aantal *halve weetjes* op wikipedia en de *broodje-aap-verhalen* op weblogs e.d. Wanneer media zich voor nieuwsgaring, research en double-check op deze bronnen baseren, is dat het einde van de journalistiek.

In de derde plaats is dat de opkomst van de beroepsgroep der voorlichters, pr-adviseurs en corporate communication officers, die ervoor betaald worden om de werkelijkheid in te kleuren. In de jaren zeventig zei Gijs van der Wiel, hoofd RVD, nog heel helder: ‘Geen commentaar.’ In de jaren negentig hield Eef Brouwers het – heel transparant – op: ‘Dat heeft u mij niet horen zeggen’ en tegenwoordig vraagt men (best belangrijk): ‘Wat dacht u zelf?’

In de laatste plaats is er de ontwikkeling van de *bitgare journalistiek* die het midden houdt tussen het infotainment en de advertorial, en dat alles liefst in de vierde versnelling. Er is geen tijd meer voor research, hoor en wederhoor of dubbelcheck, de vorm is belangrijker dan de inhoud en de smakelijke details gaan ten koste van de eigenlijke feiten. Als vervolgens ook de onderwerpkeuze en de selectie van nieuwsfeiten hieronder gaan

leiden, wordt het tijd het abonnement op te zeggen.

Deze **implodering** van het (kale) nieuwsfeit heeft zich ingezet op het moment dat ook het NOS-journaal (in navolging van de commerciële omroepen) het *huis* van een *verdachte* van een misdaad in beeld bracht en burend ondervroeg over de identiteit van betrokkene. Kostbare journaalminuten gingen zo op aan speculatie, roddel en achterklap, terwijl de verdachte de dag erop wellicht volstrekt onschuldig zou blijken te zijn. De volgende stap was de beslissing van de hoofdredacteur van hetzelfde journaal om *minder rapporten* (feiten) te bespreken en meer de *mensen in de wijken* aan het woord te laten. Daarmee zakte het niveau terug tot dat van de regionale- en stadsomroepen. Sindsdien is het er niet beter op geworden. Integendeel. In januari 2006 bracht het SCP twee rapporten *gelijktijdig* uit, begeleidt door één *gezamenlijk* persbericht. Het ene rapport ging over de hoge werkloosheid onder allochtone jongeren, het andere over het groeiend aantal allochtone ondernemers. Hoewel het tweede rapport zeker interessanter was (want nog weinig over bekend), ging in de media alle aandacht naar het eerste. Ander voorbeeld. Op 13 november 2007 hielden minister Vogelaar en het SCP een *gezamenlijke* persconferentie over de integratienota van de bewindsvrouw en het jaarrapport integratie van het SCP. De zaal zat vol met het verzameld vaderlands journaal, maar er werd niet één vraag gesteld naar de feiten. De vragen gingen over *hoofddoekjes*, *kerkklokken* en *ander ongerief* met als onderliggend thema de mogelijkheid dat mevrouw Vogelaar ruzie had met mevrouw Verdonk. En daarmee zakten zelfs de kwaliteitskranten terug naar het niveau van de boulevardpers.

Kortom: het kale nieuwsfeit wordt met uitsterven bedreigd en de grote vraag is wie zich daar zorgen over maakt. Niet meneer Wilders, want die maakt er dankbaar gebruik van. Na de film kondigt hij voor 2009 een *kalender* aan, voor 2010 *bedrukte mokken*, voor 2011 een *carnavalskraker* en voor 2012 – *ja, wacht dacht u zelf?* Die man heeft het spelletje door. De media zelf nog lang niet.

Het lijkt of er steeds minder tijd en ruimte is om anderen te helpen zich staande te houden in een maatschappij die hoge eisen stelt. Steeds meer mensen lijken vooral gericht te zijn op zichzelf. Met name op het gebied van sociaal functioneren komen sommigen hierdoor in de knel. Waar we vroeger onze schouders ophaalden en zeiden ‘ach, hij of zij is nu eenmaal zo’, willen we tegenwoordig elk afwijkend gedrag uitgebreid analyseren en er een etiket (diagnose) op plakken. Iedereen wordt vervolgens geacht volledig zelfstandig te functioneren.

Probeer u zich eens het volgende voor te stellen.¹ Een echtpaar heeft op woensdag de taken zo verdeeld dat de man voor de avondmaaltijd zorgt, terwijl de vrouw langer die dag doorwerkt. Op een woensdag na een uitgebreide zakenlunch had hij 's avonds niet veel trek. Daardoor nam hij niet de moeite om te koken en ging in plaats daarvan naar de sportschool. Zijn vrouw had hem al vaak gezegd dat hij wat aan zijn gewicht moest doen. Hij dacht dat ze dus wel blij zou zijn. Toen hij thuiskwam, bleek zijn vrouw boos omdat hij niet gekookt had. Deze man was verbijsterd door de reactie van zijn vrouw. Hij zag niet wat hij verkeerd had gedaan en waarom zijn vrouw boos werd. Hij dacht dat hij haar een plezier had gedaan door iets aan zijn gewicht te doen. Het kwam niet in hem op dat zij na een lange werkdag zoals altijd een maaltijd verwachtte en wilde ontspannen. Hij was niet in staat om de boosheid van zijn vrouw te relateren aan de eigen acties.

De man in dit voorbeeld heeft het syndroom van Asperger. Dit is een stoornis die gerelateerd is aan autisme en beperkingen in de sociale interactie en communicatie met zich brengt. Zonder begrip en ondersteuning vanuit de omgeving is het sociaal functioneren van Aspergers ernstig beperkt.

Het aspect van de stoornis waarvan de man in bovenstaande situatie het meest last heeft, is een beperking in het vermogen tot **inleving** of empathie. Dit is de vaardigheid om je in te leven in de gevoelens van anderen. Hoe zit het met inleving bij Aspergers? Lang heeft men gedacht dat Aspergers helemaal niet in staat zijn zich in te leven in anderen. Ze kunnen gevoelens die ze zich herinneren, projecteren op anderen als de situatie gelijk is aan die zij zelf meemaakten. Dit is echter volledig gebaseerd op het geheugen van de Asperger en hoe deze zich op dat moment voelde en zegt niets over inlevingsvermogen. Dus geen inleving bij Aspergers? Alleen in het beste geval herkenning? Deze interpretatie lijkt iets te kort door de bocht na het

1 Ontleend aan *Aspergers in Love* van Maxine Aston (2003).

lezen van een artikel van een aantal Amerikaanse wetenschappers.² In tegenstelling tot de meeste eerdere onderzoeken naar empathisch vermogen bij Aspergers maken zij onderscheid naar twee soorten empathie: cognitieve en affectieve empathie. Met cognitieve empathie wordt het vermogen bedoeld om een situatie spontaan vanuit het perspectief van een ander te bekijken. Affectieve empathie houdt in dat je met een ander begaan bent. De rol van affectieve empathie werd tot nu toe vaak verwaarloosd. Uit dit onderzoek blijkt dat Aspergers op affectieve empathie even hoog scoren als mensen zonder de stoornis. De resultaten geven aanleiding om het onderscheid tussen cognitieve en affectieve empathie verder te onderzoeken in relatie tot het syndroom van Asperger.

Concluderend betekent het dat Aspergers wel degelijk in beperkte mate tot inleving in staat zijn. Als ze weten wat er aan de hand is, kunnen ze even meelevend zijn als ieder ander. Maar omdat het voor Aspergers heel moeilijk tot onmogelijk is om (non-verbale) signalen spontaan op te pikken, moet expliciet duidelijk gemaakt worden wat het probleem is.

Terug naar het voorbeeld. De man is ervan overtuigd dat hij goed heeft gedaan door te gaan sporten. Hij begrijpt niet dat zijn vrouw daar boos op reageert. Hij realiseert zich niet dat zij boos is omdat hij geen eten heeft klaargemaakt. Als de vrouw zich hiervan bewust is en hem de reden van haar boosheid duidelijk maakt, zal hij in staat zijn om zijn affectieve empathie te tonen.

2 *Journal of Autism Development Disorder* (2007).

Ik las dat ‘aardse tinten’ deze zomer centraal zullen staan in de mode. Na de zomerjurken met bloemetjesmotief, maar ook de bloemmotieven op muren en meubilair, blijft de mode natuurgerelateerd. Ik zie een opbloei van de interesse in de natuur sinds de eeuwwisseling, een **idealiserend** van de natuur, die niet erg origineel is. Integendeel, elke eeuw lijkt ermee te beginnen. Is de natuur een terugkerende modetrend?

Er blijkt vaker een frisse wind te waaien als de kalender van ’99 naar ’00 springt. In de achttiende eeuw stond het verstand centraal met de Verlichting en het rationalisme. De focus op de verworven zekerheden moest echter na de eeuwwisseling plaatsmaken voor het ongerepte van de natuur. Jane Austen en haar hoofdpersonages dartelden rond op het platteland: de *cottage* als ideale woonplek. Planten worden naar binnen gehaald in serres, de jurken zijn luchtig, de muren hebben een bloemmotief.

Vooruitspoelend tot na de Industriële Revolutie kom je terecht in de decadentie van Oscar Wilde en de zijnen: niets is natuurlijk, alles draait om uitstraling en imago. Het is het fin de siècle. Er is bewondering voor wat de mechanisatie bereikt heeft, maar de natuur krijgt wederom een hernieuwde waardering. Aan de ene kant wordt ze gezien als een ongecontroleerd oerwoud en aan de andere kant als aards paradijs. In de kunst en cultuur van het begin van de twintigste eeuw ontstaan stromingen als Jugendstil, Art Nouveau en de Nieuwe Kunst. De trends zijn bloemen en organische lijnen, en het korset mag ook tijdelijk weer wat losser.

Wat de Industriële Revolutie was voor de negentiende eeuw, is de Digitale Revolutie voor de twintigste. En, zijn we na deze technische vooruitgang ons gaan interesseren voor de natuur? Het antwoord zien we in de opgebloeide interesse voor het milieu. In de mode zie je dat de ‘heroïne-look’, de grunge en de zwarte latex van de jaren negentig uit zijn. Het summum van popcultuur uit die jaren vind ik de Matrix-films. Hierin is computertechnologie tot zijn meest deprimerende, destructieve hoogtepunt uitgewerkt. In de jaren ’00 daarentegen zie je een heropleving van de natuurdocumentaire. De BBC-serie *Earth* en bioscoopfilm *Planet Earth*, en de trektochten van pinguïns tot walvissen worden door drommen mensen gevolgd op groot scherm of dvd. Om niet te spreken van de grootste documentairehit: *An Inconvenient Truth*.

Deze ‘hinderlijke waarheid’ draait om onze relatie met de natuur. Gek genoeg staat de noodknop van Moeder Aarde al tientallen jaren te branden, maar hij valt nu pas op. Ik kan me herinneren dat ik in mijn studententijd

de milieufreaks maar overdreven en bemoeizuchtig vond, met hun gescheiden afval. Intussen zijn Greenpeace en het Wereld Natuur Fonds opgewaardeerd van geitenwollensokken-in-sandalen tot Prada. Het milieu is hip, modern en trendy.

Is het milieu alleen maar een modetrend? Als dat zo is, dan ziet het er niet best uit voor Moeder Aarde. Elke modetrend gaat weer voorbij. Cultuurstromingen als de Romantiek en Art Nouveau liggen ondanks hun overeenkomende eigenschappen toch echt in het verleden.

Echter, naast de geschetste overeenkomsten tussen een huidige trend en eerdere perioden rond eeuwwisselingen zijn de verschillen nog interessanter. De natuur is niet op dezelfde manier geromantiseerd als voorheen, maar zit in de problemen. Ze wordt niet zozeer als ideaal afgeschilderd, maar er wordt benadrukt dat ze noodzakelijk is voor ons voortbestaan, terwijl wij hard werken aan haar ondergang. De bewondering voor de natuur gaat dus een stap verder dan voorheen. Er zit verantwoordelijkheid aan vast en dat is niet zo'n romantisch woord.

Er is ook een positiever verschil. In voorgaande perioden was de terugkeer naar de natuur een reactie tegen het rationele, industriële, technische. Deze keer heeft de natuur de techniek nodig. Duurzaamheid – misschien wel het hipste woord anno nu – is de combinatie tussen milieu en techniek.

Ik denk dat de idealisering van de natuur, die we zien in de mode en de cultuur, essentieel is geweest om het milieu, en vooral die noodknop, onder de aandacht te brengen. De modetrend zal voorbij gaan, maar er is daardoor een proces op gang gebracht waarvan ik denk dat ze tot ver in deze nieuwe eeuw bepalend zal zijn. Dat proces zou ik 'natuurbewustwording' willen noemen. 'Milieubewust' is zo vorige-eeuws.

Europa moet aan de man worden gebracht. Dit is niet langer de exclusieve mening van een handjevol wetenschappers en EU-amateurs. Sinds eind 2007 is het een officiële doelstelling van het Nederlandse kabinet. De hand wordt in eigen boezem gestoken. De staatssecretaris erkent moeiteloos dat de regering nog onvoldoende in staat is geweest Europa over het voetlicht te brengen. De campagne van het ja-kamp ten tijde van het referendum over de Europese Grondwet in 2005 bijvoorbeeld, waarachter de regering zich met de slagzin 'Europa, best belangrijk' schaarde, was ook volgens hem om te huilen zo slecht.

Het is heel mooi om de hand in eigen boezem te steken. Heel wat charmanter dan de schuld doorschuiven naar de media, zoals zo vaak gebeurt. Maar er kunnen nog zo veel Dagen van Europa georganiseerd worden of nog zoveel interviews met een enthousiaste staatssecretaris te beluisteren zijn, het zal tevergeefs zijn zolang het politieke debat bruist als een glas dood bier. Het parlement loopt weg voor Europa totdat er echt geen ontkomen meer aan is. Het staat de staatssecretaris vrij om de hand in eigen boezem steken, maar hij mag een deel van de verantwoordelijkheid gerust doorschuiven naar de volksvertegenwoordigers.

Natuurlijk kan ook de Nederlandse media verweten worden dat de berichtgeving over Europa de afgelopen decennia minimaal is geweest, zeker ook vergeleken met het andere buitenlandse nieuws. Wetenschappelijke studies bevestigen dit keer op keer. Europa haalt het nieuws alleen wanneer de integratie zelf het onderwerp van discussie is, of wanneer de samenwerking tussen de lidstaten even wat stroever verloopt. Er is een getrainde krantenlezer voor nodig om geïnformeerd te raken over de dagelijkse inhoudelijke betekenis van Brussel.

Des te onthutsender was het te ontdekken dat juist de media de motor blijken te zijn achter de tijd en moeite die onze parlementariërs in de Europese Unie investeren. Als Europa op de agenda van de Tweede Kamer verschijnt, is dit namelijk meestal in reactie op media-aandacht. Onze parlementariërs lopen niet warm voor Europa. Ze vinden het waarschijnlijk lastig te verkopen aan de kiezers. Ook is het kennisniveau over Europa in de Tweede Kamer gemiddeld laag; nogal een obstakel voor een inhoudelijk debat. Dit laatste wist een Volkskrantjournalist te illustreren met een praktijkvoorbeeld. Hij vertelde me dat hij met collega's een korte enquête

onder de parlementariërs heeft afgenomen, met basisvragen over Europa rond de uitbreiding van de EU in 2004. Alleen op de eerste vraag naar het aantal landen dat zou toetreden, wist een meerderheid het goede antwoord te geven.

Nu heeft de Kamer het de laatste jaren ook wel druk gehad met het blussen van brandjes rond zichzelf oprichtende en opheffende bewegingen en zichzelf in de kijker spelende persoonlijkheden. Het is hard werken om nog een gaatje te vinden voor onderwerpen die niet alleen de politiek zelf aangaan, laat staan voor vraagstukken die ook nog eens verder reiken dan Nederland. Toegegeven, sinds 2006 zijn er verschillende initiatieven genomen om de betrokkenheid van het nationale parlement bij het Europese besluitvormingsproces te verbeteren. Rijkelijk laat, zo'n vijftig jaar na het verdrag van Rome; in veel lidstaten is dit proces al vanaf de jaren negentig gaande. Men heeft bijvoorbeeld plannen om de samenwerking tussen Nederlandse parlementariërs en Europarlementariërs te intensiveren. Ook heeft het parlement voorgesteld de grondwet te wijzigen zodat tweederde meerderheid nodig is om een EU-wijzigingsverdrag goed te keuren; maar nog altijd betreft het hier controle achteraf, nadat de onderhandelingen al – buiten het parlement om – zijn gevoerd.

De Tweede Kamer laat grote vraagstukken liggen, is te veel met zichzelf, hypes en details bezig, zo stelt ook Tjeenk Willink in het jaarverslag 2007 van de Raad van State. Europa is dan bij uitstek een vraagstuk dat gemakkelijk geslachtofferd wordt. Europa is als hype immers ondenkbaar en in detail te complex. De Tweede-Kamerleden weten zich geen raad met Europa, maar Europa buitensluiten betekent aan de eigen poten zagen. Als de struisvogeltaktiek niet meer is vol te houden, en de Witkuif kaketoef zich tenminste even koest houdt, gaat men als papegaaien achter de media aan. Is het niet ironisch dat nu juist de media, uitblinkers van papegaaiengedrag en het najagen van hypes, het wapen vormen tegen deze [inzichzelfkering](#) van de Tweede Kamer?

Wie weet er tegenwoordig nog wat het ‘gesloten circuit van het bejaarden-beleid’ was? In de jaren zeventig van de vorige eeuw hadden we het goed voor elkaar. Ook toen al luidde het adagium: ouderen moeten zo lang mogelijk in eigen omgeving kunnen blijven. Zij konden toen al wel met allerlei vragen terecht bij dienstencentra voor bejaarden. Als ze het thuis niet meer zonder hulp konden redden, dan kwam de bejaardenhelpster langs en – bij behoefte aan persoonlijke verzorging – de wijkzuster. Pas als het dan thuis echt niet meer ging, dan was daar het bejaardentehuis waar een oudere kon worden opgenomen. In ernstiger gevallen, bij ziekte en bedlegerigheid, kwam een verwijzing naar het verpleeghuis in aanmerking. Geen enkele oudere zou – dank zij dit gesloten circuit van voorzieningen – tussen wal en schip vallen.

Beleidsmakers stelden criteria vast op grond waarvan een oudere voor een zwaardere voorziening van het circuit in aanmerking kwam. Rekenmodellen gaven aan hoeveel bedden in bejaardenoorden in de toekomst nodig waren en hoeveel bejaardenhelpsters er moesten worden aangesteld. Door de indicatiecriteria aan te scherpen probeerde men ook toen al het toenemende gebruik van formele zorg te beteugelen.

Opmerkelijk genoeg ontbrak er in dit denken een belangrijke schakel. In die jaren was er namelijk nog maar nauwelijks aandacht voor de vele zorg die familie en burens aan elkaar gaven. Pas later werd duidelijk dat niet de bejaardenhulp of de wijkzuster ervoor zorgden dat een oudere zo lang mogelijk zelfstandig thuis kon blijven, maar dat juist deze informele zorg hierbij onmisbaar was.¹ Van alle hulp die ouderen ontvingen, bleek wel tachtig procent door familie en burens te worden gegeven. De rekenmodellen klopten ineens niet meer, het circuit van voorzieningen was helemaal niet gesloten, maar het bleek eerder het topje van een ijsberg te zijn, waarvan de grote bulk van informele zorg onder water lag. Het besef drong door dat – wilde men bezuinigen op publiek gefinancierde voorzieningen – dit onherroepelijk zou leiden tot meer beroep op hun familieleden en burens.

Hierdoor kregen beleidsmakers ineens aandacht voor informele zorg. De beschikbaarheid daarvan werd opgenomen in nieuwe indicatiecriteria. Het werkdocument ‘Gebruikelijke zorg’ deed zijn intrede. Dat behelst dat mensen die in een sociale relatie met elkaar staan, worden geacht elkaar

1 In 1981 werd deze zorg door Hattinga Verschure aangeduid met ‘mantelzorg’.

bepaalde zorg te bieden. ‘Deelt u het huishouden met een partner? Helaas, dan komt u niet in aanmerking voor thuiszorg.’ Kwamen familieleden vroeger alleen op bezoek bij oma of opa in het bejaardenhuis, nu is het handig als zij meehelpen met eten delen of als zij een oudere meenemen voor een wandeling. Niet alleen familieleden maar ook vele zorgvrijwilligers helpen daar een handje mee. Kennisinstituten bezinnen zich op handreikingen voor de samenwerking tussen praktijkprofessionals en vrijwilligers. Hoe kunnen zij elkaar aanvullen en versterken, welke criteria kan men daarvoor bedenken en vastleggen?

De ooit gescheiden werelden van publiek en privé, van professionele en leenzorg raken op deze wijze steeds meer met elkaar verbonden. Het hoogtepunt van deze ontwikkeling vormt de formele plaats van de mantelzorg en het vrijwilligerswerk in de Wet maatschappelijk ondersteuning. Deze regelt de ondersteuning van mantelzorg en vrijwilligers op lokaal niveau. Voor het eerst wordt de steun aan informele zorg hiermee wettelijk geregeld. Gemeenten stellen functionarissen aan die bedenken hoe zij de ondersteuning kunnen vormgeven. Het werk van de informele zorg wordt op deze wijze beleidsmatig erkend. Dat is winst voor de vaak jarenlange inzet van mantelzorgers voor hun naasten. Men zou deze ontwikkeling kunnen aanduiden met een zekere formalisering van informele zorg. Het omgekeerde – de vaak beschreven **informalisering** van formele zorg – geraakt daardoor op dit gebied wel een beetje uit het zicht. Men moet misschien over de wijsheid van een zestigjarige beschikken om te kunnen beoordelen of dat ook onwenselijk is.

Ondanks de voortschrijdende emancipatie worden vrouwen en kinderen nog vaak met elkaar vereenzelvigd. Er is kortom nog steeds sprake van **infantilisering** van vrouwen.

In berichtgeving over aantallen slachtoffers van oorlogen, rampen en bomaanslagen worden vrouwen en kinderen vaak in één adem genoemd, want beiden onschuldig. Zij tellen zwaarder dan mannelijke slachtoffers. Als er nog iets te redden valt bij een ramp, dan krijgen vrouwen en kinderen voorrang boven mannen. Vrouwen worden net zomin als kinderen geacht zichzelf uit benarde situaties te kunnen bevrijden.

In het alledaagse leven vallen andere dingen op. In contact met instanties wordt vrouwen steevast gevraagd naar hun meisjesnaam. Deze gang van zaken suggereert dat een vrouw haar eigen naam alleen mag voeren als ze nog een meisje is. Vrouwen die bij het huwelijk de eigen naam houden of vrouwen die helemaal niet zijn getrouwd, vallen buiten dit stramien. Het zou neutraler zijn als instanties vragen of de opgegeven naam de eigen naam of die van de echtgenoot is.

Subtieler zijn de verkleinende manieren waarop vrouwen in het taalgebruik soms worden aangeduid. Als we het hebben over een collegaatje dan gaat dat niet over mensen die erg klein zijn uitgevallen. En het zijn niet uitsluitend mannen die zich van dergelijke termen bedienen, vrouwen zelf doen er minstens zo hard aan mee.

In de mode is het opvallend te noemen dat vrouwen- en tienerkleding in sommige opzichten lijkt op baby- en kinderkleding. Een zwangere vrouw moet bijzonder veel moeite doen om passende kleding te vinden die niet is bedrukt met bijvoorbeeld beertjes of vergelijkbare versierselen als op babypakjes. En een tienermeisje kan zich nog even kind voelen door een nachthemd met Snoopy-print te dragen. Hier doet zich overigens een merkwaardig fenomeen voor: de trend is immers dat meisjes zich op steeds jongere leeftijd gaan kleden zoals (jong)volwassen vrouwen. Strings voor 8-jarige meisjes zijn beslist geen uitzondering meer.

Hoe moeten we deze infantilisering nu begrijpen? Vrouwen zijn tegenwoordig toch steeds mondiger, zijn veel hoger opgeleid en hebben vaker een baan dan hun moeders. Dat lijkt op gespannen voet te staan met infantilisering.

Maar hoe ver gaat de emancipatie eigenlijk? De verschillende edities van de *Emancipatiemonitor* van het Sociaal en Cultureel Planbureau laten

zien dat de emancipatie op verschillende terreinen niet gelijk op gaat. In het onderwijs is de ontwikkeling hard gegaan: in veertig jaar tijd hebben meisjes hun achterstand op jongens ingehaald. Sterker nog, ze doen het tegenwoordig beter dan jongens in het onderwijs. Die resultaten worden echter nog niet ten volle verzilverd op de arbeidsmarkt. Weliswaar zijn veel meer vrouwen actief dan enkele decennia terug, maar ze werken overwegend in deeltijdbanen en kunnen het daardoor lang niet allemaal zelf financieel redden.

Die dominantie van deeltijdwerk heeft veel te maken met de opvattingen over taakverdeling. Nog een behoorlijk deel van de Nederlandse bevolking (de helft van de mannen en een derde van de vrouwen) vindt dat een vrouw geschikter is voor de opvoeding van kinderen dan een man. Dat heeft grote gevolgen. Vooral moeders (en maar weinig vaders) brengen veel tijd samen met hun kinderen door. De Engelse schrijfster Rachel Cusk heeft in haar boek *On becoming a mother* indringend beschreven hoe allesoverheersend dit werkt, zeker als er voor een baby gezorgd moet worden. Moeders worden zo in beslag genomen door de zorg, de verantwoordelijkheid en de voortdurende beschikbaarheid voor hun kind dat zij vervreemding ervaren. Zij bestaan niet meer als eigen persoon, maar alleen in relatie tot de ander, het kind. De werelden van de meeste moeders en vaders zijn daardoor fundamenteel verschillend. ‘Tussen een dag thuis voor een kind zorgen en een dag op kantoor ligt een wereld van verschil. Het zijn dagen die doorgebracht worden aan tegenovergestelde kanten van de aardbol,’ schrijft Cusk treffend.

Zo bezien is het niet vreemd dat moeders en kinderen nog steeds met elkaar worden vereenzelvigd. De emancipatie is dus nog niet voltooid. Pas als de vader meer tijd thuis bij de kinderen zal doorbrengen – kortom als zich een positieve *infantilisering van de man* zal voltrekken – zal de negatieve *infantilisering van de vrouw* afnemen.

Zolang de verzorgingsstaat bestaat, is er ook ideologische weerstand tegen geweest. Liberalen en conservatieven bekritisieren de inmenging van de overheid in het sociale en economische privé-leven van burgers. Bekend is het argument dat de verzorgingsstaat zou leiden tot economische passiviteit: sociale zekerheid niet als springplank naar een nieuwe baan, maar als vangnet of zelfs hangmat. Uit conservatieve hoek is ook een tweede kritiek geformuleerd, die van de overwoekeringthese. Volgens deze stelling is economische staatsinterventie schadelijk voor gemeenschapsbanden.

Volgens de aanhangers van de overwoekeringthese is de relatie tussen staat, burger en gemeenschap met de opkomst van de verzorgingsstaat ingrijpend veranderd. De zorgtaak voor sociaal zwakkeren zou voorheen bij de familie, de vereniging, de kerk en andere vormen van *charitas* hebben gelegen. Inmiddels zou die echter zijn verschoven naar de verzorgingsstaat (in de vorm van sociale zekerheid). Omdat burgers dankzij de sociale zekerheid hun gemeenschap niet langer nodig hebben als economisch vangnet, raken zij er van losgeslagen. Bovendien zouden burgers ophouden om in privé-initiatieven zorg te verlenen, omdat ze verwachten dat de overheid deze taak op zich neemt.

Vanuit deze redenatie zou de overheid de afbraak van de gemeenschap een halt kunnen toeroepen door het socialezekerheidsstelsel te reorganiseren, criteria aan te scherpen en uitkeringen te verlagen.

Althans, zo stelt de theorie. Maar waar is die theorie op gebaseerd? En houdt ze stand in het licht van empirisch onderzoek? Kortom: gaat de verzorgingsstaat inderdaad ten koste van de gemeenschap?

Ter onderbouwing van de overwoekeringthese verwijzen Nederlandse denkers als Bart-Jan Spruyt en Andreas Kinneging naar het werk van Alexis de Tocqueville (1805-1859) en Robert Nisbet (1913-1996). In zijn beschrijving van de Amerikaanse democratie waarschuwde De Tocqueville inderdaad voor een 'enorme, bevoogdende [staats]macht' die ten koste zou gaan van de gemeenschap: 'Hij zorgt voor hun veiligheid, voorziet in hun behoeften en stelt die veilig, faciliteert hun pleziertjes, regelt hun belangrijkste zaken, stuurt hun inspanningen aan, reguleert hun bezittingen, verdeelt hun erfenissen – kan hij hen niet volledig ontlasten van het probleem van nadenken en de moeite van het leven? [...] Hij tiranniseert niet, maar hindert, sluit compromissen, maakt slap, dooft, bedwelmt, en reduceert ieder natie uiteindelijk tot niets meer dan een kudde verlegen en arbeidzame dieren waarvan de overheid de herder is.' Ook Nisbet schetste

het beeld van een groeiende en centraliserende staatsmacht, die zou leiden tot een afbraak van de gemeenschap: ‘De Staat groeit op wat het geeft aan het individu, net zoals het doet op wat het neemt van rivaliserende sociale verbanden – familie, vakbonden, professie, de lokale gemeenschap en de kerk.’

De aanhangers van de overwoekeringthese verwijzen graag naar De Tocqueville en Nisbet, maar de interpretatie van hun werk is vaak nogal verwrongen. De Tocqueville en Nisbet wijzen op de sociale risico's van een grote, gecentraliseerde overheidsbureaucratie, terwijl in het neo-conservatieve idee de verzorgingsstaat tot de vijand van gemeenschapszin is gebombardeerd. En waar De Tocqueville en Nisbet wijzen op het impetief van centralisatie (respectievelijk veroorzaakt door het democratisch ideaal en door de *rat race* van oorlogvoering), blijft de drijvende kracht achter de verzorgingsstaat onbenoemd.

In landspecifieke, longitudinale en landenvergelijkende, veelal kwantitatieve analyses wordt de stelling keer op keer gefalsificeerd. Het gros van het empirisch onderzoek toont dat er geen of zelfs een positief verband is tussen verzorgingsstaatuitgaven en betrokkenheid bij de gemeenschap. De verzorgingsstaat biedt een klimaat waarin vertrouwen wordt gewekt, en waarin ook kansarme inwoners de middelen krijgen om sociaal actief te worden en blijven. Burgers hebben meer vrienden, zijn vaker lid van verenigingen en doen meer vrijwilligerswerk in landen met een hoge mate van sociale zekerheid als de Scandinavische landen en Nederland.

Getuige deze studies moeten we ons bezinnen op de overwoekeringthese. De verzorgingsstaat zou niet moeten inkrimpen – althans, niet om de gemeenschapszin in Nederland te stimuleren. Eerder dreigt de hervorming van de sociale zekerheid averechts te werken. Door te snijden in de uitkeringen draagt de overheid onbedoeld en ongewild bij aan **individualisering** in negatieve zin: de samenleving raakt sterker geatomiseerd. Individualisering in positieve zin wordt juist versterkt door sociale zekerheid. Ze biedt burgers de mogelijkheid te kiezen in welke omgeving ze zich sociaal willen begeven. Met name de gemeenschapsrelaties in de publieke sfeer – het verenigingsleven – hebben daar baat bij.

In tegenstelling tot wat vaak wordt gedacht, betekent een levenslange gevangenisstraf in Nederland voor een veroordeelde ook daadwerkelijk levenslange **insluiting**. Dit is een groot verschil met tijdelijke gevangenisstraffen, waarbij automatisch vervroegde invrijheidsstelling volgt wanneer tweederde van de straf is uitgezeten. Deze onvoorwaardelijke invrijheidsstelling wordt in de toekomst vervangen door vervroegde invrijheidsstelling mét voorwaarden. Met het zo uitvoeren van de levenslange gevangenisstraf, waarbij levenslang wordt opgevat als detentie ‘tot de dood erop volgt’, neemt Nederland (samen met Estland) binnen Europa een uitzonderingspositie in.

In Nederland werd de doodstraf voor een misdrijf in vreedstijd in 1860 voor het laatst voltrokken. In 1870 werd de doodstraf in Nederland uit het gewone strafrecht gehaald. In het militaire- en het oorlogsstrafrecht bleef de doodstraf mogelijk en werd pas met ingang van 1991 letterlijk uit de betreffende wetten geschrapt. Als *poena morti proxima* – straf die het dichtst tegen de doodstraf aanzit – werd in 1878 de levenslange gevangenisstraf de nieuwe maximumstraf. In de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw werd de straf twee keer uitgesproken. Daarna is een stijgende trend waar te nemen in het aantal personen dat een levenslange detentie opgelegd heeft gekregen: drie keer in de jaren tachtig, acht keer in de jaren negentig en vanaf 2000 is de levenslange straf al vijftientig keer opgelegd. Deze stijging kan in verband worden gebracht met een verharding van het strafklimaat. De publieke opinie over strengere straffen en het grote verschil tussen levenslang en de vervroegde invrijheidsstelling bij tijdelijke straffen lijken voor strengere veroordelingen te zorgen.

Al sinds de instelling ervan zijn strafrechtgeleerden het niet eens over het nut en de noodzaak van de levenslange straf. Een dergelijke straf kan vanuit het oogpunt van generale en specifieke preventie bekeken worden. De generaal preventieve werking van levenslange gevangenisstraf staat sterk ter discussie. Deskundigen vinden geen steun voor het veelgeclaimde verband tussen de zwaarte van straffen en de mate van naleving van de regels. Specifieke preventie zoals het beveiligings- en vergeldingsaspect speelt ook een rol. Het beveiligingsaspect is evident, als iemand achter de tralies zit, kan hij doorgaans geen misdrijven meer plegen. Al heeft de enige persoon die in Nederland twee maal tot levenslang veroordeeld is – in de eerste plaats veroordeeld voor het vergiftigen van zijn vrouw – zijn tweede veroordeling te danken aan het feit dat hij vervolgens zijn celgenoot

heeft vergiftigd. Ook vergelding is een argument: mensen die ernstige misdrijven plegen, moeten ernstig bestraft worden.

Gebrek aan perspectief en onmenselijkheid worden veelvuldig aangevoerd als argument om de straf te bekritisieren. Al in de Algemene Beginselen van het Nederlandse strafrecht uit 1860 wordt aangegeven dat het verbeteren van veroordeelden een belangrijke doelstelling van het strafrecht is:

*'Die straffen zullen de beste zijn, welke naast het hoofdoel, dat, gelijk wij reeds meermalen opmerkten, altijd afschrikken, zedelijk bedwingen is, in hare toepassing aanleiding geven tot het bereiken der beste neven doeleinden, het verbeteren der misdadigers is daarvan wel als het voornaamste te beschouwen.'*¹

Door misdadigers tot levenslange detentie zonder zicht op vrijlating te veroordelen wordt hen geen enkel perspectief op verbetering geboden. In Nederland bestaat geen systeem van rechterlijke toetsing op noodzakelijkheid en legitimiteit van een levenslange vrijheidsstraf. Wel kan de veroordeelde na twintig jaar van de straf uitgezeten te hebben zelf een verzoek tot gratie indienen. Gratie wordt echter slechts verleend als de veroordeelde zich zo heeft ontwikkeld dat hij in staat wordt geacht zijn leven te beteren. Bovendien moet een bijzondere wijziging van de omstandigheden aan het gratieverzoek ten grondslag liggen, bijvoorbeeld ziekte van de veroordeelde. Sinds de jaren zestig is er slechts twee maal gratie verleend.

Om te voorkomen dat mensen al bij veroordeling voor de rest van hun leven uitgesloten worden uit de maatschappij zou rechterlijke toetsing na bijvoorbeeld twintig jaar perspectief kunnen bieden. Op deze manier blijven vergeldings- en beveiligingsaspect toch overeind omdat rechterlijke toetsing allermindst een garantie op vrijlating geeft. Maar het biedt de veroordeelde wél meer perspectief om zich te verbeteren. Levenslange insluiting zonder toetsingsmogelijkheden betekent anders een definitieve uitsluiting van een veroordeelde uit de maatschappij.

¹ In: *De algemeene beginselen van strafrecht, ontwikkeld en in verband beschouwd met de algemeene bepalingen der Nederlandsche Strafwetgeving*. Door mr. A. J. van Deinse, 1860, p. 424.

‘Er blijft niets van dit land over,’ verzuchtte mijn oude leermeester in de historische geografie (Hans Harten, 1934-2007) in de jaren tachtig. Tijdens excursies naar weide- of zandgronden stieten wij steevast op villa’s in aanbouw, bedrijfsterreinen, nieuwe wegen en – wat hem nog het meest opwond – nieuwe natuur waarvoor het cultuurlandschap onder water was gezet of anderszins vergraven. Cultuurland dat gefigureerd had in menig tafereel van landschapsschilders en dichters was hem dierbaar. Tijdens hoorcolleges placht hij dia’s te vertonen van kavelpatronen, kastelen en landerijen en erbij te vertellen in welke televisieseries en -drama’s ze op de achtergrond te zien waren geweest. Als onze blikken glazig bleven, vroeg hij bezorgd: ‘Kijken jullie wel voldoende televisie?’

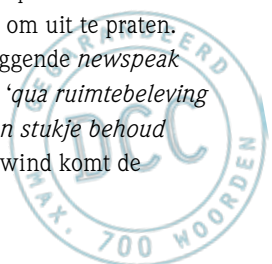
De discussie over verrommeling van het landschap kwam pas vele jaren later los. Waar de bedrijventerreinen en bouwkavels in het cultuurlandschap al oprukten ten tijde van de strenge rode contouren van ex-minister Pronk, lijkt het landschap met de nieuwe, liberale *Nota Ruimte* (2005) helemaal aan de goden overgeleverd. In de visie van onze collega’s van het Ruimtelijk Planbureau komt alles goed zolang de gemeenten maar meebewegen met wat de burger wil en doet en als de nieuwe ontwikkelingen maar mooi ingepast worden in het bestaande landschap. De ontwerpafdeling van het planbureau zou daarbij dienstig kunnen zijn. Geen gezeik, iedereen rijk. Maar wat vinden burgers mooi? Scharrige volkstuintjes of scheefgezakte kassen ziet de een graag opgeruimd om plaats te maken voor nette villa’s op strakke bouwkavels. Voor de ander gaat dan juist het ‘schone van het schamele’ er aan.

Sinds kort is er een eigentijds klankbord voor mensen die met de cultuurhistorische waarden van hun directe leefomgeving begaan zijn en het landschap willen verdedigen tegen drieste plannen van hun lokale bestuurders en projectontwikkelaars. De Vpro is het televisieprogramma ‘Landroof’ begonnen, dat, zoals zoveel programma’s, ondersteund wordt door een website. De oproep op de site luidt: ‘Maakt u zich zorgen over een plek in Nederland waar natuur verloren gaat door bebouwing? Maak met foto’s en video’s zelf melding van Landroof!’ Overigens wordt meestal geen natuur bedoeld maar cultuurlandschap. Op het beeldscherm verschijnt een digitale satellietkaart (*Google earth*) met gemarkeerde meldingen van verontruste burgers. De kaart doet denken aan een kaart die Stichting Nederland Gifvrij in de jaren tachtig bijhield met meldingen van gif in de bodem. Het begon met een vlaggetje in Lekkerkerk en binnen enkele maanden was het land

volgeprikt. De Landroofkaart telt per 11-2-2008 ongeveer 110 locaties waar onheil gemeld is. Dankzij de *informatisering* vormen de melders, redactie-medewerkers en bezoekers van de website desgewenst leden van een community, die elkaar steun betuigingen, ervaringen uitwisselen en (juridisch) advies geven.

Op de televisie worden wekelijks twee cases behandeld: een gepland vakantiepark, een bedrijventerrein, een golfbaan of de archaïsering van een bolwerk door de oude bomen te vervangen voor replica kanonnen. Eerst komen de verontruste burgers aan het woord, die toelichten wat de plannen zijn en waarom die niet zouden deugen. Daarna worden de plannemakers aan de tand gevoeld en tenslotte vindt een confrontatie plaats. De aanpak sluit aan bij de in veel actualiteitenprogramma's herkenbare *informatisering*. De stem van de leek weegt minstens zo zwaar als die van de expert of gezagsdrager. In veel programma's komt de autoriteit er zelfs helemaal niet meer tussen en is uitsluitend onderwerp van hoon, vernedering of desinteresse.

'Landroof' laat zien dat informalisering via de verrekijk ook heel beschaaft en constructief kan zijn. De burgers die het woord doen, zijn geen zelfingenomen televisiesmoelen die de andere partij overschreeuwen, maar echte burgers met een waarachtig leven buiten de televisiecamera's en oprechte zorg over hun omgeving, die met goede argumenten de tegenpartij in het nauw brengen. Die tegenpartij wordt ook gehoord en mag de zaak verdedigen. De rollen lijken ook te zijn omgedraaid: de burger-leek doet sober, doeltreffend en soms ook snedig het woord. De *lokale* autoriteiten daarentegen kramen de wonderlijkste frasen uit om hun plannen te verdedigen, ook, of misschien juist als ze alle kans krijgen om uit te praten. Enigszins vilein is wel dat de redactie de meest nietszeggende *newspeak* nog eens goed in beeld brengt: het bedrijventerrein zal '*qua ruimtebeleving* wat kwaliteit' krijgen; de nepkanonnen voorzien in '*een stukje behoud cultuurhistorie*'. Dat kleine beetje georchestreeerde meewind komt de betrokken en alerte burger wel toe.

Er bestaat een merkwaardige paradox. Aan de ene kant klaagt de burger sinds jaar en dag over de belabberde kwaliteit van veel publieke voorzieningen. Niet zelden wordt deze in verband gebracht met Haagse bezuinigingsdrift. Aan de andere kant laat de boekhouding van de overheid zien dat de kosten van de meeste voorzieningen op de terreinen onderwijs en zorg aanmerkelijk sneller groeien dan het gebruik. Opeenvolgende kabinetten voerden een beleid gericht op **intensivering**, maar incasseerden in de regel alleen maar kritiek.

Ik heb van deze kritiek geen archief bijgehouden. Maar met behulp van Google kun je met zoektermen als ‘pyjamadagen’, ‘achterstallig onderhoud’ etc. veel van deze klachtentirades traceren. Enkele citaten:

‘Verpleeghuizen als een plek van verderf waar poep en pies regeren [...] waar de zorg faalt en bewoners maar eens per week kunnen douchen.’

‘Het imago is de afgelopen tien jaar zo gekelderd dat wijlen psychiater Dries van Dantzig verpleeghuizen vergeleek met de Hel van Dante’ (citaten uit ‘Sluimerend schuldgevoel’, Ellen de Visser, *de Volkskrant*, 28 februari 2007).

‘De instellingen voor verpleging en verzorging in de regio [...] zullen zich door bezuinigingen niet laten dwingen tot het invoeren van verplichte pyjamadagen, het geven van minder voeding of het nog eenmaal per twee of drie weken laten douchen; maatregelen die elders reeds zijn ingevoerd of overwogen worden.’ (Persbericht zorgverzekeraar DWS, 11 november 2003.)

‘De afgelopen twintig jaar is er enorm beknibbeld op het basisonderwijs. Alle franje is wegbezuinigd, het is een armoedige troep geworden. Men heeft bespaard op onderhoud en aankleding van de gebouwen, op de aanschaf van boeken en op de schoonmaak.’ (Interview met Leo Prick, *J/M Ouders*, maart 2001.)

‘Het kabinet levert een wanprestatie op onderwijsgebied. Er zijn duizenden banen geschrapt, er is fors bezuinigd en de arbeidsvoorwaarden van docenten zijn verslechterd [...] In het voortgezet onderwijs is vier jaar lang geen prijscompensatie betaald aan scholen.’ (Interview met Marleen Barth in *de Volkskrant* van 27 mei 2006.)

Deze aanhoudende verhalen over Haagse bezuinigingsdrift en een gestage achteruitgang van salarissen, arbeidsvoorwaarden en materiële voorzieningen staan in schril contrast met de beschikbare statistische gegevens over de kosten per leerling/cliënt. Om gegevens over de tijd te kunnen vergelijken zijn wel enkele bewerkingen nodig. Zo kijken we niet naar de nominale maar naar de reële kosten. Dit impliceert dat we rekening

houden met de algehele geldontwaarding die ruim 25% bedroeg in de periode 1995-2005. Verder houden we rekening met verschuivingen in de aard van het voorzieningengebruik. Met name bij verzorgingshuizen neemt door aanscherping van toelatingseisen de zorgzwaarte van de bewoners toe. Bij het basisonderwijs groeit het aandeel van de allochtone kinderen, maar daalt het aandeel van de autochtone kinderen met laagopgeleide ouders. Bij het voortgezet onderwijs neemt het aandeel van het praktijk- en leerwegondersteunend onderwijs gestadig toe. Voor deze samenstellings-effecten corrigeren we door weging van het aantal leerlingen/cliënten.

Bij verzorgingshuizen zijn de reële kosten per gewogen cliënt in de periode 1995-2005 toegenomen met 45% en bij verpleeghuizen met 35%. De reële kosten per gewogen leerling zijn in het basisonderwijs gestegen met 40% en in het voortgezet onderwijs met 23%. Op jaarbasis bedroeg de gemiddelde stijging van de reële kosten per gebruiker in de betrokken periode 3 à 4% voor het basisonderwijs, de verzorgingshuizen en de verpleeghuizen en circa 2% voor het voortgezet onderwijs. De stijging was het sterkst gedurende Paars-II, maar trad – met uitzondering van een lichte terugval in 2004 bij voortgezet onderwijs en verpleeghuizen – ook op bij de opeenvolgende kabinetten-Balkenende.

De toename van de reële kostprijs in het onderwijs heeft onder meer te maken met hogere salariskosten door vergrijzing en door het optrekken van de aanvangssalarissen, met klassenverkleining in het basisonderwijs en met investeringen in ITC in het voortgezet onderwijs. Bij de zorg gaat het onder meer om salarismaatregelen, extra middelen voor extreem hulpbehoevende patiënten, middelen voor wachtlijstbestrijding, meer handen aan het bed en minder cliënten per kamer.

Hoe is het dan mogelijk dat er bij burgers en bij de betrokken organisaties zulke negatieve percepties bestaan over de feitelijke ontwikkelingen? Incidentele en partiële bezuinigingen lijken te worden uitvergroot en de aan deze sectoren toegevoegde middelen lijken in de beeldvorming eenvoudigweg te ‘verdampen’.

Wie meer wil weten over **informatisering** als sociaal proces, stuit 'googelend' al snel op het werk van Cas Wouters. In 1990 verscheen *Van minnen en sterven: informatisering van omgangsvormen rond seks en dood*. Inmiddels een klassieker en de meeste sociologen van het SCP kennen het wel. Maar daarmee zijn we nog niet bijgelezen over informatisering. Dit voorjaar verscheen er een nieuw en dikker boek van Cas Wouters over de informatisering in internationaal perspectief, terwijl er in 2005 ook al een dik boek van zijn hand was uitgekomen over *Seks en de seksen*. De rode draad in het werk van Wouters is de vermindering van de sociale en psychische afstand tussen de sociale klassen, de seksen en de generaties. Het gebruik van 'je en jij' en elkaars voornaam werd de standaard voor het contact tussen ouders en kinderen en tussen boven- en ondergeschikten. Voor de omgang tussen mannen en vrouwen neemt Wouters een verschuiving waar in de 'lustbalans', in de richting van een 'seksualisering van liefde' en een 'erotisering van seks'.

Wouters gebruikt vooral kwalitatief materiaal om zijn visie te onderbouwen. Met cijfers doet hij weinig. Zou het SCP wat voor hem kunnen betekenen? Als het aan Paul Schnabel ligt wel, want reeds in zijn eerste 'algemene beschouwingen' bij het Sociaal en Cultureel Rapport van 1998 verwijst hij naar het werk van Wouters en stelt hij dat het rapport voldoende materiaal bevat om zijn cultuursociologische schets te ondersteunen. Dat mag voor een deel zo zijn, maar geldt zeker niet voor 'seks' als handeling en tijdsbesteding, hoewel je toch mag verwachten dat ook de daad zelf een belangrijke plaats inneemt in de nieuwe 'lustbalans' tussen man en vrouw. Maar helaas... over seks als handeling en tijdsbesteding kan het SCP de Nederlanders niks uitleggen. En het is nog erger: niet alleen voor de informatisering, ook voor de intensivering van intieme relaties heeft het SCP opvallend weinig oog. Als SCP kunnen we niet zeggen of 'het' vroeger beter was. We kunnen ook niet zeggen welke invloed de intensivering van 'druk, druk, druk' heeft gehad op seksleven en lustbalans, of zelfs alleen maar op de tijd die de daad ons kost. Doen taakcombineerders het 'vlug, vlug, vlug'? We weten het niet. Drukt de (on)eerlijke verdeling van huishoudelijke taken een doorslaggevend stempel op ons seksleven? Niets over bekend. Zijn televisiekijken en internetten een goed opwarmertje voor seks later op de avond? Of gaat al de tijd besteed aan de media juist ten koste van ons seksleven? Opnieuw moeten we passen. Doen fervente lezers meer aan seks? Of is de 'ontlezing' juist een zegen voor ons seksleven?

Het bureau dat de pretentie heeft Nederland aan de Nederlanders uit te leggen, moet ook hier het antwoord schuldig blijven.

Waarom lopen we als SCP'ers al 35 jaar met een grote boog om intieme relaties heen, alle informalisering van de samenleving ten spijt? Waarom vragen we in ons tijdsbestedingsonderzoek aan de respondenten wel om huishoudelijk werk minutieus uiteen te rafelen, met afzonderlijke aandacht voor 'tafeldekken, afruimen en de afwas' of 'ramen zemen, deuren soppen', terwijl we voor seks alleen plaats hebben onder het eufemistische kopje 'persoonlijke behoeften', een containerbegrip waar alles onder kan vallen? We hebben vier verwijzingen naar 'seks' op de website (en die gaan eerder over de problematische kanten dan over de gemakkelijke kanten van seks, terwijl je toch ook die in beeld wilt brengen). Voor een bureau als het onze is het niet-registreren van 'seks' in het tijdsbestedingsonderzoek een echte omissie. Zeker nu minister Plasterk in de 'seksualisering van de maatschappij een nieuwe uitdaging ziet in het emancipatieproces' en wat kan hij daarmee anders bedoelen dan de 'lustbalans' waar Cas Wouters het over heeft? Aan ons de uitdaging om in kaart te brengen welke plaats seks heeft gekregen in de huidige tijdsordening. Gespecialiseerde instituten als de Nisso/Rutgers groep kunnen dat niet omdat zij seks niet in de context van al die andere lusten en lasten des levens en een wekelijks tijdsbudget van 168 uur kunnen plaatsen. Wij kunnen dat wel. Er is alleen één probleem: we moeten eindelijk leren om dit thema zonder gêne aan te roeren en dat vraagt om iets minder 'dwang tot zelfdwang' dan we ons tot nu toe hebben opgelegd.

Het eerste ‘buitenland’ waarmee iedere Nederlander in aanraking komt, is Spanje. Ieder jaar komt nog steeds de pakjesboot (met de niet zo Spaanse Sint-Nicolaas) daar vandaan. Voor kinderen, ook de kinderen uit de baby-boomgeneratie, is het een echte werkelijkheid (ik zag de boot in het Noord-hollands kanaal varen). Daarna wordt het snel een virtuele werkelijkheid. Spanje is daarmee al vroeg een land geworden dat symbool staat voor een internationale oriëntatie (**internationalisering**). Het blijft namelijk – zeker voor de babyboomer – niet bij de goedheiligman. Op de middelbare school wordt Spaans gegeven omdat de taal een belangrijke handelstaal is. Daarna leidt het ontstaan van chartervluchten tot een ongekende run op de Spaanse costa’s. Dit ondanks de negatieve reisadviezen, vanwege de verguisde regering van Franco (gevoed door de stemmen van de ‘aan de goede kant’-vechtende oud-strijders uit de Burgeroorlog van de jaren dertig). In 1971 gingen al 512.000 Nederlandse toeristen naar Spanje. Hun aantal nam toe tot anderhalf miljoen in 2006, van wie één miljoen met het vliegtuig.

De meeste bestemmingen van de vliegreizen (Barcelona, Alicante, Malaga) liggen aan of nabij de kust, waardoor de meeste toeristen daar ook zullen verblijven. Een enkeling reist voor een stadsvakantie af naar Madrid. De half miljoen mensen die niet met het vliegtuig gaan, maar in de regel met de auto zien – als ze westelijk Spanje binnenrijden – nog een historisch internationale kant van Spanje. Al in Frankrijk worden ze op de (bedevaarts-)wegen naar en pleisterplaatsen voor de voettochten naar Santiago de Compostella geweest.

Is men eenmaal in Spanje aangekomen, dan is de internationale oriëntatie op waar de meeste vakantiegangers naar toe gaan: de costa’s. Hier ontmoeten de toeristen niet alleen Spanjaarden, maar ook Duitsers, Engelsen en andere Europeanen. Paradoxaal genoeg is dit ook het gebied waar de oriëntatie nationaal kan zijn. De menukaart van verschillende restaurants is ook in het Nederlands en het Nederlandse (eet)café ‘Ome Toon’ in Lloret de Mar aan de Costa Brava heeft in ieder geval vanaf begin jaren zeventig tot nu zijn hoofd boven water weten te houden. De Costa Blanca vertoont een vergelijkbare paradox. Nederlanders, vooral zij die er (semi-)permanent zijn gevestigd, lezen het blad *Hallo*. In dit blad staan evenementen in de streek aangekondigd (Nederlandse artiesten in Benidorm). Het blad is er echter ook in het Engels en Duits, voor de (tweede) woningeigenaren en vakantiegangers uit die landen.

De vakantieganger die afkeer heeft van massatoerisme komt in het Spaanse binnenland terecht. En dan blijkt Galicië echt anders dan Castilië, en is de oriëntatie in Baskenland soms moeilijk door het gebruik van het Baskisch op de richtingborden. In één van de andere autonome regio's, Catalonië, dringt bij de toerist het besef door dat Spanje niet nummer één staat bij de inwoners. Veel toeristen bezoeken er Camp Nou, de thuisbasis van de FC Barcelona. De eerste vraag die door de gids aan toeristen wordt gesteld, is: 'Wie spreekt er Catalaans?' Niemand natuurlijk, maar toch. Het is een wat vervreemdende vraag in een verder wel weer internationaal georiënteerde omgeving (de niet-Spaanse voetballers en trainers die er verbleven en verblijven).

En dan de stier. Een sherryfabrikant heeft op verschillende plekken langs de snelwegen metershoge stalen stieren geplaatst. Natuurlijk is het de bedoeling dat de fabrikant naamsbekendheid krijgt, maar de stieren geven ook een speciaal accent aan het landschap. Echte stieren zijn er in het – omstreden – stierengevecht: dit trekt niet alleen publiek naar de arena, maar ook naar het tv-scherm. Ze zijn in veel restaurants en cafés in het binnenland ruim aanwezig. De tv's staan op tenminste twee plaatsen, en ze staan ook altijd aan. In de wegrestaurants heerst een strak eetregime. Het is niet de bedoeling het middagmaal vóór twee uur te nuttigen. De *cena* (avondmaaltijd) wordt pas na negen uur geserveerd. Voor de mensen die om zes uur al trek hebben, hebben de Spanjaarden de tapas uitgevonden. Je moet de tapasrestaurants zoeken, maar ze zijn in de steden echt te vinden. Grotere porties (*raciones*) kun je de gehele dag door bestellen, echter: alleen in de steden.

Draagt een reis naar Spanje bij tot een internationale oriëntatie? Is die reis er één uit het pakket massatoerisme, dan kan dat het geval zijn. Niet zozeer Spanjaarden als personen uit andere nationaliteiten bezoeken dezelfde voorzieningen en evenementen als de Nederlanders. Daar kunnen ze met elkaar in contact komen. Ze kunnen echter ook binnen de eigen groep het nodige vermaak vinden. Een wat avontuurlijker ingestelde toerist, die zich meer op het binnenland richt, heeft contact met Spaanse eigenaardigheden (het 'andere' Spanje), en daardoor niet met een meervoudig internationaal fenomeen.

Het Centrum voor Ethiek en Gezondheid heeft vorig jaar een signalement uitgebracht getiteld *Formalisering van informele zorg*. Het laat daarin zien hoe de taken van de informele zorg in de afgelopen jaren steeds nauwer zijn omschreven en afgebakend. Waar informele zorg lange tijd als vrijwillig werd gezien, iets dat iemand uit naastenliefde deed en om niet, is dat sinds een paar jaar niet meer altijd het geval. Het lijkt erop dat de zorg voor familie en vrienden steeds meer wordt ingekapseld in collectieve verzorgingsarrangementen. Met andere woorden: er is sprake van steeds verdergaande **informalisering** van de zorg.

De eerste aanwijzing voor deze inkapseling is de introductie (formeel in 2004) van de zogenoemde gebruikelijke zorg. Het Centrum Indicatiestelling Zorg (CIZ), belast met de indicatiestelling van de AWBZ-zorg (waar toen ook de huishoudelijke verzorging onder viel), heeft in het protocol gebruikelijke zorg omschreven dat mensen met (volwassen) huisgenoten geen recht hebben op huishoudelijke verzorging en (in de eerste drie maanden van hulpbehoefte) evenmin op persoonlijke verzorging (wassen, toiletbezoek). Hierbij wordt nauwelijks gekeken naar de aard en ernst van de hulpbehoefte en zelden naar de persoonlijke omstandigheden van de huisgenoot.

Het Centrum voor Ethiek en Gezondheid wijst op de gevaren hiervan: overbelasting van de mantelzorger ligt op de loer. De kans dat mensen de zorg voor een huishouden, een partner met beperkingen en een drukke baan niet kunnen combineren, is reëel.

Op 1 januari 2007 is de Wet maatschappelijke ondersteuning (Wmo) in werking getreden; deze wet gaat nog een stap verder. De Wmo biedt ondersteuning voor mensen met beperkingen (waaronder de hulp bij het huishouden). In de Wmo wordt er vanuit gegaan dat mensen eerst in eigen kring hulp zoeken. Alleen als het eigen netwerk niet voldoende kan helpen, kunnen zij een beroep doen op de overheid. Hoewel de Wmo niet omschrijft wat er dan precies van dat netwerk verwacht moet worden, lijkt het niet denkbeeldig dat in de toekomst, als het beroep op ondersteuning blijft toenemen, niet alleen huisgenoten, maar ook andere familieleden of zelfs burens geacht worden voor hun naaste te zorgen.

Een tweede aanwijzing voor verstatelijking van de informele zorg is het succes van het persoonsgebonden budget (Pgb). Wie zorg of ondersteuning nodig heeft, kan een geldbedrag krijgen uit de AWBZ of de Wmo en daarmee zelf hulp inkopen. Dat kan ook de hulp van een verwant of vriend zijn.

Naar schatting werd in 2006 ongeveer 30% van het totale bedrag dat werd uitgekeerd voor pgb's besteed aan vergoedingen voor familie of bekenden. Het verschijnsel wordt ook wel de monetarisering van de informele hulp genoemd, maar men kan zich afvragen of het adjectief 'informeel' hier nog wel van toepassing is.

Een derde aanwijzing voor inkapseling is de introductie (in 2005) van verschillende vormen van betaald verlof. Iedere werkende heeft recht op twee weken kortdurend verlof, langer durend verlof wordt alleen verleend bij ernstige ziekte van familie in de eerste graad. Net als het pgb was het zorgverlof in de eerste plaats bedoeld om mensen meer keuze te geven. Bij het pgb de keuze wie helpt en bij het zorgverlof die tussen arbeid en zorg. Onbedoeld wordt met het pgb van informele zorg een baan gemaakt; het zorgverlof groeit uit tot zogenoemde voorliggende voorziening (eerst verlof opmaken, dan pas een beroep doen op AWBZ of Wmo).

In de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw kreeg de zorg voor familie en vrienden een steeds informeler karakter. De introductie van de AWBZ in 1968 en de uitbreiding van verstrekkingen en financiële middelen in de decennia erna, stelden steeds meer mensen vrij van de plicht tot zorgen voor hun naasten. Niet toevallig werd de wettelijke zorgplicht van iedere burger voor diens ouders, grootouders, kinderen en kleinkinderen in 1972 afgeschaft.

De slinger gaat thans weer de andere kant op. Hoever ze doorslaat, is onbekend. Opvallend is wel dat mensen in toenemende mate worden vrijgesteld van de zorg voor hun kinderen met als doel de arbeidsdeelname te bevorderen, maar dat ze in afnemende mate worden vrijgesteld van de zorg voor hun zieke en gehandicapte verwanten. Sterker nog: in het eerder genoemde protocol gebruikelijke zorg wordt arbeidsdeelname nadrukkelijk als ondergeschikt aan informele zorg genoemd.

'Je moet wat doen! Voor jezelf opkomen en leren wat goed voor je is. Als je dit weet, kun je alle moeilijkheden in het leven aan. [...] Als je weet wat goed voor je is, maak je keuzes.' Dit citaat van de Marokkaans-Amsterdamse Souad komt uit een essay van Jale Simsek en Myriam Sahraoui (2008). Zij maken deel uit van het *Zina Platform* dat allochtone vrouwen stimuleert zich bewust te worden van eigen gevoelens en gedachten, van eigen identiteit.

Allochtone vrouwen zijn veelal opgegroeid in een collectieve cultuur, waar het als egoïstisch wordt gezien om uit te gaan van wat je zelf wilt. Maar in een geïndividualiseerde cultuur als de Nederlandse daarentegen is juist dat de norm. Keuzevrijheid, zelfbeschikking en zelfontplooiing zijn waarden die in onze samenleving hoog worden gewaardeerd.

Nederlanders zijn ervan overtuigd dat wat zij doen, voortvloeit uit eigen keuze en mensen worden in hoge mate zelf verantwoordelijk gehouden voor wat zij in het leven bereiken. Zo wordt bijvoorbeeld het feit dat Nederlandse vrouwen massaal in deeltijd werken vooral gezien als eigen vrije keuze. En dat vrouwen dan vervolgens niet meer doorstromen naar hogere functies zou vooral daarvan het gevolg zijn. Dat ook al dan niet expliciet door mensen uit hun omgeving uitgesproken normen en verwachtingen van invloed zijn op de keuzes die vrouwen maken, realiseren de meeste mensen zich niet.

De nadruk op keuzevrijheid in onze geïndividualiseerde samenleving betekent overigens natuurlijk niet dat alle keuzes gelijkelijk worden gewaardeerd. In het emancipatie- en integratiebeleid is de focus immers gericht op participatie. *Samen leven, samen werken* en *Meedoen* zijn centrale motto's van het regeringsbeleid. Om de integratie van allochtone vrouwen te bevorderen gaat er veel aandacht uit naar het verbeteren van de beheersing van de Nederlandse taal. Dat is terecht, want veel allochtone vrouwen spreken en begrijpen het Nederlands slecht. Verbetering daarvan vergroot hun kansen op maatschappelijke participatie. En het is tevens van belang om nieuwe taalachterstanden bij hun kinderen te voorkomen. Na of naast die taal cursus worden de vrouwen gestimuleerd om vrijwilligerswerk te doen of, als dat mogelijk is, deel te nemen aan een vervolgtraject gericht op toetreding tot de arbeidsmarkt.

Deze beleidsmaatregelen zijn zonder meer belangrijk. Maar het is niet

genoeg. Het is de vraag of hierbij niet teveel wordt geredeneerd vanuit de notie van de geïndividualiseerde samenleving, die ook in allochtone kring een feit zou zijn. Het tegendeel is waar. Met name Turkse en Marokkaanse vrouwen gaan bij hun keuzes veelal uit van wat goed is voor anderen. Uit verhalen van professionals die betrokken zijn bij de inburgeringstrajecten en uit onderzoek blijkt dat veel vrouwen het nogal eens laten afweten bij afspraken. Ze komen regelmatig niet opdagen bij de cursus of haken zelfs helemaal af. Vrouwen geven allerlei ‘smoezen’ – zo zegt onderzoekster Joke van der Zwaard – waarom zij niet doen wat volgens de Nederlandse normen van hen wordt gevraagd. Ze waren ziek of ze waren te moe, ze hadden een ziek kind thuis waarvoor ze moesten zorgen of ze waren het zogenaamd vergeten. Het heeft er alle schijn van dat de vrouwen zich schikken in de rol die van hen als vrouw, moeder of (schoon)dochter wordt verwacht. De vrouwen zijn niet gewend om voor hun belang op te komen, of zien dat als ondergeschikt aan dat van anderen.

Om te kunnen functioneren in de Nederlandse samenleving is het nodig te weten wat je wilt, om te vertrouwen in je eigen kunnen. Initiatieven zoals die van het *Zina-platform* zijn daarom erg nuttig. Via laagdrempelige activiteiten worden allochtone vrouwen gestimuleerd zich bewust te worden van hun identiteit, om na te denken over hun behoeften en dromen. Dat sterkt hen in het maken van eigen keuzes. Ik ben ervan overtuigd dat veel allochtone vrouwen niets liever willen dan behalve in huis ook maatschappelijk actief te zijn en als volwaardig lid van de Nederlandse samenleving te worden aangezien. Het ondersteunen en stimuleren van dit proces van ‘ik-versterking’ kan worden opgevat als een vorm van begeleide **individualisering**. En zonder dat zullen voor veel vrouwen inburgeringstrajecten maar beperkt effect sorteren.

Internet en politiek, dat was in 1998 nog een vrij hippe combinatie, experimenteel ook. Ten tijde van de Statenverkiezingen van dat jaar deed ik samen met Kees Brants een onderzoek naar het gebruik van de site www.provincies.nl. Eén van de grote vernieuwende aspecten van de site was dat er digitale debatten over ‘provinciale’ onderwerpen in diverse provincies werden georganiseerd.

Groot waren dan ook onze verwachtingen. Het Nieuwe Medium zou de politiek ongeïnteresseerde burgers, met name jongeren, kunnen informeren over de verkiezingen. Nee, sterker nog, het zou ze over de streep trekken om ‘mee te doen’ met de politiek! Nadien was onze desillusie groot. De debatten werden gevoerd door de bekende politici en andere betrokken partijen die ook altijd in de welbekende rokerige zaaltjes aanwezig waren om te discussiëren. Dit was zelfs zo sterk het geval dat wij spraken over een ‘digitaal onderonsje’.¹ En de jongeren, die we een uur lang vrij over www.provincies.nl lieten surfen, hadden allen binnen luttele seconden andere, spannender pagina’s op het net gevonden. Daar stonden we dan met onze vragenlijsten.

Dit vrij gedateerde onderzoek is vandaag de dag nog steeds exemplarisch voor de paradox die het gebruik van internet met zich brengt: de diversiteit aan informatie die het internet in zich heeft, leidt niet tot een verbreding van andersoortige ideeën en meningen die men tot zich neemt. De diversiteit in combinatie met de keuzevrijheid van het medium leidt juist tot een versmalling van blootstelling aan verschillende meningen. Die versmalling kan zich op twee manieren manifesteren.

Ten eerste zal een persoon die informatie zoeken die zijn interesse heeft. Waarom zou deze persoon immers meedoen in een saai digitaal debat als hij net zo goed online kan gamen? Het gebruik van internet maakt het nog gemakkelijker om bepaalde niet-gewenste informatie te omzeilen dan bij de traditionele media. Dit is de soort van inperking die wij troffen bij de scholieren die naar hotmail surften en bij de ‘gewone’ burgers die niet deelnamen aan de digitale debatten. Uit diverse studies is gebleken dat een veelheid aan informatiekeuzes niet leidt tot verbreding van informatie-opname, maar tot verenging (maar dus ook tot verdieping). Informatiekeuzes nopen tot selectieve blootstelling, wat tot gevolg heeft dat de diversiteit

1 H. van Kempen en K. Brants (2002). *B&M* 29(2), 92-101.

van onderwerpen waar men mee in aanraking komt afneemt naarmate de keuzehoeveelheid toeneemt.² De niet-geïnteresseerde persoon hoeft zo niet meer per ongeluk in aanraking te komen met bijvoorbeeld politiek nieuws. Ten tijde van de dominantie van de oude media gebeurde dat toch nog iets vaker (nieuws op de radio die de hele dag aanstaat, een politicus die optreedt in een televisieshow).

Ten tweede zoekt men vaak (politiek) nieuws binnen één en dezelfde politieke kleur. Ook dit tweede mechanisme leidt tot een versmalling van informatie waaraan men blootstaat. Mutz & Martin³ hebben laten zien dat een veelheid aan keuzes van politiek gekleurd nieuws leidt tot een keuze voor het nieuws dat de eigen, reeds bestaande politieke opvattingen versterkt. Men zoekt dus niet naar informatie over een politiek issue van verschillende (tegengestelde) bronnen (zelfs niet, nee, juist niet, als de gelegenheid daar is!). Ook deze tweede manifestatie van versmalling is een toonbeeld van selectieve blootstelling.

Het lijkt erop dat internet ervoor kan zorgen dat mensen veilig op hun eigen eiland blijven zitten, zonder bruggetjes, en al helemaal zonder te communiceren 'across lines of difference'.⁴ Er is te veel keuze; het is gemakkelijk om te ontsnappen. Wellicht is het woord **insulering**⁵ hier als omschrijving op zijn plaats: hoe groter de verscheidenheid in het aanbod op internet groeit, hoe meer mensen veilig zullen blijven zitten op het eigen eiland. Voor het hedendaagse integratiedebat, één van de grote politieke issues die al langer speelt, is deze constatering fnuikend. Om te voorkomen dat alle groepen bevestigd worden in hun eigen gelijk, is het daarom beter om dit debat naast het internet ook via andere media te voeren.

2 P. Norris (2001). *Digital divide*. Cambridge: Cambridge UP.

3 D.C. Mutz en P.S. Martin (2001). *American Political Science Review*, 95(1), 97-114.

4 J.S. Mill [1859] (1956). *On liberty*. Ed. C.V. Shields. Indianapolis: Bobbs-Merrill.

5 *Insula*: Latijn voor eiland.

De solidariteit in Nederland staat ernstig onder druk. Veel regelingen die de solidariteit garandeerden, zijn gewijzigd of staan ter discussie. De versoerde zorgverzekering verhoogt de kosten voor zieke mensen. Onder het mom van 'keuzevrijheid' kunnen mensen ervoor kiezen een hoop zaken uit de zorgverzekering weg te laten. Dat klinkt leuk, maar dat betekent dat de mensen die wel gebruik maken van die voorzieningen, veel meer moeten betalen. Is het niet rechtvaardiger en meer solidair als iedereen meebetaalt aan kraamzorg? Ook de AWBZ staat momenteel onder druk. Dit alles zal er waarschijnlijk toe leiden dat mensen die het kunnen betalen in de toekomst meer en betere (privé) zorg krijgen dan de minder draagkrachtigen die zijn aangewezen op publiek gefinancierde zorg. Ook op andere gebieden zie je de scheiding tussen werelden groeien: tussen arm en rijk, autochtoon en allochtoon, progressief en conservatief en hogeropgeleiden en lageropgeleiden

Het grootste en meest vergaande gevaar schuilt in de tegenstelling tussen jong en oud. Het gebrek aan solidariteit tussen generaties. Dit generatieconflict manifesteert zich op vele fronten. De babyboomgeneratie heeft jarenlang met een prima toelage kunnen studeren, heeft rotsvaste arbeidscontracten, heeft tegen gunstige voorwaarden een zeer goed pensioen kunnen opbouwen, heeft optimaal geprofiteerd van de gestegen huizenprijzen en geniet massaal van haar prepensioen. Voor de kinderen van de babyboomers is het verhaal duidelijk anders: de studie moet in vier jaar worden afgerond met zeer beperkte financiële ondersteuning, vaste contracten zijn moeilijk te krijgen, de fiscaal gunstige behandeling van lijfrentes is aan banden gelegd, huizen zijn onbetaalbaar en stoppen voor je vijftenzestigste is zo goed als uitgesloten. Daarnaast hangen nog de kosten van de vergrijzing als een zwaard van Damocles boven hun hoofd. Aangezien de babyboomers hun verworven privileges met hand en tand verdedigen en aanpassingen zoals een fiscalisering van de AOW, versoepeling van het ontslagrecht of afschaffing van de hypotheekrenteaftrek keer op keer afwijzen, komt de rekening van de vergrijzing terecht bij de jongere generatie. Vooral jongeren van minder vermogende ouders komen er zeer bekaaid vanaf. Vaak zijn deze jongeren (net als hun ouders) lager opgeleid en voor deze groep wordt een betaalbare koopwoning waarschijnlijk hun leven lang onbereikbaar. Ook zullen zij, door hun lage opleiding, moeite hebben een vaste baan te krijgen en een fatsoenlijk pensioen op te bouwen. Deze grote scheefgroei tussen generaties zal leiden tot een versterkte scheefgroei binnen de jongere

generatie. Kinderen van rijke ouders hebben (dankzij de ondersteuning door hun ouders) meer kans op een goede opleiding en baan. Dankzij een erfenis of gunstige lening van de ouders is ook een koopwoning voor hen bereikbaar.

Dit sluimerende generatieconflict is al veel langer bekend, maar het ontbreekt de politiek aan daadkracht om de impasse te doorbreken. Onder druk van de machtige babyboomlobby wordt er vaak gekozen voor oplossingen die een offer vragen van de jongere generatie. Zo moeten jonge moeders meer uren gaan werken, maar durft men de babyboomers nauwelijks te ontmoedigen om met prepensioen te gaan. (Dit leidt ertoe dat babyboomers minder zullen hebben gewerkt dan hun ouders én hun kinderen.) Er is behoefte aan een slimme **intergenerationalisering** van de solidariteit om deze ontwikkelingen te doorbreken. Hoe zorgen we ervoor dat er meer solidariteit komt tussen de generaties en dat de kansen van de jongeren niet langer afhangen van de welvaart van de ouders? Omdat er weinig draagvlak bestaat voor maatregelen die de verworvenheden van de babyboomers aantasten, stel ik een maatregel voor die babyboomers niet treft, maar die wel, door een herverdeling van vermogen, leidt tot meer solidariteit en gelijke kansen bij de jongere generatie. Mijn voorstel is om, tegen de recente ontwikkelingen in, het tarief van de nabestaandenbelasting te verhogen tot 100%. Dit leidt tot een stevige groei van de inkomsten van de overheid, die gebruikt kan worden om een deel van de vergrijzing te bekostigen. Belangrijker is nog dat de prijzen van woningen zullen dalen, omdat de jongere generatie geen gebruik kan maken van geërfd vermogen om een woning te kopen. Koopwoningen zullen voor meer mensen betaalbaar worden. Bovendien leert iedereen op deze manier zijn eigen broek op te houden, omdat men niet langer kan teren op de centen van pa en ma. Gelijke kansen voor iedereen – gelijke monniken gelijke kappen.

'Pap, ik heb het haar niet gezegd, ik zweer het je! [...] Ik weet ook niet hoe het kan dat oma het nu weet. [...] Waar moet ik nu dan slapen vannacht? Nee, de politie komt niet thuis aan de deur, hoe vaak moet ik dat nu nog zeggen! [...] Ja, ik bel mama wel. Dan bel ik je straks terug wat zij zegt, goed? [...] Oke. Tot straks dan. [...] Hoi mama, met mij. Weet jij hoe het kan dat oma het nu ook weet? [...] Maar waarom heb je het haar dan verteld!? Nou is papa natuurlijk pissed! [...]'

Tijdens een tramrit van een minuut of twintig deelgenoot worden van huiselijke melodrama's – in tijden van mobiele telefonie overkomt het je geregeld. Het negeren ervan is des te lastiger omdat je de niet-verstaanbare andere helft van het gesprek nolens volens gaat aanvullen om het verhaal kloppend te krijgen. De alomtegenwoordigheid van mobiele telefonie heeft onmiskenbaar bijgedragen aan wat Jos van der Lans raak heeft getypeerd als de 'huiskamerisering van de publieke ruimte'. Steeds meer, zo lijkt het althans, gedragen mensen zich in het openbaar alsof ze zich in hun eigen huiskamer bevinden. En sterker: ze eigenen zich de openbare ruimte als deel van hun huiskamer toe. Uiteraard ten koste van de anderen die er zich bevinden.

Het onderscheid privé/publiek is vanouds gebaseerd op het uitgangspunt dat beide sferen elkaar met rust laten. Enerzijds heeft iedereen recht op een privéleven. Hierin heeft bijvoorbeeld het openbaar bestuur niets te zoeken. Wet- en regelgeving garanderen dit. Anderzijds sprak het tot voor kort vanzelf om bepaalde gedragingen niet in het openbaar te vertonen. Met een scherp 'dat soort dingen doe je maar thuis' werden overtreders van dit gebod terechtgewezen. Alleen voor de extreemste activiteiten, zoals naaktlopen, kon je worden gearresteerd.

De scheidingswand tussen privé en publiek is aan beide zijden poreus geworden. In het leven van vandaag laat je ongemerkt zoveel sporen achter dat kwaadwillenden, maar ook politie en justitie, meer over je te weten kunnen komen dan je lief is. Even betalen met je pincode, een mobiel belletje plegen, voorbij een bewakingscamera lopen, en binnenkort een ritje maken met de ov-chipkaart of met de auto voorbij een tolpoort – en vast ligt waar je bent. En dan is nog niets gezegd over waartoe de combinatie van al je sporen kan leiden. Blijkens onderzoek berusten veel burgers, zeker jongeren, in hun digitale doorzichtigheid. 'Als je geen gekke dingen doet, heb je niets te vrezen,' is het devies.

Over de aantasting van de privacy is in de media en op internet veel te doen. Minder prominent op de maatschappelijke agenda staat de huiskamerisering, die evenwel meer conflictpotentie in zich bergt. Een leefbare publieke ruimte staat of valt met wat door sociologen **inhibering** is genoemd: het nalaten van dingen waarvan je kunt verwachten dat anderen zich eraan storen. Het tentoonspreiden van zulke terughoudendheid en tact op straat en in tram, kroeg en bioscoop spreekt niet langer vanzelf. Dat kun je althans opmaken uit de herhaalde oproepen van onze minister-president tot fatsoen en respect, waarmee hij bij de laatste parlementsverkiezingen veel kiezers voor zijn partij wist te winnen.

Op een ander niveau, dat van het integratiedebat, voert de kwestie inhibering/desinhibering zelfs de boventoon. Sommigen menen dat politici, kunstenaars en columnisten over 'de islam' alles moeten kunnen zeggen, ook als dat de gevoelens van honderdduizenden landgenoten kwetst. Anderen, overwegend van confessionelen huize, brengen daar tegenin dat individuele vrijheden ophouden waar de vrijheid van anderen wordt aangetast. Zij roepen op tot terughoudendheid en het betonen van respect jegens andersdenkenden. Dat wordt door de eersten op hun beurt aangemerkt als het opgeven van het recht om te kwetsen, een waarde waarvoor Verlichtingsfilosoof Voltaire ooit zei zijn leven te willen geven.

Toch laten juist die individuele vrijheden zich bestuurlijk moeilijk inperken. Dat leert – paradoxaal genoeg – het voorgenomen verbod op het dragen van boerka's in de publieke ruimte ons. In deze discussie liggen de voors en tegens ineens honderdtachtig graden gedraaid. De terughoudendheid in het publieke domein, oftewel de huiskamerisering van de boerka, wordt wettelijk afgedwongen met als hoofdargument dat open communicatie in de publieke ruimte mogelijk moet zijn. Dat argument is voor zover bekend tegen naaktlopers nooit aangevoerd.

Met de komst van een heuse minister voor Jeugd en Gezin lijkt privé definitief politiek geworden. Het is het voorlopige hoogtepunt van de trend van toenemende aandacht voor het dagelijkse, het gewone leven. We moeten oppassen dat het niet doorschiet en politiek vooral nog over privé-zaken gaat. Het wordt tijd om de grenzen van de bemoeienis van de politiek met het privé-leven te verkennen.

We kunnen voor deze trend de term **intimisering** weer van zolder halen. Het is een afgeleide van de kunstvorm ‘het intimisme’, waar vooral Belgische en Franse meesters in de laat-negentiende eeuw toe gerekend werden, die in een impressionistische stijl het dagelijkse intieme leven schilderden. Ook Elias hanteerde het begrip intimisering. Hij doelde ermee op de ontwikkeling van toenemende afzondering van het privé-leven van het openbare leven. Elias beschouwde intimisering als één van de belangrijkste ontwikkelingen die het denken over man-vrouwverhoudingen en seksualiteit hebben bepaald.

Hoewel feministen opriepen om privé tot politiek te maken, waren juist zij degenen die medeverantwoordelijk waren voor een zekere de-intimisering van de politiek. De privé-sfeer werd beschouwd als knellend. Wat telde, was de buitenwereld. Jarenlang was het gezin en het privé-leven in zijn algemeen een politiek taboeonderwerp. Het heeft er aan bijgedragen dat alles wat privé was in het openbaar weinig aandacht kreeg.

Een van de weinigen die recentelijk een kentering signaleerde, was Paul Schnabel. Intimisering verscheen, naar mijn weten eenmalig, in een reeks van zes i-woorden, waarmee hij in 1999 de belangrijkste maatschappelijke trends schilderde (in de afscheidsbundel van Peter Nijkamp als voorzitter van de SWR. Later bleven er gek genoeg nog maar vijf over (ook wel genoemd ‘de 5 i’s van Schnabel’) en verdween intimisering uit de rij. Ten onrechte. Het zesde i-woord verdient het om alle aandacht te krijgen, opdat ook deze trend – zeker op politiek niveau – in goede banen kan worden geleid.

Intimisering is op tal van terreinen, maar vooral in de media, zichtbaar. De belangstelling voor het dagelijkse leven is enorm. Anders dan in de tijd van Elias gaat het niet meer zozeer om afsluiten van het openbare leven. Men lijkt – in tegendeel – de schaamte voorbij. De voordeur is niet langer gesloten. Men laat graag anderen, vaak volstrekt onbekenden toe, om over de drempel mee te kijken. Voorbeelden zijn talrijk: zo is Reality-TV ongekend populair. Er gaat geen avond voorbij of er wordt wel weer een BN’er op de

voet gevolgd met een camera. Ook de vele opvoedprogramma's waarin een gezin centraal staat die met dagelijkse opvoedstress heeft te maken, laten zien hoe weinig terughoudend men is geworden in het toelaten van 'kijkers in de keuken'. Nog sterker is de trend van intimisering zichtbaar op internet, waar weblogs inzicht geven in privéleed en micromeningen en waar onbekenden in chatrooms dagelijkse belevenissen met elkaar uitwisselen.

Ook de politiek blijft niet verschoond van de intimiseringstrend. Het is onder meer merkbaar aan de manier waarop discussies in de Tweede Kamer worden gevoerd. Niet zelden zijn voorbeelden uit het dagelijkse leven aanleiding voor debatten. Zeker rondom de verkiezingen proberen politici dichtbij het privéleven van burgers te blijven. Dat het gezinsbeleid juist nu is doorgedrongen tot de politieke arena is geen toeval. Politiek gaat steeds minder over grote verhalen. Het past in de huidige manier van politiek bedrijven om ook gezinsonderwerpen aan te roeren. De tijd is voorgoed voorbij dat alleen de confessionele partijen het gezin een warm hart toedragen. Alle partijen beijveren zich ervoor om tegemoet te komen aan de specifieke wensen van gezinnen en bemoeien zich steeds meer met het privéleven.

Intimisering, in de betekenis van 'toenemende gerichtheid op private zaken', is een trend die zich stevig aan het wortelen is in de hedendaagse samenleving. Het is verrijkend voor de politiek dat hiervoor meer aandacht is. Het heeft de potentie om een goed functionerend privéleven te vergemakkelijken. Dit kan de samenleving alleen maar ten goede komen. Aan de andere kant zou het wel vreemd zijn wanneer de politiek zich meer en meer zou beperken tot privéproblemen. Ook is het hoog tijd om te bepalen tot hoever de politiek kan gaan. Want uiteindelijk functioneert het privé-leven nog het beste als anderen zich er niet mee bemoeien.

Het luik schoof opzij en er opende zich een ruimte die zich uitstreckte over heel de bovenverdieping, gevuld met kisten, dozen, snuisterijen en talloze boekenplanken. Mijn opa deed een lampje aan en tilde, ergens in het mufte halfduister achterin, vier reusachtige boeken uit een kast. Het bleek het Gedenkboek van den Europeeschen oorlog, onder toezicht en met een voorwoord van W.A.T. de Meester, Luit. Gen., Oud-Commandant van het Veldleger, met medewerking van verschillende autoriteiten (A.W. Sijthoff's Uitgevers Mij., Leiden). Enigszins in gedachten verzonken reikte hij ze me aan. Ik die wat bedeesd op de bovenste tree van de zoldertrap was blijven staan. 'Die zijn nu voortaan van jou.' De wereld was nog jong en ik logeerde een zomers weekend bij mijn grootouders.

'Yes, I can see wonderful things.' – De beroemde zin die Howard Carter zou hebben uitgesproken bij een van de meest tot de verbeelding sprekende archeologische gebeurtenissen: de opening van het graf van Toetanchamon op 29 november 1922. Ik had mijn eigen schat gedolven. In de maanden daarna verslond ik de nauwelijks hanteerbare delen en bracht elke morgen verslag uit aan mijn vriend Peter van de Berg, wanneer wij naar school liepen. Het gedenkboek van de luitenant-generaal bevatte een uitgebreid overzicht van de krijgsverrichtingen te land en ter zee, maar bleek daarnaast ook tal van krantenverslagen te bevatten, bijna van dag tot dag, gelardeerd met vele illustraties. Hoewel het woord gedenkboek anders doet vermoeden, waren de boeken al vanaf september 1914 verschenen; het laatste deel was van maart 1919.

'De lang verwachte en zoo gevreesde oorlog is over Europa uitgebroken. [...] De veldmaarschalk von Moltke heeft indertijd als zijne meening doen kennen: "De eeuwige vrede is een droom en niet eens een schoone droom." Maar schijnt het ons geen benauwde droom, dat op dit oogenblik tal van millioenen menschen gereed staan voor een strijd op leven en dood, een strijd waarvan de gevolgen nog door niemand kunnen berekend worden?' Deze openingszinnen zijn mijn Madeleinecakejes. Ik hoef ze maar te lezen en ik sta weer op de zolder van dat Bredase herenhuis, hoor de stem van mijn grootvader, ruik de geur van zijn aftershave en zie lichtjes door de straat gaan, omlijst door fluwelen gordijnen: het was avond en bedtijd, auto's zochten zich een weg door de invallende duisternis. Het is allemaal lang geleden, maar dan toch alleen in jaren gemeten.

Later las ik Célines literaire evocatie van zijn helletocht over de Vlaamse slagvelden, waarin De Meesters ordelijke platen van La Grande Guerre

wegzonken in een danteske poel van verschrikkingen. Bij Céline geen stafkaarten of krantenarchieven, geen monumenten onder mos en duivenpoep op rustieke dorpspleintjes of de sleetse grandeur van nationale herdenkingen, en ook niet de zachte implosie van een vermolmd cultuur zoals bij Joseph Roth en Stefan Zweig, maar het uitzichtloze pogen van kleine mensen, dehumanisering en groezelige waanzin. Nog later volgden de studies van Paul Fussell, Modris Ekstein en anderen. Maar het was anders dan met het Gedenkboek, omdat ik niet meer dezelfde was. Mijn referentiekader was gevormd door de vrijgevege Howard Carter in mijn familie en zijn boeken.

‘Waarom kun je niet tekenen wat je ziet?!’, zo luidt de onsterfelijke uitroep van de docent tot de student die voor de eerste keer in zijn leven door de microscoop kijkt naar een vreemdsoortig preparaat dat hij verzocht is te tekenen. De docent is vergeten, en de student zal spoedig vergeten, dat wat hij ziet geen informatie bevat, totdat hij enige voorkennis bezit van wat hij geacht wordt waar te nemen. Dat is niet alleen de opheldering van een klassiek filosofisch misverstand, aangeduid als empiricisme (ofwel de inductiemythe). Het is ook een metafoor voor de startpositie van menige leerling wanneer op school geschiedenis ter sprake komt. Het is de vraag of **instruering** via canons hier soelaas biedt. Volgens Pascal komt al het leed van de mensen hieruit voort dat zij niet rustig in hun kamer kunnen blijven. Maar hier lijkt mij eerder het tegenovergestelde aan de hand. Verlaat uw kamer. Ga eens snuffelen op de zolder van eerdere generaties.

Immobilisering als trend

De dagelijkse file is een vorm van immobiliteit die rijdend Nederland steeds sterker in zijn greep lijkt te hebben. Met name de laatste jaren is het aantal files snel toegenomen. Bezien over heel 2006 stonden er meer dan veertig duizend files in Nederland, met een totale filezwaarte (= lengte van de files vermenigvuldigd met de tijdsduur) van bijna vijftien miljoen kilometerminuten, een toename van 43% ten opzichte van 2000. De maatschappelijke schade van de congestie op het hoofdwegennet is voor 2006 geraamd op ongeveer 2,6 à 3,4 miljard euro.¹

Immobilisering als probleem

Met de verloren tijd en de additionele uitlaatgassen vormen files uiteraard een belangrijke schadepost voor economie en milieu. Maar door de eenzijdige aandacht voor de file als probleem wordt vaak voorbijgegaan aan de positieve aspecten van de immobilisering van rijdend Nederland. Bovendien vormt de file voor veel Nederlanders eigenlijk helemaal niet zo'n groot probleem als vaak wel wordt gedacht. Dat komt deels doordat de groep die dagelijks in de file staat niet zo heel groot is, namelijk ruim eenderde van alle autogebruikende woon-werkforensen.² Maar zelfs bij deze minderheid lijkt er niet per definitie sprake van een probleem: van alle regelmatige filerijders ervaart nog altijd ruim een kwart (26%) nauwelijks of helemaal geen problemen met de files.

Immobilisering en rust

Hoe komt het dat veel betrokkenen de dagelijks terugkerende files nauwelijks als een probleem ervaren? Een mogelijke verklaring is dat het elke dag in de file staan tot op zekere hoogte ook als een moment van rust en privacy wordt beschouwd, een gedwongen moment van onthaasting. Vooral voor diegenen die een hectisch bestaan leiden, zoals tweeverdieners met kinderen, is de file vaak een zeer welkome buffer tussen de opeenvolging van verplichte activiteiten. Uit een Amerikaans onderzoek is gebleken dat forensen dit in de praktijk ook echt als zodanig ervaren: de file als een

1 KiM (2007). *Mobiliteitsbalans 2007*. Den Haag: Kennisinstituut voor Mobiliteitsbeleid.

2 Harms, Kalfs en Jorritsma (2007). *Beleving en beeldvorming van mobiliteit*. Den Haag: Kennisinstituut voor Mobiliteitsbeleid/scp.

soort transitieperiode, waarin men in tijd en ruimte letterlijk en figuurlijk afstand kan nemen van huis en haard en zich kan instellen op het werk.³

Immobilisering als verrijking

Niet alleen is de file het moment voor overpeinzingen en mentale voorbereiding, ook is het één van de weinige momenten waarop men ongestoord en ongegeneerd kan genieten van de favoriete muziek, of het laatste nieuws kan horen via de actualiteitenrubriek van de radio. Anderen gebruiken de ‘verloren tijd’ met het volgen van een Spaanse taal cursus of het voeren van een telefoongesprek via de handsfree mobiele telefoon. In de nabije toekomst wordt de auto verrijkt met nog veel meer mogelijkheden voor het doen van andere bezigheden behalve (file)rijden, zoals een voice-interface waarbij de bestuurder e-mail voorgelezen krijgt, of het meest recente nieuws uit de digitale krant. Dergelijke voorbeelden van reistijdverrijking zullen de nu nog overheersende perceptie van de file als verloren tijd doen verbleken: reistijdverlies omgezet in reistijdwinst.

Immobilisering als sociale activiteit

Naast de mogelijkheden tot mentale rust en materiële activiteiten die de immobilisering herbergt, is filerijden ondanks de privacy die men koestert tot op zekere hoogte ook een sociale activiteit. Men kijkt en vergelijkt, bewondert en verafschuwt, beoordeelt en veroordeelt het veelzijdige en bonte blik dat van alle kanten langszij komt. En dankzij de lage snelheden hoeft het niet bij een vergelijking van modellen en kleuren te blijven en kan het oog zo nu en dan ook worden gericht op de bestuurders van al dat blik. Wie zitten er nog meer in de file? Zijn het knappe, lelijke, aardige of boosaardige mensen? Dat het in de regel niet alleen bij visueel contact blijft, wordt bewezen door de vele websites over dit onderwerp zoals autoflirt.nl en fileflirt.nl, waar het sjansen met lotgenoten actief wordt gepropageerd en ondersteund. Zo is de file ook een middel om te flaneren: het moderne equivalent van de boulevard als parade voor sociale vergelijking.

3 Handy, Weston en Mokhtarian (2003). *Driving by choice or necessity?* Paper gepresenteerd op de 2003 Annual Meeting of the Transportation Research Board, 15 januari 2003). Washington, DC: TRB.

Internet is goed voor het boek. *NRC Handelsblad* wist op 21 mei 2008 te melden dat een Duitse uitgever een vuistdik naslagwerk heeft uitgegeven dat gebaseerd is op Wikipedia. Met de 50.000 meest gebruikte zoektermen uit deze online encyclopedie als uitgangspunt wist de uitgever het boek *Wikipedia-Lexicon in einem Band* samen te stellen. De informatie staat gratis op internet en in boekvorm mag de koper er 19,95 euro voor neertellen. Het lijkt een onbedoeld gevolg van de **informatisering**: ondanks de toename van het digitale informatieaanbod verschijnen er meer gedrukte boeken. Eerder wist de *NRC* te melden dat een Franse hoogleraar op basis van vernuftige software boeken weet samen te stellen over de meest uiteenlopende onderwerpen en dat hij er al meer gepubliceerd heeft dan een mens ooit zou kunnen lezen. Het is moeilijk voor te stellen dat dergelijke boeken de moeite van het lezen waard zouden zijn, maar voor iedere niche, hoe gespecialiseerd ook, blijkt een publiek te vinden. Internet is dus goed voor het boek, maar zijn die boeken ook goed?

Gebaseerd op beschikbare informatie op internet kan de vraag gesteld worden hoe goed online informatie is. Rond het eerste voorbeeld, Wikipedia, is de discussie over de betrouwbaarheid van internetinformatie in alle heftigheid gevoerd. De *VPRO* zond op 7 april 2008 hierover de documentaire 'Wiki's waarheid' uit, over de voor- en nadelen van Wikipedia, waarin prominente voor- en tegenstanders aan het woord kwamen over waarheid in een tijdperk van onbeperkte digitale informatie. Kan Wikipedia tippen aan de kwaliteit van traditionele kennisinstellingen als de Encyclopaedia Britannica? Hoeveel vertrouwen kunnen we hebben in online informatie? En weten gebruikers eigenlijk wel hoe die tot stand is gekomen?

Wikipedia is een online encyclopedie die samengesteld is op basis van vele verschillende bijdragen van zeer uiteenlopende personen. Inmiddels is Wikipedia te raadplegen in meer dan 250 talen. De Engelstalige Wikipedia telde in maart 2008 bijna 2,3 miljoen artikelen en is daarmee de grootste, gevolgd door die in het Duits met ruim 0,7 miljoen artikelen. De Nederlandstalige Wikipedia komt op de zevende plaats met meer dan 0,4 miljoen artikelen. Over de kwaliteit van die artikelen lopen de meningen uiteen. Dolph Kohnstamm, emeritus hoogleraar psychologie, een actieve Wikipe-diaan, meldt op de website van het *AD* van 28 december 2006 dat het Nederlandse taalgebied veel te klein is aangezien er in Nederland en Vlaanderen te weinig mensen zijn te vinden die serieus aan diverse onderwerpen kunnen werken. Te weinig? De *VPRO*-website bij 'Wiki's waarheid'

vermeldt dat in maart 2008 159.176 gebruikers bij Nederlandstalige Wikipedia staan geregistreerd. Uit 'recent onderzoek' (als dat op internet staat, valt de datum vaak niet te achterhalen) van PARC (onderzoeksrapport niet te vinden op internet) blijkt dat slechts 1% van de *users* (nog altijd meer dan duizend personen) verantwoordelijk is voor meer dan de helft van de inhoud. Toch doet Wikipedia in kwaliteit nauwelijks onder voor erkende kennisinstituten. Hoewel de auteurs geen (gecertificeerde) experts hoeven te zijn doen de Engelse en Duitse versies van Wikipedia nauwelijks onder voor de gerenommeerde Duitse Brockhaus Enzyklopädie en de Encyclopaedia Britannica. Stonden in de Britannica gemiddeld drie onjuistheden per artikel, bij Wikipedia waren dat er vier. Wikipedia heeft kennelijk voldoende zelfreinigend vermogen om de meeste fouten en onzin weer snel te laten verdwijnen. Daar zorgen de correcties van velen dan weer voor. De zogenoemde *wisdom of the crowd* blijkt te werken.

Wikipedia en andere Web 2.0 toepassingen die gericht zijn op kennisdeling presenteren een nieuwe manier van productie en verspreiding van kennis. Zo'n model voor het genereren van kennis is binnen het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) nooit gebruikt, maar het is niet ondenkbaar dat het als onderzoeksmethode nuttig en efficiënt kan zijn. Door een eigen wiki op te zetten is het mogelijk om van veel mensen over een bepaald onderwerp informatie te verzamelen. Deelnemers kunnen op elkaars bijdrage reageren waardoor het zoeken van consensus rond een thema ontstaat. Zo'n methode is te vergelijken met Delphi-onderzoek, waarin deskundigen in verschillende rondes consensus trachten te bereiken over bepaalde vraagstukken. Alleen hoeven het net als bij Wikipedia dan niet per se experts met reputatie te zijn. Resultaten kunnen natuurlijk weer in boekvorm gepubliceerd worden. Zo blijft het SCP ook goed voor het boek.

In 2007 zagen we een unicum in de Nederlandse politiek: een kabinet dat zijn eerste honderd dagen uittrok om in gesprek te gaan met de samenleving. De Kamer moest wachten, het kabinet maakte een bustoer door Nederland. De veertig krachtwijken, kinderopvanginstellingen, vele maatschappelijke organisaties en bedrijven: zij werden met een bezoek vereerd en mochten bewindspersonen informeren over hun problemen en oplossingen. Zo droeg de samenleving bij aan het beleidsprogramma van het kabinet. Maar, hadden de coalitiepartijen al niet voor de verkiezingen naar de kiezer moeten luisteren? Om vervolgens die wensen van de burgers op basis van hun eigen beginselprogramma tot een coherent programma te smeden?

Het is inderdaad opmerkelijk dat politieke bestuurders kozen voor deze werkwijze. Van politieke partijen en volksvertegenwoordigers zijn we het al langer gewend, maar voor bewindspersonen is het nieuw. Symptomen van de **indaling** van de politiek-bestuurlijke elite zien we in Nederland echter al langer. Met het aantreden van Koningin Beatrix maakte het jaarlijkse koninginnedagdéfilé op Soestdijk plaats voor bezoeken aan de provincies. Kwam eerst het volk naar zijn staatshoofd, na 1980 daalde het staatshoofd af naar de koekhapfestijnen in de provincie. En in gemeenten zien we al geruime tijd pogingen om te komen tot interactieve bestuursvormen en coproductie van beleid, naast allerlei varianten van wijkaanpakken waarin bewoners(organisaties) een belangrijke rol spelen.

Het is een bestuursstijl waarvoor de bestuurskundige Pieter Tops ruim tien jaar geleden de term ‘moderne regenten’ gebruikte. In het kort gaat het daarbij om vertrouwenwekkend leiderschap, om goede bestuurders die kunnen luisteren naar de samenleving, eigenschappen waarover ‘oude’ regenten niet zouden beschikken. Bij modern regentendom past het veelvuldige onderzoek dat het kabinet laat uitvoeren. Sinds de politieke aardbeving die Fortuyn veroorzaakte door onder meer steeds maar weer te wijzen op de ‘oude-regenten’-mentaliteit van de zittende bestuurders, doen de politici er alles aan om, onder andere via periodiek grootschalig bevolkingsonderzoek, geïnformeerd te worden en te blijven over de stemming in het land. Ook de experimenten met burgemeestersverkiezingen in een bestuurlijke constellatie waarbij de kandidaten nauwelijks ruimte hebben om een inhoudelijk programma te formuleren, zijn te zien als een symptoom van het indalingsproces.

De kritiek op het regentendom en op politieke elites is van alle tijden, maar klinkt versterkt door sinds 1968. ‘Ze’ luisteren niet, maar nemen wel de grote beslissingen. Terwijl de communicatie tussen bestuurders en bestuursorganen eigenlijk verzorgd zou moeten worden door politieke partijen en de volksvertegenwoordiging, blijken deze daar grote moeite mee te hebben. Daarom – en dat is op nationaal niveau nieuw, maar op lokaal niveau al eerder ontdekt – besloot het bestuur er zelf maar op uit te trekken. De 100 dagen van het kabinet suggereren in ieder geval dat de regenten naar de samenleving luisteren.

Deze bestuursstijl maakt weer eens de spanning zichtbaar tussen ons stelsel van vertegenwoordigende en het door velen gekoesterde ideaal van directe democratie. Op lokaal niveau weet men al langer dat alle pogingen tot interactief bestuur de vraag oproepen wat dan nog precies de positie en rol van de gekozen volksvertegenwoordiging is. Want het is toch juist dat orgaan dat de politieke wensen en eisen van burgers verzamelt en afweegt. De vraag is nu of door de bustoer van het kabinet en het permanente meten van de stemming in het land dezelfde vraag kan worden gesteld voor het parlement. En of daarmee niet pijnlijk zichtbaar wordt dat het stelsel van vertegenwoordigende democratie ondermaats functioneert.

Nu onderkennen politieke partijen al langer die problemen. Ook omdat nog slechts weinig burgers lid zijn van een politieke partij, omdat ideologische overwegingen bij kiezers én partijen een ondergeschikte rol spelen en omdat mede daardoor de vaste aanhang van partijen drastisch is verkleind. Partijen zijn daarom op zoek gegaan naar nieuwe methoden om te communiceren met hun potentiële kiezers, om politieke eisen te aggregeren en te articuleren. Het bijzondere is dat partijen daarin nu dus serieuze concurrentie krijgen van het politieke bestuur én het ambtelijk apparaat.

Maar intussen daalt het bestuur steeds verder in. De vraag is wat dat betekent voor de gekozen volksvertegenwoordiging. Verwordt zij meer en meer tot een vooral achteraf controlerend orgaan, of zal zij een volwaardige rol blijven spelen in het doorgeven en vertalen van de politieke eisen van burgers?

‘Minder migratiehuwelijken Turken en Marokkanen.’ Ik zag deze kop in de krant en keek op CBS Statline voor meer informatie. En inderdaad, de CBS-statistieken spraken boekdelen: in een paar jaar tijd is het aandeel Turken en Marokkanen dat een partner uit het land van herkomst haalt spectaculair verminderd. Liet in 2001 nog 56% een partner overkomen, in 2006 was dit nog maar een kwart.

Wie had dit een aantal jaren geleden kunnen denken? Toen werd er nog moord en brand geschreeuwd, ook door het scp, over de negatieve effecten van huwelijksmigratie. De voortdurende aanvoer van nieuwe, laag opgeleide migranten zou een rem zetten op de sociale ontwikkeling van de mensen die hier al wonen; integratiebeleid was op deze manier ‘dweilen met de kraan open’. Nederland had, aldus de toenmalige berichtgeving, met een ware invasie van huwelijksmigranten te maken. Ook allochtone organisaties toonden zich bezorgd. Haci Karacaer, oud-directeur van Milli Görüs, liet weten dat ‘niemand er op zit te wachten dat de eerste generatie-problematiek van slechte integratie en taalachterstand generatie op generatie voortduurt’.

Geen wonder dat de overheid besloot tot **importbeperking** van buitenlandse partners. De minimumleeftijd van degenen die een partner wilden laten overkomen, ging omhoog van 18 naar 21 jaar en de inkomenseis werd verhoogd van 100 naar 120% van het minimumloon. Bovendien moeten toekomstige importbruiden en bruidegommen tegenwoordig al in het herkomstland een taaltoets doen. Zelden lijken beleidsmaatregelen een zodanig effect te hebben als na de inwerkingtreding van deze maatregelen. Weliswaar huwen Turken en Marokkanen nog steeds vooral binnen de eigen gemeenschap, maar plotsklaps wel overwegend met een partner uit Nederland. Laat liefde zich zo gemakkelijk dwingen? Hoe is het te verklaren dat zoiets wezenlijks als het kiezen van een huwelijkspartner door een paar beleidsmaatregelen kan worden veranderd?

Als onderzoeker ga je dan zitten dubben. Kloppen de cijfers wel? Er lijkt weinig reden daaraan te twijfelen. Het CBS kan nu veel recenter dan

vroeger migratiehuwelijken in kaart brengen op basis van alle voltrokken huwelijken in een jaar. Bovendien laten de gegevens van de IND (aangevraagde verblijfsvergunningen voor gezinsvorming) ook een daling zien. Komt het dan wel echt door het beleid? De asiolverzoeken zijn immers ook op het laagste punt ooit en de daling lijkt aldus het CBS al wat eerder te zijn ingezet. Heeft het niet simpelweg te maken met de economische conjunctuur? Of gaan allochtonen tegenwoordig vaker ongehuwd samenwonen? Of is de huwelijksmigratie nog hoog als altijd maar verloopt deze via een sluiproute vanuit België en dus onzichtbaar in de statistieken? Andere door onderzoekers en commentatoren genoemde verklaringen als toenemende individualisering onder allochtonen en het hoger opgeleid raken van de tweede generatie lijken niet afdoende. Daarvoor is de daling te plotseling en te scherp. Volgens een SISWO-onderzoek bleken familieloyaliteit en conflictvermijding de belangrijkste redenen om een partner uit het herkomstland te halen. Kan dat dan zo snel omslaan? Of is het misschien zo dat huwelijken worden uitgesteld tot aan de beleidsvereisten is voldaan? Ook het totale aantal huwelijken onder deze groepen daalt immers volgens het CBS. Zit er wellicht nog een piekje aan te komen?

Van deze overpeinzingen raakte ik wat moedeloos: wanneer is er ooit voldoende bewijs voor een beleidseffect? We hebben hier toch een voor-en nameting en doelbereiking lijkt een gevolg van invoering van de maatregel. Met de onbedoelde neveneffecten lijkt het mee te vallen, hoewel de omvang van de groep 'nieuwe Belgen' nog ongewis is. Een controlegroep moeten we echter ontberen. Maar ja, hoe realistisch is het om in een soort van experimentele setting de Turken wel toe te staan verliefd te worden op iemand uit het moederland, terwijl bij de Marokkanen de liefde in de kiem moet worden gesmoord?

Misschien laat liefde zich inderdaad wel dwingen en verlegt men op de huwelijksmarkt net zo gemakkelijk het jachtterrein naar Nederlandse moslims of moslima's, voor de zekerheid beide opties open houdend. Zoals een Marokkaanse jongeman op de datingsite van Maroc.nl het treffend verwoordt: '...blijven over twee opties: die verre nicht van me uit Marokko of toch maar een leuke dame leren kennen op deze manier. Mij leek het wijzer om eerst deze optie uit te proberen. Die nicht van me gaat voorlopig nergens heen.'

De uitnodiging om een bijdrage te leveren aan deze verjaardagsbundel las ik de dag na terugkomst van een weekje sneeuwpret. Een speciale week, want naast mijn schoonouders waren ook een oom en tante van mijn vrouw, hun kinderen en aanhang mee. We zien hen één, twee keer per jaar op verjaardagen, en tijdens een sporadisch familieweekend. Misschien is dit wel een mooi voorbeeld van wat men ‘de intensivering van informele sociale contacten’ kan noemen.

Mede door de toegenomen afstand tussen leden van sociale netwerken en de toegenomen drukte van alledag, besteden we nu minder tijd met mensen in ons sociale netwerk dan vroeger. Tussen 1995 en 2005 nam het percentage vrije tijd af van 46 naar 42 procent, terwijl de reistijd besteed voor vrije tijd juist steeg. Bovendien ontvingen Nederlanders in deze periode steeds minder lang visite, en gingen ze ook minder lang zelf op bezoek. De contactfrequentie met familie, burens, vrienden en kennissen nam echter wel toe.¹ Het lijkt er dus op dat we – een mogelijk groter aantal – mensen in ons sociale netwerk vaker bezoeken, maar van kortere duur. Een afname die we, zo verwacht ik, compenseren met een kwalitatief intensievere invulling. Onze tijd is immers schaars. Delen we die tijd, dan moet die ook ten volle worden benut.

Overigens presteert de gemiddelde Nederlander in Europees opzicht helemaal niet zo slecht wat de hoeveelheid informele sociale contacten betreft. Vrienden worden gemiddeld vaker dan een keer per week bezocht. Geen enkel ander Europees land evenaart dit. Ook bezoeken Nederlanders relatief vaak collega’s en burens, en verlenen ze vaak informele hulp.²

Datasets bevatten maar zelden gegevens over de precieze kwalitatieve invulling van informeel sociaal contact. Op de vraag of en op welke wijze sociale contacten zijn geïntensiveerd, is dan ook nog geen pasklaar antwoord. Dat antwoord is echter wel wenselijk. Er gaan immers vaak geluiden op dat door individualisering sociale netwerken zijn afgebrokkeld. Naast de tegen geluiden die we al horen – in Nederland is het immers nog niet zo slecht

- 1 A. van den Broek, J. de Haan en J. de Hart (2007). Sociale participatie. In: R. Bijl et al. (red.), *De sociale staat van Nederland 2007*. Den Haag: scp.
- 2 M. Gesthuizen, T. van der Meer en P. Scheepers (2008). Education and Dimensions of Social Capital: Do Educational Effects Differ due to Educational Expansion and Social Security Expenditure? *European Sociological Review*, beschikbaar via advance access.

gesteld met het sociaal kapitaal van mensen en contactfrequentie nam eerder toe dan af – zou een antwoord op de vraag of er sprake is van een kwalitatieve intensivering eveneens als nuancering kunnen gelden.

Hoe zou zo'n kwalitatieve intensivering eruit kunnen zien? Misschien is het wel zo dat sociale contacten nu meer dan vroeger moeten kunnen bijdragen aan ons mentale welzijn. Vinden we maar weinig affectie in een sociaal contact, dan zijn we allicht minder bereid om erin te blijven investeren. Naast deze affectieve component, is er ook een actieve. Bezocht men elkaar vroeger veelal thuis, zo onderneemt men nu veel meer buitenshuis. Bovendien is wat men gezamenlijk onderneemt mogelijk ook veranderd. Naar de kroeg gaan is van alle tijden, maar het voorbeeld uit de eigen kenniskring, van een vrijgezellenweekend in Istanbul, was voor mij nog onbekend.

Veranderingen in de waardering van sociale contacten lijken deze gedachten over de kwalitatieve intensivering van sociale contacten te onderschrijven. Men geeft vaker aan bij anderen terecht te kunnen, met anderen te kunnen praten en deel uit te maken van een vriendenclub. Bovendien geeft men aan contacten nu minder vaak oppervlakkig te vinden.³

Het zou een grote stap voorwaarts zijn als we deze 'intensiveringhypothese' zouden kunnen onderzoeken met gegevens over daadwerkelijk gedrag. Want ook al zijn contacten tegenwoordig van kortere duur, als men dit nu meer dan ooit compenseert met een bewustere tijdsbesteding, dan is dat eerder winst dan verlies. Individualisering betekent dan niet dat sociale netwerken afbrokkelen, maar dat men juist meer dan vroeger kan kiezen met wie men wat doet. En blijkbaar leidt die keuze, ondanks de kortere duur, tot een hogere waardering.

1 Van den Broek et al. (2007).

Eén van de huidige modewoorden in de zorgsector is extramuralisering. Dit houdt in dat ouderen, en meer algemeen mensen met beperkingen, steeds vaker thuis worden geholpen in plaats van in een instelling worden opgenomen. Zo kregen ouderen die niet meer voor zichzelf konden zorgen vroeger een plaats in een verzorgingshuis. Nu wordt geprobeerd om hen voldoende zorg te leveren in de eigen woonomgeving.

De overheid acht extramuralisering wenselijk vanuit het oogpunt van kosten. Het opnemen en verzorgen van mensen in instellingen brengt immers flink wat kosten met zich. De vraag is of dezelfde zorg, of in ieder geval voldoende zorg, goedkoper thuis kan worden geleverd dan binnen de muren van een tehuis. Uit recent SCP-onderzoek bleek dat de gemiddelde gebruiker van dagbehandeling zoveel uren zorg ontvangt dat dit niet goedkoper – wellicht zelfs duurder – is dan gemiddelde zorg in een verzorgingshuis.¹ Hieruit kunnen we afleiden dat alleen voor mensen met een relatief kleine zorgbehoefte het leveren van zorg in de thuissituatie een kostenbesparing zal opleveren.

Naast deze overheidsuitgaven zijn er ook andere, maatschappelijke, kosten verbonden aan de extramuralisering. In het overheidsbeleid wordt ervan uitgegaan dat zorgvragers eerst zelf proberen te voorzien in hun zorgbehoefte door middel van mantelzorgers en vrijwilligers. Zij doen boodschappen, verzorgen de administratie of gaan gewoon een keer gezellig wandelen. In sommige gevallen is deze mantelzorg niet alleen wenselijk, maar ook echt noodzakelijk omdat de formele zorg niet voldoende respijt biedt. De inzet van mantelzorgers blijft in de discussies veelal onderbelicht. In de toekomst kan deze informele zorgverlening onder druk komen te staan, bijvoorbeeld door de stijgende arbeidsparticipatie van vrouwen, en de toenemende geografische afstand tussen ouderen en hun familie. Toch combineren steeds meer mensen arbeid en zorg. Dit betekent dat het belang van de verlofregelingen groter wordt, met alle kosten voor de overheid en het bedrijfsleven van dien.²

Naast kostengevolgen heeft de extramuralisering ook gevolgen voor kwalitatieve aspecten van de zorg. Het streven is mensen met beperkingen zo lang mogelijk in hun thuissituatie te laten wonen om hen zo lang mogelijk

1 Eggink, Pommer en Woittiez (2008). *De ontwikkelingen van AWBZ-uitgaven*. Den Haag: SCP.

3 De Boer (red.) (2007). *Toekomstverkenning informele zorg*. Den Haag: SCP.

aan het maatschappelijk leven te laten deelnemen. Uitgangspunt is dat mensen het meest gelukkig zijn wanneer zij in de eigen vertrouwde omgeving verblijven. Maar dit geldt niet voor iedereen. Sommige thuiswonenden, met name alleenstaanden, kunnen vereenzamen. Voor thuiszorgmedewerkers is er weinig tijd meer voor de sociale kant van de zorg zoals een kopje koffie of een praatje. Andere thuiswonenden zorgen niet goed voor zichzelf. Het wonen in een tehuis kan dan de tevredenheid verhogen, door bijvoorbeeld de aanwezigheid van een gemeenschappelijke ruimte en sociale controle. Ook wanneer er telkens een andere thuiszorgmedewerker over de vloer komt – een veelgehoorde klacht – is de zorg-ontvanger minder tevreden met de thuissituatie.

In het beleid wordt er vanuit gegaan dat de komende jaren de extramuraliseringstrend in de zorg zich onverminderd zal voortzetten, én dat dit een forse kostenbesparing met zich brengt. De vraag is of dit standpunt houdbaar is. De kosten per thuiszorggebruiker zullen toenemen door de instroom van steeds hulpbehoevender gebruikers. En, zoals boven betoogd, deze kosten kunnen wel eens groter worden dan die van de intramurale zorg. Het probleem is nog groter wanneer de personeelstekorten in de thuiszorg oplopen en de druk op mantelzorgers toeneemt. De maatschappelijke kosten kunnen dan ook toenemen. En misschien wel het allerbelangrijkste: de kwaliteit van leven kan in het gedrang komen, zeker als de sociale aspecten van het thuiswonen onvoldoende aandacht krijgen, waardoor mensen vereenzamen of zichzelf verwaarlozen.

Door combinatie van deze factoren – toenemende overheidsuitgaven, stijgende maatschappelijke kosten, en niet per se een verbetering van de kwaliteit van leven – zouden we wel eens snel het punt kunnen bereiken dat de huidige trend van extramuralisering omslaat naar **intramuralisering**.

Trots en voldaan legt hij zijn woord op het scrabblebord. Pixel. Een prachtig woord om die lastige x in te verwerken. Het levert hem wel 32 punten op. Opa en oma schieten overeind. 'Pixel? Wat is dat? Dat woord bestaat niet,' zeggen ze resoluut. 'Wel waar, het is een computerwoord en het bestaat echt.' Het woordenboek verschijnt op tafel, maar daarin is het niet te vinden. De jongen steekt nog een heel verhaal af over 'puntjes', maar zijn groot-ouders zijn niet te vermurwen. Pixel bestaat niet en naar zijn 32 punten kan hij fluiten... De oma vertelt me de anekdote. Ik interview haar voor mijn onderzoek naar senioren en internet. Het speelde in de jaren tachtig en het woord pixel is inderdaad pas in 1992 opgenomen in de Van Dale. De kleinzoon, die inmiddels ingenieur informatica is, herinnert hen er nog regelmatig aan dat ze hem zijn score destijds door de neus geboord hebben.

De **informatisering** zorgt voor een opmerkelijke verhouding tussen jong en oud. Traditioneel onderwijzen de senioren de junioren. Vanwege hun jarenlang opgedane kennis en ervaringen hebben zij jongeren veel te leren. Op het gebied van technologie ligt de relatie veelal omgekeerd; een DVD-recorder programmeren leren kinderen eerder hun grootouders dan andersom. Het omgaan met digitale apparatuur is senioren dan ook niet met de paplepel ingegoten zoals de zogenoemde digitale generatie. De huidige ouderen kwamen pas op latere leeftijd in aanraking met computers, internet, mobiele telefoons. De bediening van apparaten is bovendien in essentie anders geworden. Vroeger was deze mechanisch, voor elke functie was er één knop en als je die verkeerd behandelde kon het apparaat stuk gaan. Dat een knop dankzij software tegenwoordig verschillende functies heeft, en je die knop bovendien nog enkel, dubbel, heel, half, kort of lang kan indrukken, is wennen voor ouderen. En naar hartenlust overal op drukken om erachter te komen hoe iets werkt, voelt voor veel senioren tegennatuurlijk. 'Alles met knoppen spreekt me niet aan,' heeft zelfs onze koningin meermaals laten weten, althans als we het *Nederlands Dagblad* mogen geloven.

De informatisering maakt ook verschillen in belangstelling van ouderen en jongeren zichtbaar. Jongeren gebruiken internet veelal voor communicatie en ontspanning, ze tikken letterlijk uren weg 'op MSN'. Ouderen communiceren ook graag online, maar dan via email. De logica van uren met elkaar kletsen via beeldschermen zien de meesten niet in: waarom ga je dan niet gewoon bij elkaar langs?! Ouderen gebruiken de pc doorgaans liever praktisch, zoals vervoersinformatie opzoeken of internetbankieren,

al zijn velen daar nog wel huiverig voor. Maar er is ook een niet te onderschatten groep ouderen die sowieso met vrees naar de computer kijkt, vaak vanuit die angst om iets kapot te maken. Evenzo krijgen sommige senioren het benauwd als ze hun kleinkind de computer zien bedienen alsof het niks is, het kan zelfs een bedreiging van hun eigenwaarde vormen. ‘Als ik die jonge zusters op de afdeling met die computers zie omgaan, denk ik: waarom kan ik dat nou niet? Ik voel me soms zo stom,’ verzucht een dame van 85 in het verzorgingshuis. Andere senioren weten eigenlijk helemaal niet goed wat je met internet kan doen, of hebben een verkeerd beeld ervan.

Computerangst en kennisgebrek zijn drempels waar goed overheen te komen is. Hier ligt een prima rol voor(klein)kinderen. Behalve angst wegnemen en uitleggen wat internet precies is, kunnen jongeren ook de onderwijsrol op zich nemen. ‘Stormloop op computercursus voor 50-plussers door scholieren’ kopte BN/DeStem eind 2007. In de praktijk blijkt dit wel enig geduld te vergen. Als een jongere iets te snel uitlegt of voordoet, kan de oudere gefrustreerd afhaken.

Uiteindelijk zegt leeftijd op zich niet zoveel. Het aantal jaren computerervaring is belangrijker voor de beheersing van computervaardigheden dan of iemand 50+, 65+ of 75+ is. Er zijn genoeg ouderen die dankzij het uitpluizen van cursusboeken en eindeloos oefenen vele vaardigheden onder de knie hebben gekregen. Zo kan de traditionele verhouding, alhoewel uitzonderlijk, gewoon nog opgaan, zoals een dame mij per e-mail bevestigde: ‘Niet lachen maar ik ben met mijn 72 jaar de vraagbaak in de familie bij computerproblemen. Negen van de tien keer vind ik ook nog de oplossing. U ziet: de oudjes doen het nog best.’

Flikkerende kerststerren, stralende kerstmannen, fonkelende engelen, glit-terende rendieren en helverlichte arresleeën. De eerste jaren van het nieuwe millenium konden we er niet omheen. Midden in de winternacht ging niet de hemel open, maar de kerstverlichting aan. De basisregels waren eenvoudig: hoe groter, hoe mooier en hoe meer, hoe mooier. De **illuminering** van Nederland was niet langer voorbehouden aan bedrijven en openbare diensten, ook de gewone burger deed nu enthousiast mee. sbs6, *De Telegraaf* en een energieleverancier vierden dit met het evenement 'Eneco Stralend Nederland', een landelijke wedstrijd die een extra impuls aan het fenomeen gaf. De tuincentra roken hun kans en gemeenten en wijkraden hielden lokale competities. Meneer Van Wijk in Zevenbergen bouwde vervolgens in zijn achtertuin een compleet Oostenrijks dorp na en meneer Colly in Lelystad verwerkte een paar duizend lichtjes in de voorgevel van zijn huis. Ik zat naast mijn plastic mini-kerstboompje met welgeteld tien lampjes en keek gefascineerd naar de televisie.

De trend werd gezet door de inwoners van Den Ijp, een dorp in de regio Waterland. Een dorp met een verhaal getuige de documentaire 'Ons dorp Den Ijp' van filmmaker Remy Vlek. Van oudsher was het een boerendorp maar inmiddels is Den Ijp overgenomen door handige jongens en nieuwe rijken uit Amsterdam die er villa's bouwen met grote hekken rondom. Een interessante case-study voor de *Sociale staat van het Platteland*, maar dit terzijde. Rond kerst schittert Den Ijp je tegemoet. Het nieuwe geld wordt geshowd. Huizen en tuinen zijn uitbundig versierd en er worden speciale toertochten georganiseerd om al het moois te aanschouwen.

En toen kwam Al Gore en ging wereldwijd het licht uit. Tijdens een klimaatactie in februari 2007 deden drie miljoen Fransen, 300.000 Belgische gezinnen en de Eiffeltoren vijf minuten het licht uit. In 2008 doofden 24 steden verspreid over de wereld lichten tijdens Earth Hour. De korte tijdsduur van deze acties laat zien dat ze vooral symbolisch bedoeld zijn. In ons land mislukten ze desondanks. Het kabinet en de beheerder van het landelijke elektriciteitsnet, Tennet, waarschuwden namelijk dat de stroom zou kunnen uitvallen als er veel mensen tegelijkertijd het licht zouden uitdoen. In de landen die wel deelnamen, bleek dit probleem zich uiteindelijk niet voor te doen.

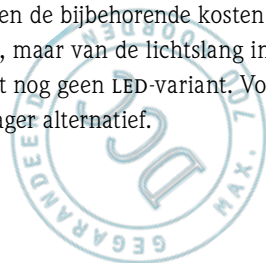
Is Nederland dan totaal ongevoelig voor de huidige de-illumineringstrend? Nee, hoor. Reeds pre-Al Gore, in oktober 2005, vroegen Stichting Natuur en Milieu en de Provinciale Milieufederaties aandacht voor de

toenemende lichtvervuiling tijdens de Nacht van de Nacht. Een jaar later, tijdens de tweede Nacht, deden 48 gemeenten lichten uit. En vorig jaar oktober doofden 105 gemeenten de lichten van 217 torens, kerken, bruggen en monumenten. Ook diverse bedrijven en organisaties deden mee aan de Nacht van de Nacht. Saillant detail is dat Eneco (ja, die van Stralend Nederland) de verlichting en buitenreclame van vijf van haar kantoorgebouwen doofde.

Nederlanders zijn niet alleen bezorgd om het klimaat, ook de lichtvervuiling speelt in ons dichtbevolkte landje een rol. We wonen in één van de meest verlichte landen van Europa. De grootste boosdoeners zijn volgens Stichting Natuur en Milieu (www.laathetdonkerdonker.nl): de kassen, onze openbare verlichting, de verlichting van sportvelden en de lichtreclames. Van onze rijkswegen is twintig procent verlicht, terwijl dat in Duitsland slechts vijf procent is. Drie procent van de Nederlandse elektriciteit gaat op aan het verlichten van kassen en het aandeel verlichte kassen neemt jaarlijks toe.

Inmiddels bekijken meer Nederlandse gemeenten hun verlichting kritisch. Mede dankzij een landelijke campagne zijn sinds 2006 meer dan 27.000 lantaarnpalen gedimd of verwijderd. Amsterdam liet eind april weten LED-straatverlichting te gaan installeren. Dit alles levert naast de energiebesparing en de verminderde lichtvervuiling ook een leuke financiële meevaller op.

Wat zal deze trend voor de kerstilluminering thuis betekenen? Eneco koos eieren voor z'n geld en stopte in 2005 met de sponsoring van Stralend Nederland. Maar lichtvervuiling en klimaatproblematiek ten spijt, in de donkere decembermaand biedt de kerstverlichting 'gezelligheid'. Misschien sorteren financiële prikkels meer effect. Milieu Centraal rekent voor dat LED-kerstverlichting het energieverbruik en de bijbehorende kosten flink kan drukken. Ideaal zo op het eerste oog, maar van de lichtslang in de vorm van een rendier of kerstman bestaat nog geen LED-variant. Voor de Ilpenaren en hun adepten dus een erg mager alternatief.

Includering is de hoofdtrend van de menselijke beschaving op de lange termijn. De term werd eerder gebruikt voor het opnemen van patiënten in een medisch experiment, maar nu betreft hij het algemenere verschijnsel van insluiting. Hij is daarvoor een synoniem, maar zonder de ambivalentie dat insluiting ook opsluiting kan zijn, aldus de Grote Van Dale, 15de of anders wel 16de druk, met de opmerking dat het begrip vooral wordt toegepast op processen met een morele dimensie. Daarom gaat het ook hier. Deze includering ligt in het verlengde van het invloedrijke boekje *Inclusief denken* van Feitse Boerwinkel (1966). Het ging hem om 'een denken dat er principieel van uit gaat dat mijn heil (geluk, leven, welvaart) niet verkregen kan worden ten koste van of zonder de ander, maar dat het alleen verkregen kan worden als ik tegelijk het heil van de ander beoog en bevorder'. Daarvandaan kunnen we door naar de wereldgodsdiensten en grote levensbeschouwingen, of naar de wetenschap, bij voorbeeld naar het veel-aangehaalde artikel 'Identificatie in uitdijende kring' van Abram de Swaan (1994). Internationaal komt includering naar voren als kern van de civil society, bij voorbeeld als gerichtheid op de belangen van 'a more inclusive collectivity' in *The virtue of civil society* van Edward Shils (1991) of als een 'universalizing community' in de *The civil sphere* van Jeffrey Alexander (2006). De internationale literatuur over duurzame ontwikkeling gaat over niets anders dan het oprekken van verantwoordelijkheden in ruimte en tijd. Globalisering als cultureel proces is niets anders dan includering, zoals *One world* van Peter Singer (2002) laat zien.

Dit zijn zo maar wat verwijzingen voor wie zich bij voorkeur door wetenschappelijke en filosofische geschriften laat overtuigen. Anderen zouden aan de ontwikkeling van basisrechten kunnen denken. Burgerrechten hebben zich uitgebreid van vrije mannen naar niet-belastingbetalers en vrouwen. Kinderrechten zijn inmiddels geaccepteerd. En daar houdt het niet op. De dierenrechten zijn in aantocht. Er zijn nog wat formele bezwaren tegen dieren als dragers van rechten, maar de Orang-oetang zou de status van rechthebbende toch nog kunnen verwerven voor zijn uitsterven.

Wie zich ook zo niet laat overtuigen, kan baat hebben bij enige introspectie. Wie voelt zich niet ongemakkelijk bij de feitelijke constatering dan landgenoten meer recht hebben op luxevoorzieningen dan paupers elders

op basisvoorzieningen? Welke orthodoxe gelovige beseft niet dat het willen blijven ontzeggen van rechten aan vrouwen en homoseksuelen een verloren strijd is? En welke vleeseter voorvoelt niet dat binnen een enkele generatie het verorberen van opgewarmde dierenlijkjes als iets uiterst onsmakelijks en barbaars zal worden gezien?

Includering is evident een morele hoofdtrend, maar evident zijn ook de problemen en de weerstanden die de trend oproept. In Nederland gebeurt dat tegenwoordig vooral in termen van een bedreigde identiteit. De remedie bestaat dan uit de cultivering van meer nationaal groepsgevoel. In het gunstigste geval leidt dat tot rare tafereelen waarin de bescherming van de mensenrechten en wereldwijde solidariteit als typisch Nederlands worden verkocht. In minder gunstige gevallen verheft men het 'eigen volk eerst' weer tot politiek parool en is men daar nog trots op ook.

Nog erger dan dat is het nieuwe nationalisme van de elite die niet uit eigen overtuiging spreekt, maar uit zogenaamde solidariteit met de kleinen van inkomen en geest, die het allemaal niet meer zouden aankunnen en terecht nu gewoon weer eens erwtensoepe en vaderlandse geschiedenis willen in plaats van een Europese vlag en slecht nieuws uit Afrika. Dergelijke culturele solidariteit met een ingebeelde onderkant lost helemaal niets op. Ze is laf en getuigt van onwil en onvermogen om iets echt te doen aan de bestaansonzekerheid en toekomstzorgen van minder bevoorrechte landgenoten. Dat zou te veel bereidheid tot het delen van welvaart, buurten en schoolklassen vergen.

De includeringstrend heeft geen voorhoedes en achterblijvers over de hele linie. De dierenvrienden zijn vaak geen vreemdelingenvrienden; de voorstanders van open grenzen hebben soms hoge hekken om hun tuin. De universele waarden van de *flying global middle class* bieden geen compensatie voor haar belasting van het milieu; de gulle gevers bij tv-acties voor slachtoffers van natuurrampen en oorlogen ver weg kunnen heel goed tegen ontwikkelingssamenwerking zijn. Zoveel bronnen voor morele insluiting, zoveel inconsistenties die tot verandering dwingen. De mensheid kan nog ver vooruit.

Enkele jaren geleden ging ik voor het eerst op bezoek bij Turkse vrienden. We hadden om acht uur afgesproken en ik had daarvoor al gegeten. Dat was geen goede gedachte. Ik zat nog maar net of daar kwamen de eerste schalen eten binnen. ‘Ik had toch nog niet gegeten?’ vroeg mijn Turkse vriendin. Vriendelijk glimlachend zette ik me aan het overvloedig opgeschepte bord, en daar bleef het niet bij. Eten afslaan leek me niet beleefd en na nog verschillende gangen keerde ik aan het einde van de avond tot aan de huig gevuld huiswaarts. Eten is belangrijk in allochtone huishoudens. Het is een sociale gebeurtenis en zeker als er bezoek is, wordt er goed uitgepakt. Bij moslims heeft het ook een religieus tintje: door gasten te verwelkomen en eten aan te bieden wordt de gastheer gezegend.

Al dat eten heeft ook z’n keerzijde. Veel allochtonen zijn namelijk (veel) te dik.¹ Afgemeten aan de vaak gebruikte BMI-index komt overgewicht (BMI tussen de 25 en 30) en obesitas (BMI van 30 en hoger) vaak voor bij met name Turken en Antillianen. Het hoogste aandeel obese personen vinden we bij Antillianen (20% tegen 11% autochtonen). Turkse, Antilliaanse en Creools-Surinaamse vrouwen zijn vaak obees – zo tussen de 20% en 25% – tegen 12% van de autochtone vrouwen. Grote verschillen tussen allochtonen en autochtonen doen zich verder vooral voor bij de ouderen, en dan in het bijzonder bij Turkse en Marokkaanse ouderen (55+): rond de 80% van hen is te zwaar. Hun leefwereld is klein. De meesten van hen zijn langdurig zonder werk of – in het geval van de vrouwen uit deze groepen – hebben nooit gewerkt, participeren weinig in vrijwilligerswerk, sporten en bewegen in geringe mate en velen van hen hebben een slechte fysieke en psychische gezondheid. Zij maken een nogal ontwortelde indruk. Het lijkt erop dat ze dit compenseren door veel en niet al te gezond te eten. Eten neemt de gedaante aan van troosteten.

Over het geheel genomen hebben allochtonen een grotere kans op zwaarlijvigheid dan autochtonen, ook wanneer we rekening houden met verschillen in achtergrondkenmerken als leeftijd, sociaal-economische variabelen en de mate van sporten en bewegen. Er zijn kennelijk andere, niet gemeten kenmerken in het spel zoals andere voedingsgewoonten. Meer

1 J. Dagevos en H. Dagevos (2008). *Minderheden meer gewicht. Over overgewicht bij Turken, Marokkanen, Surinamers en Antillianen en het belang van integratiefactoren* (work in progress).

kwalitatieve studies wijzen uit dat vooral veel eten klaarmaken typerend is voor de allochtone keuken: schraalhans is geen keukenmeester. En verder wordt er ook vaak gegeten. Turken lijken het meest ongezond te eten: hun voedsel is nogal vettig met veelvuldig gebruik van roomboter. Dergelijke factoren zijn waarschijnlijk van invloed op de grotere kans op corpulentie van allochtonen.

Interessant is nu dat allochtonen van de tweede generatie en allochtonen die het Nederlands goed beheersen en in de vrije tijd overwegend met autochtonen omgaan dezelfde kans hebben op overgewicht als autochtonen. Zij laten dus een gunstiger beeld zien (wat overigens gegeven de snelle toename van te dikke autochtonen nog steeds te denken geeft). Het lijkt er dus op dat 'geïntegreerde' allochtonen minder vatbaar zijn voor zwaarlijvigheid dan minder goed geïntegreerde allochtonen. Dit roept meteen de vraag op hoe dit komt. Er is bij deze uitkomst rekening gehouden met factoren als opleiding, arbeidsmarktpositie, leeftijd, sporten en bewegen. Er is dus iets anders aan de hand. Wat deze factoren zijn, is voor nader onderzoek, maar we kunnen ons voorstellen dat in dit geval integratie betekent dat de Hollandse voedingsgewoonten en -patronen worden overgenomen en daarmee ook de Hollandse schraalheid: geen uitgebreide maaltijden meer voor het bezoek, maar een kaasblokje met ananas en 1 koekje bij de koffie. Voor het gewicht en de gezondheid is deze culinaire [interculturalisering](#) misschien beter, maar of het daar gezelliger van wordt, kan je je afvragen. Volledig afgevoerd naar huis na een avond heerlijke Turkse gerechten heeft toch ook zo zijn charme.

Sociale wetenschappen drijven veelal op enquêteonderzoek. Enquêteurs vragen mensen het hemd van het lijf: wat vindt men van abortus/euthanasie/homosexualiteit, is het kinderdagverblijf goed voor baby's, wat vindt men van plan x van politieke partij y, moet de Europese Unie een gemeenschappelijk asielbeleid voeren...? Et cetera. De geënquêteerden geven overal braaf antwoord op. Maar niet elk antwoord lijkt evenveel waard. In een artikel uit 1974 beschrijft Converse zijn ervaringen met het interviewen van respondenten over politieke thema's. Terwijl vragen over zaken die de respondent zelf raken direct en met interesse werden beantwoord, deden vragen over politiek sommige respondenten zuchten en steunen, om uiteindelijk met een antwoord te komen wat puur bedoeld leek om de interviewer te plezieren. Dit deed bij Converse het vermoeden rijzen dat achter enquête-data veel zogenoemde non-attitudes schuilgaan. Hij nam de proef op de som door bij een volgende enquête respondenten expliciet uit te nodigen eerlijk aan te geven dat ze ergens geen mening over hadden. Dit leidde ertoe dat ongeveer één op de drie vragen over actuele politieke zaken met 'geen mening' beantwoord werd. Daarnaast bleek de samenhang tussen antwoorden op dezelfde vraag op verschillende tijdstippen bijzonder laag. Deze observaties waren voor Converse aanleiding om te veronderstellen dat er veel zogenoemde 'non-attitudes' of 'phantom opinions' schuilgaan achter antwoorden op enquêtevragen over politiek. Waar we dus mogen verwachten dat mensen precies weten of ze wel of niet het eigen kind op een kinderdagverblijf willen, is het maar zeer de vraag of hun opvatting over gemeenschappelijk Europees asielbeleid ook zo diep geworteld is.

Algemene opvattingen zoals die in enquêtes worden gemeten, blijken daarnaast lang niet altijd enige voorspellende waarde te hebben voor het *gedrag*. Vaak is er sprake van inconsistentie tussen hetgeen mensen zeggen (belangrijk) te vinden, en hoe ze zich gedragen. Zo vond in 2004 ruim 60% van de Nederlandse bevolking dat betaald werk gelijk verdeeld moet worden tussen vrouwen en mannen, maar is het anderhalfverdienersmodel in de praktijk hardnekkig populair.¹ Deze discrepantie kan bestaan, aldus verschillende onderzoekers, omdat als gevolg van de toenemende **individualisering** mogelijk verschil bestaat tussen enerzijds de algemene tolerantie ten opzichte van bepaald gedrag en anderzijds de voorkeuren voor het eigen

2 M. Cloïn en B. Hermans (2006). Onbetaalde arbeid en de combinatie van arbeid en zorg. In: W. Portegijs, B. Hermans en V. Lalta (red.), *Emancipatiemonitor 2006*. Den Haag: scp/cbs.

leven. Zo betoogt de Britse socioloog Hakim² dat de persoonlijke voorkeuren van vrouwen ten aanzien van betaald werk, het gezin en het combineren van beide het meest bepalend zijn voor de keuzes die zij maken, en dus het meest zinvol om te meten in sociaal-wetenschappelijk onderzoek.

In een recent uitgevoerde experimentele enquête over de EU bleek bovendien dat mensen snel bereid zijn om van mening te veranderen over een onderwerp dat, letterlijk en figuurlijk, verder van ze afstaat. Op basis van een enkel tegenargument ('zou u nog steeds voor gemeenschappelijk Europees asielbeleid zijn als Nederland hierdoor meer asielzoekers moet opnemen?') veranderde een groot deel van de voorstanders in tegenstanders, en vice versa. Naarmate mensen minder betrokken zijn bij een thema en enquêtevragen ingewikkelder zijn, bleken de gemeten opvattingen willekeuriger.³

Opinieonderzoek levert dus lang niet altijd het gewenste resultaat op: enerzijds meet je soms non-attitudes en anderzijds hebben algemene opvattingen soms weinig voorspellingskracht voor werkelijk gedrag.

Wat betekent dit voor de onderzoekspraktijk? Om te voorkomen dat metingen de plank misslaan, zouden onderzoekers hun specifieke doelen beter in het oog moeten houden bij het ontwerpen van een enquête. Wil men iets te weten komen over de algemene stemming of de publieke moraal, dan doet men er goed aan algemene opvattingen te meten. Wil men echter het gedrag zo nauwkeurig mogelijk voorspellen, dan lijken persoonlijke preferenties de voorkeur te hebben. En erken tot slot dat mensen over sommige zaken, hoe relevant ze ook zijn voor de onderzoekers in kwestie, misschien wel helemaal geen echte mening hebben. Dan is géén meting waarschijnlijk te prefereren boven een mistige meting die als een werkelijke mening wordt opgevat.

- 3 C. Hakim (2000). *Work-lifestyle choices in the 21st century*. New York: Oxford University Press.
- 4 C. Wennekers (2008). *Veranderlijkheid van opvattingen over de EU*. Den Haag: scp.

Onderzoekers rapporteren hun bevindingen in teksten. Dat doen ze al eeuwen en dat bevalt goed. Heden ten dage levert dat echter vrachtladingen aan informatie op in de vorm van vuistdikke rapporten, stapels genietevellen in kwarto en recentelijk gigabytes aan pdf-jes. De consument kan al die informatie niet behappen, lijkt genoeg te hebben van al die teksten en wil informatie liever consumeren in korte hapbare brokjes.

Beelden bieden daarbij uitkomst, van grafieken in de krant tot nieuwsitems in televisiejournaals. Het beeld heeft ten opzichte van de tekst het grote voordeel dat het veel informatie bondig presenteert in enkele oogopslagen. Bovendien is het beeld emotioneel, waar de tekst rationeel is. De hedendaagse consument van informatie raakt graag geëmotioneerd, denk maar aan veelgebruikte informatiebronnen als documentaires op televisie en Youtube op internet. Daar lijkt het overigens nog al eens door te schieten naar het selecteren van informatie op basis van de stelregel: hoe meer emotie, hoe hoger de nieuwswaarde.

Het beeld is alom aanwezig in de hedendaagse informatiecultuur. We communiceren steeds vaker met behulp van iconen en icoontjes in plaats van tekstregels ☺ (om maar een voorbeeld te tonen). Daar bestaat al ongeveer een eeuw een wetenschapsgebied over. Icoon komt van het Griekse woord *eikōn* voor beeld en de iconologie is de tak van kunstgeschiedenis die zich bezighoudt met de interpretatie van de onderwerpen van de beeldende kunst. Dat laatste terrein is door verschillende beeldwetenschappers opgetrokken naar beelden in de samenleving, zoals reclame-uitingen, propaganda en imago's. Dit lijkt bij uitstek een onderwerp voor het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP), maar het bureau doet niet zoveel met beelden of de **iconologisering** van de media. Zo lijkt het althans, want dat is schijn.

Kijk maar eens hoe het SCP het brede publiek bereikt. Kwaliteitskranten ruimen regelmatig een kwart zonet een halve of een hele pagina in voor verslaggeving van nieuwe bevindingen van het SCP. Wie de ruimte met het blote oog opmeet, ziet al snel dat het grootste beeldvlak gevuld wordt met grafieken.

Op televisie doen grafieken het minder goed en komt vaker de onderzoeker en/of de directeur in beeld voor een vraaggesprek. Vaak gaat het nieuwsitem vergezeld van een reportage op locatie met interviews met de mensen over wie het betreffende rapport gaat. Het beeld heeft hier niet alleen de overhand; met de stopwatch in de hand kan de kijker vaststellen

dat de 'illustratieve' reportage meer tijd krijgt dan de teksten van de onderzoeker.

De media zijn met name dol op personen die de ingewikkelde bevindingen van onderzoek bondig maar vooral 'beeldend' kunnen uitleggen. Die personen zijn schaars en van hoge waarde voor televisiemakers. De boodschap van het SCP bereikt op deze manieren een groot publiek, *met* beelden.

Enfin, ook dit is natuurlijk weer een tekst. Het ontbreekt me aan teken- talent, anders had ik deze mededeling graag in stripvorm opgediend. Denkend aan de Middeleeuwse kunstzinnige beeldreeksen in Italiaanse kerken, de strips van heer Bommel door Marten Toonder en de recente in beeld- verhalen uitgebrachte klassieke romans van auteurs als Proust en Reve, zou SCP-onderzoek wel eens een nog groter publiek in nog meer lagen van de bevolking kunnen bereiken, wanneer bijvoorbeeld het tweejaarlijkse Sociaal en Cultureel Rapport uitgebracht werd als stripverhaal of periodiek als een stripfeuilleton in een krant.

Inspectie, toezicht en verantwoording: over die begrippen gaat het in beleidsstukken steeds vaker, overheidsbreed, en dus ook in het onderwijs. Nog niet zo lang geleden kende het onderwijs inspecteurs en inspectrices, die af en toe eens langskwamen en keken of de school zich wel aan de wettelijke eisen hield. Die eisen hadden vooral betrekking op de input: werd er wel voldoende uren lesgegeven en waren de leraren wel bevoegd? Sindsdien zijn er veel bevoegdheden overgedragen aan de schoolbesturen en de scholen zelf. Zij kregen meer ruimte om het onderwijs naar eigen inzicht in te richten en daarbij rekening te houden met veranderingen in hun omgeving, bijvoorbeeld in de leerlingenpopulatie of op de regionale arbeidsmarkt. Scholen moesten zich meer marktgericht gaan opstellen. Dat zou de kwaliteit van het onderwijs ten goede komen.

Kennelijk heeft men in dat laatste toch niet zo erg veel vertrouwen. Tegelijk met de decentralisatie en deregulering nam ook de roep om verantwoording over het onderwijsaanbod en om toezicht op de kwaliteit van het onderwijs toe. Inmiddels bestaan er in het onderwijs maar liefst drie vormen van toezicht en verantwoording. Scholen moeten zich in twee richtingen extern verantwoorden: zowel verticaal naar de overheid (samenleving), als horizontaal naar de deelnemers (ouders en leerlingen/studenten) en de afnemers van de school (vervolgonderwijs en werkgevers). Daarnaast is er ook nog het interne toezicht, door zogeheten raden van toezicht, die nagaan of de school wel goed wordt bestuurd.

Er is, al met al, sprake van een ware **inspectieverslaving**. Het horizontale en interne toezicht staat in het basis- en voortgezet onderwijs nog in de kinderschoenen. In (onderwijs)sectoren, waar het verantwoording- en toezichtvirus al verder heeft toegeslagen, wordt steeds meer geklaagd over toename van bestuurlijke drukte en bureaucratie. Kan het allemaal niet wat minder?

Met het verticale toezicht door de onderwijsinspectie zijn scholen al langer dan een eeuw vertrouwd. Sinds de laatste eeuwwisseling richt het toezicht zich steeds meer op het onderwijsinhoudelijke handelen en het kwaliteitsbeleid van scholen. Daarbij kijkt de inspectie niet alleen of de school zich wel aan de wettelijke eisen houdt, maar ook of de school het onderwijs wel conform de kwaliteitsdoelstellingen van de wetgever aanbiedt. Ondanks dit verbrede toezicht bleek een parlementair onderzoek noodzakelijk. Ouders klaagden over lesuitval, scholieren over zinloze lessen en de samenleving over een dalende kwaliteit van het onderwijs.

Had het toezicht niet goed gewerkt? Hadden overheid en politiek de signalen vanuit het toezicht misschien niet goed verstaan? Of waren de signalen niet serieus genomen?

Het toezicht door de onderwijsinspectie zal de komende jaren veranderen. De inspectie komt alleen nog maar regelmatig over de vloer indien een risicoanalyse daartoe aanleiding geeft. Met al die kritische geluiden over het onderwijs had intensivering van het toezicht meer voor de hand gelegen.

De horizontale verantwoording komt maar moeilijk van de grond. Het veronderstelt een mate van inzet en betrokkenheid die niet erg realistisch is. De meeste ouders voelen zich zeer betrokken bij de ervaringen en vorderingen van het eigen kind. Maar weinig ouders zijn echter bereid of in staat zich te verdiepen in het wel en wee van de school als onderwijsorganisatie. Instellingen voor beroeps- en hoger onderwijs ontvangen studenten uit heel veel verschillende scholen. Een serieuze betrokkenheid bij de besturen van al die scholen is nagenoeg onmogelijk.

Met intern toezicht is in het basis- en voortgezet onderwijs nog nauwelijks ervaring opgedaan. Waar dat wel het geval is, richten raden van toezicht zich vooral op financiële en huisvestingsaangelegenheden.

Het verantwoording- en toezichtcircus draait door. Het kan mogelijk enigszins in de hand worden gehouden door in de interne raad van toezicht ook vertegenwoordigers van toeleveranciers, afnemers en van de bredere omgeving van de school op te nemen. Dat voorkomt een eenzijdige focus op geld en gebouwen. Het dwingt tot een bredere discussie over de beleidskeuzes van het bestuur.

De horizontale verantwoording kan beter worden bijgezet in het museum van wenselijke maar onhaalbare bestuurlijke vernieuwingen.

De kans is groot dat je als SCP-medewerker met **individualisering** te maken krijgt. De eerste trefkans ligt in de inhoud van het werk, in mijn geval de (vrije)tijdsbesteding en de culturele belangstelling van de Nederlandse bevolking. Eén van de rode draden in de analyse daarvan is dat de samenleving een stuk minder overzichtelijk is dan vroeger. Door welvaartsstijging, ontzuiling, ontkerkelijking en vrouwenemancipatie verloren voorheen gezichtsbepalende karakteristieken als stand, religie en geslacht aan belang. Men is tegenwoordig meer de auteur van de eigen biografie. Welke kranten en boeken men leest, welke televisieprogramma’s men bekijkt, welke kleding men draagt, welke cultuuruitingen men tot zich neemt, welke namen men de kinderen geeft, meer dan vroeger zijn dit onderdelen van de vrij te kiezen individuele identiteit. In de gemaakte keuzen tekenen zich echter nog altijd wel regelmatigheden af, hetgeen critici van de individualiseringsgedachte doet benadrukken dat het meer om een nuanceverschil gaat dan om een abrupte breuk met het verleden.

Deels ongeacht of individualisering op vooral retoriek of op realiteit berust, gaat de opkomst van de doe-het-zelf biografie en de eigengemaakte identiteit behalve met meer vrijheid ook gepaard met meer verantwoordelijkheid. Men is wie men is uit vrije wil. Dat is bevredigend wanneer het om successen gaat, maar frustrerend bij mislukkingen. Wie een verkeerd boek leest, een verkeerd televisieprogramma bekijkt, de verkeerde kleren draagt, een verkeerde artiest leuk vindt of een verkeerde kindernaam kiest, zet zichzelf hoogstpersoonlijk als niet-ingewijde te kijk. Niet alle popmuziek is fout, en niet met alle klassieke muziek legt men eer in. Marco Borsato en Antonio Vivaldi gelden niet in elke kring als toonbeeld van verfijnde smaak. Wat voor de één een goede mop is, getuigt voor de ander van bitter weinig gevoel voor humor. Complicerende factor is dat het fijne onderscheid temidden van de informelere omgangsvormen en smaakvoorkeuren impliciet en wispelturiger is. Het is minder goed te voorspellen wat wanneer wel en niet kan.

De tweede trefkans is bij de presentatie van onderzoeksresultaten aan de buitenwacht, ook als die resultaten daar zelf niks mee van doen hebben. Een SCP-medewerker wordt geacht wetenschappelijk verantwoord te rapporteren over maatschappelijk relevante en politiek saillante vraagstukken. Daarenboven moet je daarover liefst ook nog onderhoudend kunnen spreken en schrijven, zonder uiteraard de nuance en de serieuze toon uit het oog te verliezen. Dat is een kwestie van behoedzaam manoeuvreren. Op

welke bakens dan te koersen? SCP-huisstijl noch SCP-personeelswijzer biedt uitkomst. Gelukkig heeft SCP-directeur Paul Schnabel ook hier een mening over, zodat je niet zonder leidraad zit: 'Leuk maar niet lollig.' Deze vingerwijzing biedt echter niet altijd de gewenste vastigheid.

Zo is het weinig richtinggevend wanneer je als eerzaam ambtenaar te maken krijgt met een bewindspersoon die zich nadrukkelijk als individu manifesteert en daarbij ook nog eens een uiterst informeel gedragspatroon hanteert. Ik doel hierbij op Rick van der Ploeg in de tijd dat hij als staatssecretaris de portefeuille cultuur onder zijn hoede had. Ik herinner mij de aanbidding van een rapport over de vaste boekenprijs aan hem en toenmalig minister van Economische Zaken Annemarie Jorritsma. Dit rapport had ik geschreven met Marja Appelman, een charmante medewerkster van het Centraal Planbureau. Daarmee lag de rolverdeling voor het fotomoment bij de aanbidding van het rapport gelijk vast: ik schudde minister Jorritsma de hand, en Marja die van staatssecretaris Van der Ploeg. Maar dat was buiten de waard gerekend. Bon vivant Van der Ploeg liet de mogelijkheid om enkele kussen met mijn charmante collega te wisselen ongaarne onbenut. Jorritsma zag het in haar ooghoek gebeuren en fluisterde mij gedecideerd, maar ook wat luid, toe: 'Er wordt niet gezoend!' Daarbij hield ze de arm van de hand die ik schudde zodanig gestrekt dat zoenen fysiek niet meer tot de mogelijkheden behoorde, mocht ik de aandrang al gevoeld hebben. Van der Ploeg hoorde haar vingerwijzing ook. Onze blikken kruisten. Ik meende in de zijne een jongensachtige twinkeling te herkennen. En terwijl de dames Jorritsma en Appelman elkaar beleefd de hand schudden, beklonken Rick en ik de aanbidding van het rapport met enkele rake zoenen. Gelach. Ik heb nooit meer van Paul Schnabel gehoord of dit nog binnen de categorie 'leuk maar niet lollig' viel. Maar ik vrees het ergste.

De afgelopen vijftig jaar was het de 17de mei nooit zó koud geweest als dit jaar, in de Noorse hoofdstad Oslo. Had iedereen zich opgemaakt voor het vieren van de nationale feestdag, laat het weer het afweten. Een zonnetje is een vereiste voor een geslaagde dag, want alleen dan komen alle nationale klederdrachten in het straatbeeld ten volle tot hun recht. Op deze feestdag, qua entourage nog het best te vergelijken met het defilé voor Paleis Soestdijk, heeft iedereen zich mooi gemaakt: jong en oud, links en rechts, autochtoon en allochtoon. Honderdduizend merendeels schoolkinderen stromen uit alle hoeken en gaten naar Karl Johansgate, vanwaar de hoofdstroom zich in de richting van het koninklijk paleis begeeft. Daar wordt de *tog*, de optocht, begroet door de koninklijke familie op het bordes. Vijf uur lang, onafgebroken. De koning en de kroonprins in statige kledij, met een hoge hoed die onmiddellijk aan Scrooge doet denken. Iedereen is blij en vrolijk, en zelfs het mindere weer mag de pret niet drukken. Langs de route, in het park en overal in het centrum hetzelfde beeld van toeschouwers in nationale dracht: het lijkt wel of Noorwegen honderd jaar in tijd is teruggezet.

We zien véél, heel veel Noorse vlaggen die worden meegedragen. Het zijn in eerste instantie vooral vlaggen die opvallen en dan de mensen in uiteenlopende, kleurrijke kostuums die hun regio's vertegenwoordigen. Ook dé allochtone hoofdmacht in Noorwegen, de Pakistanen, laat zich niet onbetuigd, en heeft zich vaak in eigen nationale kledij gestoken. Andere minderheden manifesteren zich eveneens: Samen uit het noorden, Koerden. Wat die vlaggen betreft: slechts één wordt meegetroond, die met de Noorse driekleur.

Heel die verknochtheid aan land, geschiedenis en eerste grondwet (17 mei 1814) laat zich het best uitdrukken door de drie letters TON: Trots op Noorwegen! Zonder voorbehoud en onbeschaamd wordt uitgedragen: dit is mijn land, daar sta ik voor. Geen wonder ook dat alle referenda voor aansluiting bij de EU op een 'nei' zijn uitgedraaid. OK, iedereen zal erkennen dat dat mogelijk was met de weelde van de olievelden op het continentaal plat onder handbereik, maar toch: Noorwegen staat pal voor eigen waarden en laat zich niet noodgedwongen assimileren in de Europese eenheidsworst, waar democratie ver te zoeken is.

Wat gebeurt er als wij deze zeventiende mei verplaatsen naar de Nederlandse situatie? De NOS-verslaggeving van de vrolijke dag zou openen met een vraaggesprek met een van de vele geïntegreerde moslimechtparen,

zoals de Noorse NRK dat deed. Die bracht de Pakistaan Abid Raja voor de camera, gelovig moslim en succesvol jurist, met zijn vrouw, psycholoog, en drie kindertjes in Pakistaanse kleding. Abid legde omstandig uit dat hij zich Noor voelt, en dat hij zijn kinderen bijbrengt wie Fridtjof Nansen was. Hier krijgen wij dan een geslaagd Marokkaans echtpaar, dat zijn kinderen onderricht wie Willem Barentsz was. Daarna verschijnt Femke Halsema, in de typische klederdracht van Haarlem, want daar is zij immers geboren. Zij wordt geïnterviewd over de betekenis van het Nederlander-zijn, door Paul Witteman, ook al in de typische dracht van diezelfde geboortestad Haarlem: knickerbocker, kniekousen, veelkleurige jas en vest. En niemand die er van opkijkt: iedereen is immers trots op Nederland. Overal elders in Nederland worden eenzelfde soort optochten gehouden, waarin links en rechts onverdeeld hun verbondenheid met volk en vaderland uitdrukken. De veelkleurige **illuminering** drukt de eenheid in verscheidenheid uit. Marokkanen, Turken, Antillianen: allen betonen zij hoe verknocht zij zijn aan het Nederlandse erfgoed. Ook zij zijn immers trots op Nederland. Het moge duidelijk zijn: Nederland is Noorwegen niet, en zal het ook nooit worden. Misschien waren onze gasvelden bij Slochteren te klein om het eigendunk te laten zwellen; onze autochtonen zullen zich nimmer identificeren met De Ruyter en Doorman. Wij zullen moeten accepteren dat onze nationale driekleur niet een breed gedragen symbool zal zijn, zoals het Noorse een vignet is voor een internationaal kledingmerk. Nee, hier scree- nen wij de kleding van scholieren, want is het rood-wit-blauw inmiddels geconfisqueerd voor enge, nationalistische belangen.

Moeten wij er treurig om zijn, dat wij de Noorse eensgezindheid niet eens zullen benaderen? Ach, laten we bescheiden doelen stellen. In Haarlem spreekt men het algemeen beschaafdst Nederlands, wordt beweerd. En laten rolmodellen als Halsema en Witteman nu juist daarvandaan komen...

Hoe moeilijk is het om mensen te interesseren om te bewegen? Tamelijk moeilijk zou je zeggen. De helft van de Nederlanders beweegt onvoldoende, en dat terwijl de normen echt zo streng niet zijn (een half uurtje bewegen per dag volstaat). Minimaal 40% van onze vrije tijd brengen we zittend door. Dat is de tijd dat we wat zitten te bladeren in een boekje of op een beeldscherm kijken naar hoe andere mensen aan het praten en/of bewegen zijn. Echt sportief actief zijn we gemiddeld maar 2,6 uur per week. Dat is krap 5% van ons budget aan vrije uren. Of we in de resterende 55% van de vrije tijd wel bewegen, is vooralsnog een onbeantwoorde vraag. Een derde van de tijd zijn we sowieso inactief. Dan slapen we. En voor de meesten geldt dat men die tijd liever uitbreidt dan terugdringt.

Betekent dit dat de mens van nature lui is? Ja, is men geneigd te zeggen. Wie op een mooie zomerdag in de dierentuin de leeuwen bezoekt, of de tijgers, of welk indrukwekkend dier uit de jungle dan ook, krijgt bepaald niet de indruk dat alles draait om het bewegen. Geeuwend in de zon blijkt de koning der dieren vooral een slaapmuts.

Dieren bewegen omdat het nodig is. Voor de mens is bewegen steeds minder nodig. Ons superieure denkvermogen hebben we vooral ingezet om machines te maken die efficiënter bewegen dan wij. Het hele proces van industrialisering en automatisering is erop gericht om het bewegen zoveel mogelijk uit te bannen (met als gevolg dat we dikker zijn dan ooit).

Nu apparaten en machines bewegingen voor ons maken, komt het bewegen in het domein van de vrije keuze. Je doet het omdat je er plezier aan beleeft en/of overtuigd bent van de voordelen. Maar je kunt het ook laten, zoals de bioloog Midas Dekkers terecht stelt. Omdat beleidsmakers ervan overtuigd zijn dat bewegen goed is, is rond de **interessering** van mensen in het bewegen een heuse industrie ontstaan. Beleidsmakers en marketeers hebben de handen ineengeslagen om mensen weer aan het bewegen te krijgen, en niet zonder succes. Fitness is daar een goed voorbeeld van. Ruim twee miljoen mensen begeven zich met regelmaat naar een ruimte om daar, tegen betaling, bewegingen te verrichten die ze thuis ook gratis hadden kunnen doen en die hen in een andere context zelfs geld zouden opleveren. Nordic walking is een ander goed voorbeeld. Twee stoken hebben hele legers ouderen weer enthousiast doen maken om te gaan wandelen.

Bewegen is niet alleen noodzaak, het biedt ook plezier. Voor kinderen geldt dat zeker. Bewegen – klimmen, klauteren, tikkertje spelen – maakt

onderdeel uit van het leren ontdekken van jezelf, anderen en de omgeving. Hun motivatie is intrinsiek. Voor oudere mensen voelt bewegen minder vanzelfsprekend. Met het ouder worden wordt bewegen minder gemakkelijk. Speelsheid wordt dan minder als een deugd gezien. Volwassenen horen beheersing te tonen, en ‘nuttig’ bezig te zijn. Het bewegen om het bewegen wordt dan rap als dwaas bestempeld. Maar ook dat slijt gelukkig. Nog maar één op de drie 65+’ers vindt zichzelf te oud om nog te sporten.

Bezorgdheid is er de laatste jaren echter vooral over de jeugd. Om kinderen te interesseren om te bewegen worden schoolpleintjes en trapveldjes tot ‘playgrounds’ getransformeerd. Frisse voetbalveldjes en tennisbaantjes moeten kinderen enthousiast maken om achter hun nintendo’s en playstations vandaan te komen.

Vergeleken met een kaal betegeld plein of een veld vol hondenpoep is het allicht een hele vooruitgang. Toch vraag ik me af of het voldoende is. Om kinderen echt te laten bewegen is het nodig om hun fantasie te prikkelen. Niets doet dat beter dan een hooiberg. De mogelijkheid om zonder gevaar voor pijn te kunnen duikelen en ravotten stimuleert zelfs de grootstek dikzak om zichzelf af te matten en steeds opnieuw naar boven te klimmen.

De moderne playgrounds zijn weinig meer dan zwakke imitaties van de hooibergen van vroeger. Kinderen interesseren om te bewegen is een pleidooi voor meer hooibergen. Dat geldt trouwens niet alleen voor kleine kinderen. Volwassenen die hun jeugdfantasie de vrije loop durven laten gaan, herinneren zich ongetwijfeld dat een hooiberg ook op latere leeftijd nog volop mogelijkheden bood om prettig te bewegen.

Hoe te meten wat de impact is van een onderzoeksinstituut op de maatschappij? Door de toegenomen **informatisering** is dat een stuk eenvoudiger geworden. Moest je vroeger de kranten, tijdschriften, kamerstukken turven op het voorkomen van de naam, of een papieren citation index raadplegen, nu bieden digitale databanken en zoekmachines uitkomst.

Laten we het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) als voorbeeld nemen. Een maatstaf voor de impact zou kunnen zijn hoe vaak het SCP in de landelijke dagbladen wordt genoemd. In 2007 was dat volgens de krantenbank achtereenvolgens: 111 keer in *NRC Handelsblad*, 105 keer in *Trouw*, 96 keer in *de Volkskrant*, 97 keer in *Het Financieele Dagblad*, 34 keer in het *AD* en 29 keer in *Het Parool*. Een nauwgezette telling derhalve.

Ook het aantal keren dat het SCP wordt genoemd in de *Handelingen van de Tweede Kamer* is van belang. Volgens Parlando was dat in de afgelopen twee jaar 106 keer. En het aantal keren dat (een rapport van) het SCP wordt genoemd in Kamervragen was de afgelopen twee jaar 33 keer.

Hoe de ontvangst is van SCP-rapporten in de samenleving zou je ook kunnen afmeten aan het aantal mails dat bij het SCP (bij auteurs en bij de afdeling voorlichting) binnenkomt na de verschijning van een rapport. Door de informatisering zijn ook deze reacties toegenomen. Een mail is immers sneller verzonden dan een brief is gepost.

Waar zeker ook naar gekeken kan worden, is het aantal reacties op de sites van kranten en andere nieuwssites naar aanleiding van een publicatie. Dat is een vorm van directe feedback voor de auteurs en de onderzoeksorganisatie, al is de toonzetting waarin wordt gereageerd niet altijd even subtiel. Informatisering heeft namelijk ook bijgedragen aan informalisering: men weet zich minder gehinderd door traditionele gedragscodes.

Een onderzoeksinstelling als het SCP heeft in de afgelopen vijfendertig jaar een behoorlijke naamsbekendheid opgebouwd. Keerzijde daarvan in het tijdperk van informatisering is dat men de organisatie ook gemakkelijker overal voor weet te vinden. Soms trekt het woordje ‘sociaal’ bijvoorbeeld vraagstellers aan die toch echt moeten worden doorverwezen naar de schuldhulpverlening. En omdat het SCP ‘iets met sport’ doet, worden er vragen gesteld in de trant van ‘wat behoren de afmetingen van een voetbalveld te zijn?’

Ook studenten en leerlingen weten steeds makkelijker de website van onderzoeksinstellingen te vinden. Zo kan het gebeuren dat er op zaterdagochtend het volgende mailtje wordt gestuurd: ‘Ik heb een opdracht gekregen

op school. Ik wil graag van u zo snel mogelijk antwoord. Graag voor zondag, want ik wil het graag maandag inleveren.' De eenvoudige bereikbaarheid gaat dan gepaard met een hoge verwachtingen ten aanzien van de dienstverlening.

Overigens hebben landelijke instellingen als het SCP het fout als ze denken automatisch het alleenrecht te hebben op een afkorting. Ook wedstrijdverslagen bestemd voor Sportclub Purmerland komen in de mailbox terecht. Hetgeen echter toch ook iets zegt over de maatschappelijke impact van de onderzoeksinstelling: die is in sommige kringen in ieder geval zo beperkt dat niet wordt vermoed dat de afkorting met '.nl' wel eens voor haar zou kunnen zijn gereserveerd.

Bij het ouder worden denken velen aan stoppen met werken, veel vrije tijd en een huis zonder kinderen. Mensen hebben op zestigjarige leeftijd gemiddeld nog 20 à 25 jaar voor de boeg. Senioren van nu zijn zelfstandiger en hoger opgeleid dan hun ouders en grootouders. Ook economisch gaat het hen voor de wind. Mensen in de derde levensfase hebben ruim de tijd voor de ontplooiing van eigen wensen en mogelijkheden. Reizen, briden, golven, cursussen of een tweede huis in Frankrijk, het kan allemaal. De **intensivering** regeert: na de pensionering begint het grote genieten. De economische impuls die van deze wens tot intensivering uitgaat, is groot. Werden ouderen tien jaar geleden nog niet gezien door reclamemakers, nu zijn zij wel degelijk zichtbaar.

Denk bijvoorbeeld aan de spot voor Bertolli olijfolie. Daarin trapt een groepje oudere mannen tijdens een genoeglijke barbecue een balletje met elkaar. Langs de lijn staan hun vrouwen en over en weer wordt er flink geflirt. De sfeer is er een van levensgenieten. Ook de campagne van de verzekeringsmaatschappij Zwitserleven toont een positief beeld van ouderen. Kees Brusse en later Huub Stapel en Ellen Ten Damme showen de ideale pensioenbeleving: met een cocktail onder een parasol op het strand.

Uit onderzoek blijkt dat ouderen steeds vaker op vakantie gaan, fietsen, wandelen, op kleinkinderen passen, langer doorwerken. Van een bezadigde vrije tijdsbesteding en het op zoek gaan naar een zekere rust 'achter de geraniums' is dus geen sprake.

Toch moeten we niet doen alsof de senioren van nu alleen maar 'golden years' beleven. Want wat gebeurt er als je als oudere niet kan meekomen in onze intensiveringscultuur? Als je bijvoorbeeld te maken krijgt met een ernstig ziek persoon in je directe omgeving die jouw hulp nodig heeft? Dan ben je opeens mantelzorger. Een echte keuze heb je niet. In 2006 waren enkele honderdduizenden ouderen mantelzorger.

Niet alleen het leven van de verzorgde verandert drastisch als deze ernstig hulpbehoevend wordt, ook dat van de oudere helper staat op zijn kop. De agenda komt vol te staan met zorgtaken, er is weinig ruimte voor ontspanning en hobby's. Het combineren van zorg met andere verplichtingen wordt moeilijker. De mantelzorg is gulzig; sommigen leveren zelfs hun betaalde baan in. Wanneer senioren zelf dan ook gezondheidsproblemen krijgen dan wordt hun verzorgingstaak letterlijk loodzwaar. Boosheid ligt op de loer, zo blijkt uit gesprekken met mantelzorgers: 'Ik word er wel eens

kwaad om: laat je dan niet van de fiets afrijden! Er zijn dagen dat ik er niet aan denk. Maar eerst had ik taart, en nu alleen zure slagroom.'

Ook het leven van Heleen Dupuis (senator en ethica) is door de ziekte van haar man – dementie – ingrijpend veranderd. Zij vertelt aan Violet Valkenburg in haar boek over ouder worden: 'Het leven met Pieter is zwaar omdat hij ziek is. Ik houd het graag vol omdat ik zo met hem te doen heb, ook al is hij al lang mijn partner niet meer. Dat is gewoon zo. Maar ik hoop dat dit niet heel lang duurt, dat mag ik rustig zeggen. Ik moet me sowieso heroriënteren op hoe mijn leven verder gaat; want over een tijd zal ik alleen zijn.'

Het bieden van hulp heeft dus vergaande consequenties voor het leven van helpers; de eigen wensen, gevoelens en mogelijkheden raken in de verdrukking. Mantelzorg staat daarmee haaks op het proces van intensivering, met de 'pensionado' in het centrum van het eigen heelal. De hulpverlening plaatst betrokkenen als het ware buiten de participatiemaatschappij. Je zit als oudere dan weer achter de geraniums, maar wel met een belangrijke verzorgende taak.

Hoewel de financiële voorwaarden voor een goede oude dag zijn verbeterd, staat pensionering niet garant voor een onbezorgde oude dag. De droom over intensivering spat uiteen als senioren te maken krijgen met een ernstig ziek persoon in hun omgeving. Hun bestaan wordt vanaf dat moment bepaald door de mantelzorg. 'Mee doen' is er niet meer bij. Vergeleken met leeftijdsgenoten die wél beginnen met zorgeloos genieten, is het contrast groot; dat maakt de last van het helpen extra zwaar.

Wanneer gezegd wordt dat iets uit de lengte of uit de breedte moet, is dat meestal geen goed teken. Er moet gekozen worden; niet alles kan tegelijkertijd! Behalve, zo lijkt het, bij ons lichaam: in de loop der jaren worden Nederlanders immers niet alleen steeds langer, maar ook steeds dikker. Maar is dat een goed teken? Die vraag is lastig te beantwoorden omdat we op tegengestelde ontwikkelingen stuiten. Aan de ene kant blijkt uit onderzoek dat lichaamslengte samenhangt met welvaart: hoe hoger de welvaart, hoe langer de mensen. Een goed teken dus. Dat is ook zo bij lichaamsbreedte: hoe welvarender de samenleving is, hoe dikker mensen zijn. Maar aan de andere kant is corpulentie natuurlijk ook een teken van ongezond gedrag: dik zijn is niet goed en te dik zijn is zelfs slecht. Of iemand te dik is kunnen we bepalen aan de hand van een index: de Body Mass Index (BMI).

De BMI speelt tegenwoordig een belangrijke rol in de strijd tegen overgewicht. Met de BMI kunnen we de Nederlandse bevolking door de tijd vergelijken, met de bevolking van andere landen of we kunnen sociale groepen ten opzichte van elkaar vergelijken. Maar het is niet de enige index die er is. Er lijkt wel sprake van **indexering** van de samenleving. Om Nederland te vergelijken met andere landen zijn er bijvoorbeeld de *Human Development Index* (Nederland was 9de in 2007) of de meer ecologisch georiënteerde *Happy Planet Index* (hier is Nederland slechts 70ste). En als we de economische ontwikkeling van Nederland door de tijd willen bekijken, is er natuurlijk de AEX-index (een score van 488 halverwege mei 2008). Of we kunnen de CITO-onderwijs-scores bekijken: gemiddeld 535,4 in 2008.

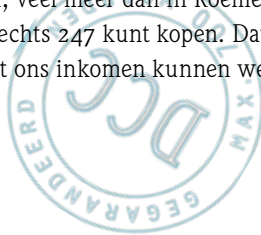
Ook om gemeenten te vergelijken is indexering in de mode: op basis van WOZ-waarden was Blaricum in 2007 de duurste gemeente (gemiddelde verkoopprijs 803.400 euro); Delfzijl de goedkoopste (150.700 euro). Bloemendaal is de rijkste gemeente en Reiderland is de armste. Op basis van veel uiteenlopende indicatoren is Laren volgens het tijdschrift *Elsevier* de beste woongemeente van 2007 en Schermer de minst goede. En dan zijn Uden en Beek-Ubbergen de groenste stad en het groenste dorp van Nederland.

Behalve de eerder genoemde BMI is er op individueel niveau een schier oneindige lijst indexen, ranglijsten en lijstjes. Om te beginnen natuurlijk de SCP-leefsituatie-index om ons welzijn te bepalen. Verder heb je nog de feministische meetlat van het maandblad *Opzij*. Maar om je daarlangs te kunnen laten meten, moet je eerst een bekende Nederlander zijn, zeg maar een Paul Schnabel (die overigens met een +5 niet slecht scoorde. Ter

vergelijking: Ruut Veenhoven kreeg een +6,5, Freek de Jonge een 0 en André Rouvoet een -3). En een hoog IQ alleen is niet meer voldoende, want tegenwoordig is ook emotie van belang: om die te meten is de EQ (Emotional Intelligence Quotient) ontwikkeld.

Begint het u ook al te duizelen? Wat moeten we met al deze indexen en rangorden? Het is om horendol van te worden. Als alle lijstjes nou nog tot hetzelfde resultaat zouden leiden. Maar nee hoor. Nederland is 9de op het ene lijstje en 70ste op het andere; en welke gemeente is de beste? Moeten we de leefsituatie-index gebruiken om te bepalen of het goed met ons gaat, de BMI of de EQ?

Dat hangt natuurlijk af van wat we willen weten. Maar misschien moeten we werk maken van de steeds vaker bezongen oproep tot optimisme, waarbij het Amerikaanse optimisme veelal als voorbeeld geldt. Nou, dan kijken we gewoon alleen nog maar naar de BMI. Nee, niet de Body Mass Index; die kan ons gestolen worden. We kijken naar de Big Mac Index. Doordat een Big Mac overal in de wereld uit dezelfde ingrediënten bestaat, kun je de prijs ervan vergelijken en beschouwen als een koopkrachtvergelijking. In West-Europa is de Big Mac in 2007 het voordeligst in Nederland (€ 2,95). Met het gemiddelde Nederlandse inkomen kun je 646 Big Macs per maand kopen; veel meer dan in Roemenië, waar je er met het gemiddelde inkomen slechts 247 kunt kopen. Dat is een optimistisch idee: lang zijn we al, en met ons inkomen kunnen we heerlijk veel Big Macs kopen.

Sinds maart 2007 moeten buitenlanders die in aanmerking willen komen voor hereniging met echtgenoten of gezinsleden in Nederland een examen afleggen. Zij moeten dan laten zien dat zij over enige basiskennis beschikken van de Nederlandse taal en samenleving, vóórdát ze het land binnenkomen. Die examens worden per telefoon afgenomen, terwijl de kandidaat in een Nederlandse ambassade of een consulaat achter de computer zit. Na een hectische periode waarin vele technische problemen in hoog tempo opdoken – zweterige vingers (niet verwonderlijk in de tropische contreien waaruit menige immigrant komt) die het systeem ontregelden, niet-functionerende spraakherkenningssystemen die moeite hadden met dialecten – is de procedure nu operationeel. De in maart 2006 inwerking getreden [Wet Inburgering Buitenland](#) waar dit examen uit voortkomt, is bedoeld om de integratie van minderheden in Nederland te bevorderen. Aankomende burgers moeten tijdig toegerust worden voor een zo zelfstandig mogelijk leven in hun nieuwe land, zo is de officiële doelstelling van de wet. Potentiële immigranten moeten eerst enkele honderden woorden Nederlands leren en enige kennis opdoen over hoe de Nederlandse samenleving in elkaar zit en wat de gangbare waarden en normen zijn, opdat zij bij binnenkomst meer kansen hebben om een baan te vinden, makkelijker contacten kunnen leggen, en hun kinderen goed zullen kunnen helpen met school. Voor de overheid is het voordeel dat er naar verwachting minder bijstandsuitkeringen verstrekt hoeven te worden aan de nieuwkomers.

Inwoners van EU-landen en andere westerse landen hoeven zich echter niet te onderwerpen aan het examen. De mensenrechtenorganisatie Human Rights Watch heeft daarom Nederland al beschuldigd van discriminatie en afschaffing van het inburgeringsexamen bepleit.

Nu is een beschuldiging van discriminerende wetgeving al voldoende om daar een publiek debat over te starten of een gedegen juridische toetsing volgens de internationaal afgesproken spelregels van non-discriminatie te verwachten. Maar deze wet roept nog een andere vraag op: is het inburgeringsexamen niet willens en wetens ingesteld met een ander doel dan de officiële en ogenschijnlijk positief en sympathiek ogende reden immigranten te ondersteunen bij het opbouwen van een nieuw leven? Is het werkelijke maar niet geëxpliciteerde doel niet het terugdringen van de instroom in Nederland van immigranten uit niet-westerse landen (lees: Marokko en Turkije)? En als dat zo is, is dat dan niet een kwalijke want misleidende vorm van overheidsbeleid?

Uit een recente eerste evaluatie blijkt de drempelverhogende werking van de wet zonneklaar. Het eerste jaar waarin het inburgeringsexamen heeft gefunctioneerd, is het aantal nieuwe aanvragers voor verblijf in Nederland flink gedaald van 1500 – 2000 naar een kleine 1000 per maand.

Of immigranten die het inburgeringsexamen met goed gevolg hebben afgelegd daardoor een voorsprong hebben opgebouwd in vergelijking met immigranten uit eerdere jaren die nog niet op deze wijze werden getoetst, weten we nog niet. Maar dat er een direct verband is tussen het leren van een gering aantal woorden Nederlands en wat basiskennis over de samenleving en bijvoorbeeld het vinden en behouden van een baan, lijkt een te simplistische aanname van de wetgever. En ook nog eens nauwelijks aantoonbaar omdat er veel meer en invloedrijkere omstandigheden zijn die bepalen hoe succesvol iemands leven zal zijn.

Als het gaat om minderheden zijn er wel meer opvallende overheidsmaatregelen die naast de officiële ook ‘officieuze’ doelen lijken te hebben. De 100%-controles op Schiphol van vluchten uit Suriname en de Antillen zijn daar een voorbeeld van. Officieel bedoeld om invoer van drugs tegen te gaan. Maar bij Justitie weet men al lang dat de hoeveelheden drugs die via Schiphol Nederland binnenkomen slechts een fractie zijn van de hoeveelheden die via de haven van Rotterdam verborgen in zeecontainers ons land worden binnengesmokkeld. De grote hoeveelheden mensen en geld die ingezet worden op de luchthaven kunnen dus wel effectiever en efficiënter gebruikt worden. En toch blijft de overheid aan deze weinig effectieve en in de kern voor Surinamers en Antillianen discriminerende, stigmatiserende en het naar Nederland reizen ontmoedigende maatregel vasthouden onder het mom dat ook Nederland bijdraagt aan ‘the war on drugs’.

Natuurlijk kunnen wetten en maatregelen onverwachte en ongewenste neveneffecten hebben. Dat gebeurt zo vaak. Die kunnen dan volgens de gangbare spelregels in onze democratie gerepareerd worden. Maar hoe om te gaan met een overheid die wetten en regels oplegt die iets anders beogen dan zij zeggen te beogen?

‘Zoek jezelf broeders, vind jezelf,’ zongen de Positivo’s – alias Van Kooten en De Bie – in 1975, ‘wees en blij alleen jezelf.’ Het mag dan een persiflage zijn geweest, Van Kooten en De Bie typeerden hiermee de tijdgeest meer dan treffend. Op een meer serieuze manier deed John Jansen van Galen dat in 1979 in een themanummer van opinieweekblad *Haagse Post* over ‘het ik-tijdperk’. En in 1982 won de VVD onder leiding van Ed Nijpels de verkiezingen met de leus ‘Gewoon jezelf kunnen zijn’.

Misschien wel de grootste verworvenheid van de jaren zestig was de overtuiging dat iedere burger de vrijheid heeft om zijn/haar leven naar eigen inzicht vorm te geven en in te richten. Waar het in de verzuilde samenleving van de jaren vijftig nog vanzelf sprak dat je het geloof, de politieke overtuiging en vaak ook het beroep van je ouders – lees: je vader – overnam, werd dit in de geïndividualiseerde samenleving eigen, vrije keus. En niet alleen geloof, partij en beroep, ook samenlevingsvorm en seksuele geaardheid werden steeds meer een individuele keuze. Het waren niet langer traditie, sociale klasse en religieuze achtergrond die je identiteit bepaalden, maar je eigen voorkeuren en je innerlijke overtuiging.

Nederlanders hadden decennialang dan ook niets op met discussies over nationale identiteit, laat staan nationale trots of patriottisme – behalve natuurlijk als ‘Oranje’ deelnam aan een groot toernooi. Als we iets over onze nationale identiteit moesten zeggen, dan was het dat we zo tolerant waren, dat we open stonden voor mensen met een *andere* identiteit. Eigenlijk vonden we dat Nederland zich nog het meest van andere landen onderscheidde door het ontbreken van een uitgesproken identiteit.

Maar leven met een puur individuele identiteit is toch ook niet alles. Wat is zo’n identiteit nu eigenlijk waard als zij op niets anders berust dan je eigen smaak en voorkeur? Dat is toch wel een erg smalle basis. Trouwens, waar komen je smaak en voorkeur dan vandaan? Gaat dit niet geheel voorbij aan het feit dat wij door en door sociale wezens zijn?

Deze vragen knagen blijkbaar bij veel mensen, want we lijken de laatste jaren collectief in een identiteitscrisis beland. Massaal zijn de Nederlanders op zoek naar hun identiteit. Dit proces van wat ik **identificering** wil noemen, manifesteert zich op allerlei niveaus.

Op tv zien we reportages over geadopteerde kinderen die op zoek gaan naar hun *roots* in Sri Lanka of China. Kinderen die in de reageerbuis met donorzaad zijn verwekt, willen de identiteit van hun biologische vader kennen, om te weten te komen wie zij werkelijk zijn. Boeken waarin de auteur

zijn of haar familiegeschiedenis reconstrueert, gaan als warme broodjes over de toonbank.

Bedrijven zoeken in deze globaliserende wereld naar hun *corporate identity* en formuleren een *mission statement* – wel in het Engels natuurlijk, want dat hoort langzamerhand ook bij onze identiteit. De kerken – die aloude bron van identiteit – herwinnen in onze gesecculariseerde samenleving aan zelfvertrouwen, doordat zij mensen een houvast bieden dat zij elders niet vinden – al gaat het maar om de rituelen bij geboorte, huwelijk of overlijden.

En op nationaal niveau is er natuurlijk de zoektocht naar onze nationale identiteit, nu ontwikkelingen als de Europese integratie, de komst van migranten uit een andere cultuur en de globalisering bij steeds meer mensen de vraag doet rijzen of ‘onze’ waarden en normen niet in het gedrang komen. De Commissie Van Oostrom stelde een cultuurhistorische canon samen. Er komt een nationaalhistorisch museum waarin we op zoek kunnen naar onze wortels. En de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid schreef een lijvig rapport over identificatie met Nederland – maar concludeerde dat er niet een eenduidige Nederlandse identiteit bestaat. Dat dit eerbiedwaardige instituut vervolgens een forse lading kritiek over zich heen kreeg, is tekenend voor hoe sterk de behoefte aan een duidelijke nationale identiteit is. Wie op zoek is naar zijn identiteit hoort liever niet dat die speurtocht vruchteloos zal blijven. Misschien geldt hier wel wat Eduard Bernstein ooit over het democratisch socialisme schreef: het doel betekent niets, de beweging alles.

Sociologische studies beschrijven een ontwikkeling die de mens steeds meer tot een op zich zelf staand wereldburger maakt, wiens waarde bepaald wordt door wat hij op grond van zijn individuele vermogens is. Zo wordt hij steeds minder een groepswezen dat zijn waarde ontleent aan zijn (wel) stand, bevolkingsgroep of aan bloedverwantschap. Mensen geven zelf inhoud aan hun leven en geluk.

De ontwikkelingen bij politiek en overheid staan echter ook niet stil. Volgens Tjeenk Willink vertegenwoordigt de politiek de burgers van Nederland steeds minder. Er zou een kloof groeien tussen bestuurders en bestuurden, met als gevolg dat de democratische rechtsstaat zelf in groot gevaar is.

Groepen burgers en de overheid en politiek lijken volgens deze ontwikkelingen in toenemende mate in zichzelf gekeerd. Welk mechanisme ligt hieraan ten grondslag?

Het gaat door de bank genomen zeer goed met individuele Nederlanders. Onderzoek toont aan dat we gelukkig zijn en dat meer mensen gelukkiger worden. Dat geldt vanzelfsprekend niet voor alle bevolkingsgroepen in gelijke mate. Drentenaren zijn nu eenmaal gelukkiger dan Flevolandse. Is daarmee ook veel gezegd over het functioneren van de overheid? In de ogen van Jeremy Bentham is het immers de taak van de overheid om groter geluk voor een groter aantal burgers te bewerkstelligen. En in die missie slaagt ze kennelijk. Of toch niet? Burgers kunnen er ook *ondanks* de overheid in slagen om zelfstandig het geluk te creëren. Dat is een tamelijk zoetzure formulering die evenwel past bij de ontwikkeling dat mensen steeds meer hun individuele vermogens aanspreken om het leven vorm te geven. In het algemeen blijken mensen namelijk niet blij met de richting waarin de samenleving zich beweegt. Een ruime meerderheid vindt met verwijzingen naar thema's als veiligheid, zorg, normen en waarden, fatsoen, de politiek en overheid dat het eerder de verkeerde dan de goede kant op gaat met Nederland. Deelnemers aan focusgroepen spreken van een overheid die volstrekt losstaat van de samenleving. Mijn kind, mijn huis, mijn auto maar zeker niet *mijn* overheid. *De* overheid, een entiteit op afstand en geen onderdeel van het echte leven.

Er lijkt sprake van **immunisering** van groepen burgers voor de overheid en politiek en vice versa. En dat heeft tot gevolg dat vreedzaam en relatief gelukkig maar geïsoleerd co-existeren mogelijk is. Het kan natuurlijk beter. Het individuele geluk blijkt namelijk positief samen te hangen

met de kwaliteit van de samenleving in haar geheel, aldus Veenhoven. De beleefde kwaliteit van de overheid is daar een belangrijke component van. Het moet ook beter. Immunisering is een mechanisme dat bescherming biedt, maar niet de dreiging zelf wegneemt. Maar wat is er dan mis? Een kort uitstapje naar een biologisch experiment. In onderzoek op muizen en marmoset-apen zijn onderzoekers erin geslaagd de communicatie tussen cellen dusdanig te verstoren dat het immuunsysteem zich tegen onderdelen van het eigen organisme keert. Als de samenleving kan worden beschouwd als een organisme, dan kan verstoorde communicatie tussen de onderdelen een verklaring vormen voor het activeren van het immuunsysteem binnen de samenleving. Bij de muizen en apen werd het immuunsysteem geactiveerd door prikkels die de onderzoekers op die dieren los lieten. Zo heeft ook het beleefde gebrek aan goede communicatie in de samenleving onderliggende oorzaken. Belangrijk lijkt de groeiende onvrede onder burgers en een gebrek aan mogelijkheden om die onvrede aan Den Haag te adresseren. Burgers die steeds meer gewend zijn de touwtjes in eigen handen te nemen en het gevoel hebben nauwelijks invloed te hebben op de politiek en overheid. De behoefte aan invloed is er wel degelijk. Steeds meer mensen blijken van mening dat de overheid en politiek niet luisteren naar de inbreng en wensen van burgers. Als de overheid al beter zou moeten communiceren, is dat dus vooral in de vorm van luisteren. Om dan vervolgens niet alleen terug te geven wat ze heeft gehoord, maar ook door in haar handelen te laten zien dat ze het gehoorde daadwerkelijk heeft begrepen en indien mogelijk een plek geeft. Meer en nieuwe vormen van directe democratie kunnen tegemoet komen aan de zwaardere eisen van steeds kritischere burgers. Tot het moment waarop politiek en overheid het juiste antwoord hebben gevonden op deze grote uitdagingen kunnen we ons beschermd weten door een verdedigend mechanisme.

Vrijwel altijd als ik van mijn werk thuiskom, staat de telefoon te knippen. Er staat niets op het antwoordapparaat en de bellerslijst geeft aan dat het om een onbekend nummer gaat. Soms krijgen ze me omstreeks etenstijd alsnog te pakken, of op vrijdag overdag, wanneer ik thuis aan het werk ben. Ze beloven een hoge rente, lage kosten, goedkope energie, een pensioenmeting of een onmisbare krant. ‘Mevrouw Adelaar, ik mag u een geweldig aanbod doen!’ Af en toe lukt het ze nog ook; ik heb nu twee energiebedrijven en gebruik één kastje met een heleboel draden om te surfen en bellen.

Ik heb sterk de indruk dat er de laatste tijd een zekere **intensivering** heeft plaatsgevonden van dergelijke pogingen om mij via de telefoon iets aan te smeren. Met deze indruk kan ik er natuurlijk helemaal naast zitten. Vroeger had ik bijvoorbeeld een telefoontoestel dat niet aangaf of er iemand had gebeld, dus alle ‘niet-contacten’ vielen toen buiten mijn waarneming. Het onmiskenbaar toegenomen aantal malen dat deze irritante telefoontjes wél tot me doordringen, lijkt me echter een indicatie dat er daadwerkelijk vaker pogingen worden gedaan om mij te bereiken.

Hierbij speelt ongetwijfeld mee dat ik een vaste telefoonaansluiting heb en geen geheim nummer. Daarmee behoor ik tot een slinkende bevolkingsgroep. Om een ‘target’ te halen blijft men binnen dat beperktere aantal nummers bellen tot er eindelijk voldoende contacten zijn gelegd. Dat is niet noodzakelijkerwijs duurder, want ook de doelmatigheid van dergelijke callcenters is toegenomen. Iemand kan in een bepaalde tijd meer gesprekken afhandelen. Een computer draait de nummers en pas als er is opgenomen, wordt het gesprek aan de eerstvolgende vrije telefonist doorgegeven. Meestal gebeurt dat net iets te laat: ‘Spreek ik met meneer of mevrouw Adelaar?’ ‘Ben je soms doof, dat zeg ik toch net?’ reageer ik wel eens geïrriteerd. Als het meezit, tref je een vriendelijke persoon die bovenstaande uitleg geeft, maar dan ben je wel meteen in een gesprek verwickeld en wordt afpoeien weer een stuk moeilijker.

Kortom, er zijn niet alleen minder belbare mensen, maar er kunnen ook meer gesprekken per uur gevoerd worden. Deze twee factoren dragen natuurlijk bij aan de intensivering van pogingen tot telefonisch contact. Als hij een vast aantal telefoonuren inhuurt, komt een aanbieder van iets onmisbaars waar je geen nee tegen kunt zeggen, vaker bij mijn telefoonnummer uit. Daarnaast is er misschien nog een derde factor te onderscheiden. Niet alleen het aantal telefoontjes uit commerciële motieven neemt toe. Uit kostenoverwegingen worden tegenwoordig ook wel ‘gewone’ vragenlijsten

telefonisch afgenomen, waarvoor vroeger een enquêteur bij de mensen thuis kwam. De telefoon wordt verder regelmatig gebruikt in een vooronderzoek om een bepaalde groep te selecteren met behulp van een opsporingsenquête. Bovendien blijkt uit recente ontwikkelingen in het onderzoek naar de non-respons op enquêtes, dat een enquêteur die vaker langs gaat, meer kans heeft dat hij of zij iemand te pakken krijgt: 'Veel contactpogingen op verschillende tijden van de dag en op verschillende dagen van de week, en telefonische benadering van mensen die vaak niet thuis zijn, blijkt tot een zeer hoog contactpercentage te kunnen leiden.'

Los van het toenemende gebruik van de telefoon voor verantwoord wetenschappelijk onderzoek lijkt het er dus op dat de waargenomen intensivering naast genoemde factoren tevens een ongewenst neveneffect is van bepaalde voorgestelde responsverhogende maatregelen. Toch is het hartverwarmend dat ook commerciële uitbaters van call centra kennelijk oog hebben voor de publicaties van het SCP.

Personalia

Alle auteurs werken bij het SCP, met uitzondering van de volgende personen, die bij het SCP hebben gewerkt:

Charlotte Wennekers is onderzoeksadviseur bij de Rijksvoorlichtingsdienst (RVD).

Will Tiemeijer werkt bij de WRR, de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.

Peter Tammes is onderzoeker bij het onderzoeksinstituut Geschiedenis van de faculteit Letteren van de Universiteit Leiden.

Theo Roes is gepensioneerd en actief in diverse bestuurs- en adviesfuncties.

Carlo van Praag is gepensioneerd en werkt in deeltijd bij het NIDI, het Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut.

Marijke Mootz is adviseur gezondheidsonderzoek voor ZonMw, de Nederlandse organisatie voor gezondheidsonderzoek en zorginnovatie.

Erna Hooghiemstra is directeur van PON, instituut voor advies, onderzoek en ontwikkeling in Tilburg, en lector jeugd en gezin, Fontys Hogescholen in Eindhoven.

Lucas Harms is onderzoeker bij het Kennisinstituut voor Mobiliteitsbeleid (KiM) van het ministerie van Verkeer en Waterstaat.

Maurice Gesthuizen is universitair docent bij sectie Methoden & Technieken van de faculteit Sociale Wetenschappen van de Radboud-universiteit.

Koen Breedveld is directeur van het W.J.H. Mulier Instituut, centrum voor sociaalwetenschappelijk sportonderzoek.

Paul de Beer is Henri Polak hoogleraar voor arbeidsverhoudingen aan de Universiteit van Amsterdam en verbonden aan De Burcht en het Amsterdams Instituut voor ArbeidsStudies.

Index

- iconologisering 106
- idealisering 50
- identificering 34, 124
- idiotisering 18
- idyllisering 30
- illuminering 98, 113
- immobilisering 84
- immunisering 126
- implodering 47
- imponering 28
- importbeperking 90
- inbakering 17
- inburgering 122
- includering 100
- indaling 88
- indexering 120
- individualisering 38, 59, 73, 104, 110
- infamisering 25
- infantilisering (man) 42
- infantilisering (vrouw) 56
- informalisering 55, 63, 66, 70
- informatisering 27, 86, 96, 116
- infotainisering 40
- inhibering 79
- inkomensvermindering 32
- inleving 48
- insluiting 60
- inspectieverslaving 108
- instruering 83
- insulering 75
- intensivering 10, 64, 92, 118, 128
- interculturalisering 103
- interessering 114
- internationalisering 14, 68
- intimisering 80
- intergenerationalisering 77
- intramuralisering 36, 95
- investering 20
- inzichzelfkering 53
- irrationalisering 13
- islamisering 22
- isolering 44